Володимир Арєнєв

Душниця

Від автора

Усе почалося з оголошення на ліхтарному стовпі. Пізно вночі я повертався додому на маршрутці, вона зупинилася перед світлофором – і на звичайному стовпі я побачив напівзірване: "Повітряні кульки для будь-яких урочистостей".

А що більше пишеш, то частіше зір у тебе починає працювати по-особливому. Частіше зауважуєш детальки, з яких можуть прорости цікаві історії. І в цьому навіть не якась там твоя заслуга, просто… ну, от уява тренується особливим чином реагувати на зовнішні подразники.

Словом, я побачив це оголошення, вбив собі кілька ключових фраз у мобілку – а далі відпустив усе самопливом. Історії треба було проявитися, вигадатися, прорости. Коли це сталося (а сталося, на мій подив, досить швидко), я сів і записав її.

Було це в 2010 році, тож залишається тільки радіти, що ця книжка встигла побачити світ, її прочитали, комусь вона сподобалася, когось обурила. Якби склалося все по-іншому, зараз читач вирішив би, що я писав на злобу дня, – та, на жаль, це просто "злоба" наздогнала і зробила книжку аж надто актуальною.

Із 2010 року "Душниця" живе вже своїм життям, а я спостерігаю за нею, як за дитиною, яка робить перші успіхи на обраному шляху. Її тепло сприйняли читачі на конкурсі дитячої і підліткової літератури "Книгуру-2013". На сайті "Лабораторія фантастики" за результатами читацького голосування перемогла в категорії "Найкраща мережева

публікація". Вона виходила в моїй авторській, "дорослій" збірці, а тепер от доросла до окремої книжки, та не простої – а з ілюстраціями дивовижного художника Олександра Продана.

Мені дуже цікаво, як поставляться до неї сьогоднішні читачі. І ще: десь там, за межами відомих нам полів, здається, повільно проростає нова історія про цей-таки світ. Відверто кажучи, я не впевнений, чи проросте, але – ну що ж, час покаже. А мені залишається побажати вам приємного читання.

Ваш, ВА

Частина перша

У четвер у Курдіна помер дідусь, про це усі знали. До кінця тижня на уроки Курдін не ходив, а в понеділок спізнився на геометрію. Класна його пустила, жодного слова не сказала. Він сів поряд із Рудим Вадьком, а дідусеву кульку повісив збоку, на гачок для портфеля.

Кулька була крутезна. Сріблясta, з тонкими чорними прожилками, і велетенська, наче кавун. Під "хвостиком" звисала шкіряна стрічечка. На перерві Курдін дозволив усім охочим її роздивитися. Сашко теж кинув оком. Дідусеве ім’я й дати на стрічечці були сріблясті, кульці під лад. І ланцюжок світлий. Курдін його з рук не випускав, накрутив на зап’ясток й увесь час наче мимохідь рухав туди-сюди – поправляв.

– Ну то як, він з тобою розмовляє? – запитала Жирнова, чомусь пошепки.

– От дурепа! – відмахнувся Курдін. – Перші дев’ять днів вони не розмовляють. Це згодом… і то – коли про них постійно піклуватись. Та й не з усіма, лише з тими, хто має тонке чуття. Із дорослими он – майже ніколи.

– Еге ж, – підтримав товариша Вадько, – мені Антип Шепелявий розповідав, ну, з Піскового двору. Його сеструня місяць бабусину кульку доглядала. Щодня мало не з годину книжки читала, розмовляла, музику їй врубала, вальси там різні. Дослухалася, аж фарбу вухом стерла. Такезна пляма… а бабця – ні пари з вуст! Зате в Макса з двадцять шостої дядька машина збила. Ну то він потім увесь час порадами ділився. Макс предків насилу вламав, щоби в душницю відвезли, і він…

Курдін перебив Вадю:

– Фігня! До душниці раніш як за рік тільки найубогіші своїх віддають. Ну, або дикуни якісь. – Він красномовно ворухнув бровою, дивлячись на Сашка. Той відчув, як червоніють вуха.

– На це, – додав Курдін, – не всі здатні: поважати власних предків.

Бути б бійці, та пролунав дзвінок. На великій перерві Сашко проігнорував натовп довкола Курдіна. Пішов на подвір’я і з’їв бутери, потім сидів на лавочці; пахло зопрілим листям і смаженою картоплею із сусіднього будинку, а він просто думав собі про різні речі. Про Курдіна майже не думав.

Бачив, як поверталися зі столовки дівчата із паралельного "Б". Новенька йшла поруч із Гордійко і Сидоровою, щось їм розповідала. Гордійко хихотіла, потім помітила Сашка й помахала йому рукою. Новенька навіть не озирнулася. А Сидорова обернулася і показала йому язика. Дурепа.

Після уроків він затримався у вестибюлі. Присів біля вікна й порпався в портфелі. Курдін на подвір’ї знову вихвалявся дідусевою кулькою. Новенька з Гордійко та Сидоровою теж підійшли і слухали.

Сидорова помітила, що Сашко на них дивиться, і зашепотіла, прикривши рота долонькою.

Сашко відвернувся, клацнув портфелем і вийшов на подвір’я. На Курдіна та збіговисько й не глянув. І коли Гордійко засміялася, не обернувся.

Можна подумати!..

Удома нікого не було. Він увімкнув тєлік і вирішив зараз, засвітла, нанести камуфляжний візерунок на морпіхів.

Якраз до завтра висохнуть, і можна буде зайнятися дрібними деталями. Слухав одним вухом "Перший освітній", щось там про епоху Василя Бездітного. Коли показували реконструкції баталій – дивився, звичайно ж; відволікався.

З усього набору встиг зробити лише двох солдатиків.

Дзенькнули ключі в замку, гупнули двері. Уже з того, як гучно та важко дихав дід, було ясно: він сьогодні навідався до Будинку письменників і сидів у буфеті. Або був у редакції.

– Ні бельмеса вони не тямлять, – прогуркотів він. Стенув широченними плечима, стяг із себе куртку й напнув на гачок. Пригладив долонею-лапою рештки волосся, пирхнув. – Пришелепкуваті. "Класики"!.. Ото, Саньку, сидять вони переді мною, дупами на кріслах тудой-сюдой, до рота зазирають, але ж – ні бельмеса не тямлять. Я для них не поет, Саньку. Не поет. "Борець із режимом", "в’язень совісті" – ось що я для них!.. – Він скривився, наче блощицю випадково розчавив. – Та хай уже, – сказав іншим тоном. – Хай. Як твої справи? Уроки вивчив?

Сашко похитав головою.

– Саме збираюся. Тобі чайник поставити?

Дід, роздуваючи волохаті ніздрі, втягнув повітря.

– Знову? – спитав. – Знову?!

Солдатиків і фарби Сашко встиг згребти в шухляду. Але ж запах лишився.

Дід спохмурнів і рушив на кухню. Сашка, що стояв перед ним, відсунув одним порухом долоні. Не дивлячись.

Так само не дивлячись, стоячи біля раковини і набираючи воду в чайник, сказав:

– Не стовбич. Іди робити уроки.

– Діду, я…

– Іди.

Години до дев’ятої він сидів на кухні, дивився телевізор і пив чай, горнятко за горнятком. Невиразно бурчав собі під носа, Сашко розчув лишень "хл-л-лопчиськи… дідько б їх ухопив!.. діти!.. а тоді ще дивуються…" Навіть із батьком дід розмовляти не захотів, так, кинув кілька слів. Потім прийшла мама, відібрала його горнятко, змусила переодягтися в домашнє. Сашко на той час з уроками вже розібрався, він сидів у їхній із дідом кімнаті й гортав дитячу енциклопедію, історичний том. До читання душа не лежала – роздивлявся картинки.

– Ну, що у вас знову? – поцікавилася мама. Обличчя в неї було бліде, певно, хтось із малечі вередував чи знову за Сурженком батьки пізно прийшли. – Ану, бійці, миріться. Бо не пущу вечеряти.

Дід легенько обійняв її за плечі, лунко цмокнув у щічку:

– Не вигадуй, – мовив глухо. – Вечерю я сам зараз приготую, іди відпочивай.

– Через що катавасія?

Дід лише рукою махнув:

– Чоловічі справи, не втручайся. Ходи, ходи… Ми тут самі впораємося.

Сашко сидів до нього півбоком. Він знав, що буде далі. Подумав із гіркотою: якщо Максові з двадцять шостої дядько поради давав, а Курдіну дідусь, либонь, розповідатиме про свої фільми і спектаклі, то от Сашків дід – він нічим таким точно не перейматиметься. Лише з ранку до ночі читатиме нотації, навчатиме життя. "Війна – це погано, у війну не граються! Як можна гратися в горе чи смерть?!"

– Покажи. – Дід навис над Сашком. Пахло від нього вже терпимо. Не вельми, але знести можна було. – Не бійся, не відберу.

Сашко висунув шухляду й дістав двох розмальованих морпіхів.

Підтягнувши до себе табуретку, дід важко всівся; затис пальцями одного з морпіхів і, зосереджений, похмурий, узявся крутити так і сяк.

– Схожий. Тільки пасок не чорний – фіолетовий має бути. І "ефки" вони із собою не носили. Під час зачисток "ефки" мало чим зарадять. – Він поставив солдатика на стіл, той упав, і дід, піднявши, провів пучкою знизу по підставці. – Не підрівняв… а, фарба потрапила. – Він витяг із кишені трофейний складаний ніж, клацнув лезом і одним вправним рухом прибрав усе зайве. Тепер морпіх стояв рівно й надійно.

Дід оглянув другого, кивнув.

– Ці були найпаскудніші. Їх пускали, коли по-іншому – ніяк. Ми називали їх "прокаженими". За пики розмальовані… й не тільки. – Він усівся зручніше на табуреті, обіперся спиною на шафу. Та тихо рипнула. – З’явилися вони не одразу. Миротворці думали, що швидко впораються. Думали, все обійдеться малою кров’ю. "Диктаторський, антизаконний режим", "народ втомився…", "…як уже неочікуваних визволителів". Пізно допетрали, що Батя саме цього й чекав і від самого початку готувався. Ось тут у нього вся армія була, усенька! – Дід стиснув кулак, аж кісточки хруснули. – А ми тоді мало що розуміли. Коли "прокази" почали зачищати геть усіх: армійських, цивільних, будь-кого, – от тоді ми докумекали… – Дід помовчав, мружачи очі від світла настільної лампи, що стояла аж надто близько. – А вони кажуть: "зрадили ідею", "майнули до диктатора", "ударили в спину".

Сашко сидів тихо. Дід сьогодні був дивний, дивніший, ніж зазвичай.

– Гаразд, – мовив він, – забули. Хочеш – грайся. Ліпше так…

За вечерею дід жартував і взагалі здавався надміру бадьорим.

– Таки підписали угоду? – поцікавився батько.

Мама кинула на нього докірливий погляд, а дід лише гмикнув:

– Якби ж то! Їм, сучим синам, новеньке неси! "Ваша "Гірська луна" – без сумніву, класика та бестселер, але ж якби до цієї поеми та кілька нових…" Нічого, я їм напишу! Подумаєш, проблема! Напишу так, щоб аж… – він знову щосили стиснув кулак і потрусив ним у повітрі. – Вони з ляку вірнопідданського накладуть у штани, але надрукують таки, еге ж!.. Ти, доча, на мене не поглядай і не шикай! Сам знаю! Але я – дикун, мені можна!

– Не вигадуй, – втомлено сказала мама. – Ну який із тебе дикун?..

– Окультурений! Котрий "усвідомив" і "втік із постдиктаторської анархії". Чи, гадаєш, я газет не читаю? Досі он пишуть, а скільки років минуло…

Тато похитав головою й навіть відклав свій електронний рідер.

– Чого ви зважаєте на їхню думку? Вони всі ці роки говорили й надалі говоритимуть. У них мізки так влаштовані. Вони ж без цього збожеволіють від власної нікчемності.

– Не любиш ти людей, – усміхнувся дід. – А ще лікар!

Він раптом заспокоївся, немов нарешті прийняв для себе якесь дуже важливе рішення.

Тато стенув плечима:

– А ви – любите? Усіх, до єдиного? Після того, що пережили?

Дід одним духом допив чай і витер серветкою вуса.

– Це, – кинув, – інша історія. Не за столом і не при дітях…

Коли Сашко чистив зуби перед сном, він почув, як мама з татом миють посуд і стиха про щось сперечаються.

– …знову щось чудитиме.

– Не чудитиме.

– Упевнена?

– За всі ці роки він не втручався.

– Але ж ми з тобою знаємо, що хотів. А тепер, коли… Ти ж чула, що він казав.

– Він говорить це не вперше. Нехай собі. Вони там його не сприймають серйозно.

– Наші чи..?

– І ті, й інші. Нехай собі. Це він себе накручує, йому тоді краще пишеться.

"Ну от, – похмуро подумав Сашко, – йому краще, а іншим страждати".

Дід насадив на носа окуляри, влаштувався в себе за столом і вимкнув верхнє світло. Абажур із феніксами підтяг ближче, розклав зошити, якісь пожовклі аркушики, нотатники. Лузав насіння й шурхотів папером. Інколи щось нотував недогризком олівчика.

Насіння й вірші – це в нього було нероздільно, як вдих і видих. Сашко, коли зовсім маленьким був, думав, що всі поети так писали: і Святослав Долинський, і Анатоль Пуассе, і навіть великий Річард Олдсміт, – в одній руці перо, друга кидає до рота насіння.

– Саньку, ходи-но сюди, – мовив дід, не обертаючись.

Сашко підійшов.

Дід зиркнув на нього поверх окулярів. Окуляри на дідові виглядали недоладно, як в’язана шапчина на слоні.

– Бач, я сьогодні трохи скипів. День паскудний. Паскудний… еге ж. Ти тут ні до чого, та й іграшки твої… – він махнув рукою, наче й говорити

не було про що. – Справа не в іграшках. Ти поки цього не розумієш… колись, може, втямиш.

Сашко тихцем зітхнув: почалося.

– Ти не зітхай, не зітхай! – незлобливо прогудів дід. – Бач, зітхатель знайшовся! То що, мир?

– Мир, – підтвердив Сашко.

– Отож-бо! Тримай, – дід простягнув на долоні свій складаний ножик. – Щоб зручніше було підставки зачищати.

Сашко спершу не зрозумів. Дід цього ножика привіз із собою, коли втік з півострова. Він усе втратив: дім, першу дружину, друзів. Коли б його впіймали, розстріляли би як терориста – чи "свої", чи миротворці. І от він примудрився якось вижити, вціліти попри все й перебратися через Стіну, маючи при собі лише напівпорожній заплічник, де лежали пластикова пляшка з рукописами та ось цей ніж.

Ніж був примітний: корпус із різьбленими накладками зі слонової кістки, декілька лез, мініатюрні ножиці, викрутка… Сашкові дід давав його потримати, коли був у доброму гуморі. Себто рідко.

– Бери, – мовив дід. – Дарую. На біса він мені, старому банякові?

Сашко проковтнув клубок у горлі й, не знайшовши потрібних слів, просто обійняв діда. Той аж гикнув від несподіванки.

– Ти, друже, легше, бо так із мене всю душу вичавиш! Давай без оцих шмарклів, ти ж бо не дівчисько. – Він відсторонився й зазирнув Сашкові у вічі. – Але домовимося: в школу не носити й у дворі не вихвалятися. Розумієш, чому?

Сашко розумів. Дізнаються – скажуть мамі. Тоді й дідові, і йому буде непереливки. Їхня мама – жінка сувора.

– Ну гаразд, – буркнув дід, повертаючись назад до столу, – ти лягай, а я ще попрацюю. Світло не заважає?

Уночі Сашко чув, як він повертається в ліжку, зітхає, шкрябає підборіддя. Тихо встає та, човгаючи капцями, рушає до вітальні. Що він там робив, Сашко не чув, але знав. От просто бачив, як дід підходить до кутка, де висить ікона зі Спокутником, торкається бабусиної кульки, прив’язаної до гвіздка. Підтягує її до себе, стирає неіснуючий порох і, притиснувшись лобом до гумового боку, мовчить, мовчить, мовчить, мовчить…

* * *

На дідів день народження вдарили морози. Останнє листя осипалося й хрускотіло під ногами, наче хтось висипав на місто весь чипсовий запас країни. Замість бабиного літа настала дідова зима.

За ці два тижні Сашко майже заспокоївся, хоча інколи – особливо коли бачив Курдіна з його кулькою – йому дуже кортіло принести до школи ніж і похизуватися. Неодмінно на перерві, коли Сидорова й Гордійко з новенькою йтимуть зі столовки.

Денису Лебединському Сашко, певна річ, про ножик розповів, а вчора Лебедя, який нарешті своє відгрипував, мати пустила до Сашка в гості. Лебідь подарунок зацінив.

– Таланить тобі, – сказав. – Хоча… – І він покосував на кухню, де дід про щось лаявся по мобільному зі своїм приятелем, редактором Антон-Григоричем.

– Що "хоча"? – перепитав Сашко.

– Життя грає з нами у квача, – віджартувався Лебідь. Віднедавна він підсів на п’єси Олдсміта, тож тепер сипав лункими цитатами до ладу чи ні. – Ти хоч із новенькою познайомився, йолопе?

– А в око? – дружньо запропонував Сашко. – Чого б це мені з нею знайомитися?

Лебідь гмикнув.

– Справа твоя. Курдін, подейкують, на неї задивляється, от йому й заціди в око. Хоча – з якого б це дива тобі йому завдавати тілесних ушкоджень? "Ніхто вона мені, ба – менше, ніж ніхто".

Словом, наступного ранку Сашко так само був занурений у по-олдсмітівськи важкі роздуми. З одного боку – дав слово. З іншого – гад Курдін.

Складений, ножик ідеально лягав до чохла від Сашкового мобільного. І вигляд мав стильний. Не до портфеля ж його класти, звідти і поцупити можуть!..

На великій перерві Сашко неспішно спустився у вестибюль, усівся на підвіконні й дістав із портфеля ароматне яблуко. З кіношною лінькуватістю, яку підгледів у Діка Андреоллі у "Срібних сідлах", клацнув лезом і розполовинив яблуко. Простяг шматок Лебедю, котрий, передчуваючи видовище, тинявся неподалік.

Натовп зібрався за півхвилини. Сашко дозволив кожному потримати ніж у руках, але щоб обов’язково із закритим лезом! Він раптом усвідомив, що не тільки новенька із Сидоровою та Гордійко повертатимуться зі столовки. Дехто з учителів теж.

Але ризик був того вартий.

Спершу Сашко помітив кульку – та майнула над головами ґав, наче теж хотіла поглянути, що відбувається.

– О, Турухтуне! – поблажливо посміхнувся Курдін. – Чим вихваляєшся? – Він посунувся, щоб новенькій було краще видно. Вона стала поряд із ним, і Сашко зрозумів: поблизу немає ані Сидорової, ані Гордійко. Це з Курдіним вона ходила до столовки!

– Ножик, либонь, зламаний. Ану, дай-но. – Курдін покрутив, розглядаючи, корпус, потім висунув лезо. Пошкрябав нігтем. – Тьмяне якесь. Де взяв?

– Дід подарував.

– Ді-ід!..

– І лезо там нормальне, ти, диви, обережніше, не поріжся.

– А можна мені? – попросила новенька.

Попросила, дивлячись на Сашка.

Йому здалося: в грудях наче невидимі двері прочинилися й звідти ринув потік свіжого повітря, запахло світлом, лісом, веселкою. Сашко кивнув, усміхнувся, знову кивнув, не відводячи погляду від її зеленавих очей.

Вона усміхнулась у відповідь.

Сашко потягнувся за ножиком, щоби дати їй, і уявив, як доторкнеться до неї теплою долонею, а вона, може…

Але цієї миті гримнув дзвінок.

– Ой, у нас же ж літра! – аж підскочила Жирнова. – Контрольна! Ой!

Літератич був дядьком хорошим, але надміру суворим. Подейкували, що він навіть до туалету по годинах ходить.

Усі рвонули до сходів, і Курдін теж. Із Сашковим ножиком у кулаці.

Сашко підхопив незакритий портфель і помчав за Курдіним, перестрибуючи одразу через дві сходинки.

– Гей! Ану поверни!

Курдін наддав ходу. Вони влетіли на поверх, загримали коридором.

– Віддай!

Черговий на поверсі, позіхаючи собі на стільці, провів їх байдужим поглядом. Після дзвінка таке коїлося всюди, особливо на підступах до кабінету Літератича.

– Курдін!!! Поверни!

Вони саме пробігали повз учительську. Курдін нарешті обернувся, паскудненько посміхнувся Сашкові та швиргонув йому ножик. Той ковзнув по паркету, хтось із бігунів мало не наступив, інший зачепив і відфутболив убік.

Сашко, не відводячи погляду від ножика, кинувся навперейми.

– Турухтуне! Це що, по-твоєму, хокей? Ти на стадіоні? – Перед учительською стояв, розгнівано блимаючи окулярами, сам директор. – Ану ж бо… – він нахилився і підібрав ножик раніше, ніж Сашко встиг

усвідомити весь масштаб майбутньої катастрофи. – Це що? Він твій? Курдіне, а ти чому мовчиш?

– Та я ж нічого, Євгенію Маркичу, – Курдін розвів руки так, щоби виставити про людське око дідусеву кульку. – Турухтун дав подивитися, це його.

– От і повернув би йому. Нащо на підлогу кидати?

– Я не навмисне, Євгенію Маркичу! Так вийшло!

Директор подивився на обох, нахмурив вузькі, схожі на шрами, брови.

– Ну добре, ходіть. Потім поговоримо.

І сховав ножик у кишеню.

Контрольну Сашко завалив. Із трьох запитань на одне відповідь списав у Грищука, другу вигадав сам, просто аби хоч щось відповісти. До третього добратися не встиг – Літератич звелів Жирновій збирати аркушики.

Урок слухав абияк. Уявляв собі, що буде ввечері. Зробив дідусеві подарунок, еге ж. Хотілося провалитися крізь землю, здохнути. Потім згадував, як дивилася новенька, як вона усміхалася, – і сам усміхався; нічого не міг із собою вдіяти. Було і соромно, і солодко водночас.

На уроці вголос читали "Легенду про Душепивцю". Коли дійшла черга до Сашка, він машинально почав із місця, на яке вказав йому Лебідь. Читав теж машинально, думав про своє.

– "І от помітили люди: у фамільних душницях та на погостах коїться щось лихе. Бувало так: спочила людина років десять тому, а міх з її душею виглядає, наче минули вже не роки, – віки! Наче вивітрилась вона, видохлася начисто.

До кого лишень не зверталися! Зазивали святих отців, щоб ті душниці заново освятили, доблесних лицарів, щоби несли сторожу біля входу на погости!.. Нічого не допомагало.

Підозрювали у лихих намірах погостових, але ті самі переполохалися так, що годі описати. Говорили, ночами долинають із душниць звуки, від яких кров холоне в жилах. Зачувши їх, собаки забивалися під лави, а люди божеволіли. Один священик тричі переночував у фамільному склепі барона на прізвисько Впертюх. Після першої ночі його знайшли посивілим, після другої – осліплим, після третьої не знайшли взагалі, скільки не шукали.

І тривало це паскудство доти, доки не зачепило герра Вольфреда Ешбаха, за крутість і непримиренність прозваного Сталевим Бескидом. А варто зазначити, що мав Сталевий Бескид дружину, котру кохав понад життя. Коли померла, помістив він її душу в найнадійніший і найміцніший міх, доглядав за нею трепетно, вів щовечора бесіди і, куди б не рушав, всюди возив із собою. Навіть після низки років, коли будь-хто інший уже б упокоїв міх у фамільній душниці, герр Бескид не хотів із ним розлучатися.

От якось король, дізнавшись про свавілля, що чинилися на погостах, закликав до двору вірних своїх васалів. Поїхав і герр Бескид. Дорога до столиці була неблизька, і на підступах до міста застала його ніч. Неподалік побачив він заїжджий двір..."

Цієї миті відчинилися двері й черговий на поверсі, вибачившись перед Літератичем, повідомив, що Турухтуна – до директора, терміново! От просто зараз хай іде!

Сашко важко зітхнув і рушив геть із класу. Видно, Євген Маркич кудись поспішає і не готовий чекати до кінця уроку. А бешкет, вчинений Сашком, має намір покарати швидко і безжально.

– Дуже лютий? – спитав він у чергового, меншака з четвертого "А".

Той повів плечима:

– Не знаю. Похмурий. І ножик твій у руках крутив.

Сашко тільки зітхнув. Він на хвильку затримався перед вікном – помилуватися небом, що застрягло в косій сітці дротів-душоловів. Дроти були вкриті інеєм і по-новорічному виблискували на сонці. На крайньому праворуч, що тягся від старого кінотеатру до цегляної п’ятиповерхівки, сидів снігур: наче крапелька крові на струні.

Сашко зітхнув, вирішив, що тягти час немає сенсу і, постукавши, ступив до учительської. Євген Маркич розмовляв по телефону. Ножик лежав перед ним на столі, і директор неуважно барабанив по ньому пальцями.

– Так. Обов’язково! Ви не турбуйтесь, я особисто нагляну. Звісно-звісно… А що кажуть лікарі? Стабільно важке? Ну-у-у… – Він прокашлявся і нащось поправив окуляри. – Так, ваша правда, так. Могло бути й гірше. Так, звісно, про що мова; ми відстрочимо, потім заплатите одразу за третю і четверту чверть. Я ж розумію… Пробачте, хвилиночку…

Він прикрив слухавку долонею, сумно глянув на Сашка.

Той набрався сміливості:

– Євгене Маркичу, чесне слово, я не хотів…

Директор лише відмахнувся.

– На, – простягнув йому слухавку.

Сашко кліпнув, нічого не зрозумівши.

– Поговори, це твій батько.

– Синку, ти?

Сашко кивнув. У горлі пересохло, повітря раптом стало незвично прозоре, простір наче розійшовся, розчахнувся, як дитяча книжка-театр, і кожен звук гримів із нестерпною виразністю.

– Що з твоїм мобільним? Чому не відповідаєш на дзвінки?!

– Удома забув, – спромігся вичавити із себе Сашко.

– Ну, вдома то вдома, нехай, – батьків голос раптом зробився скупим, схриплим. – Тут із дідусем біда. Він повертався з кав’ярні, посковзнувся й упав. Добре, що поряд був Антон Григорович – він викликав швидку.

– Коли? – Сашкові чомусь украй важливо було це знати. – Коли?..

– Та от півгодини тому. Ти послухай уважно, не перебивай. Ми з мамою зараз у лікарні. Я зателефонував додому до твого Дениски, ти сьогодні переночуєш у них, добре? Уранці я за тобою приїду. Одразу після школи йди туди.

– А ви з мамою?

– А ми тут поки. Дідусеві потрібна операція. Я ще ввечері зателефоную чи сам набери мене від Дениски. Чуєш?

– Чую.

– Ну все, давай, будь молодчиною, не підведи мене. Мама й так хвилюється…

Сашко уявив собі, як хвилюється мама. Дідусь для неї був найважливішою людиною в житті, найдорожчою; Сашко інколи навіть трішки ревнував до нього.

Продзвенів дзвінок, у коридорі почувся радісний галас; загупали чиїсь підбори по паркету.

– Ну, – сказав Євген Маркич, потираючи підборіддя великим пальцем, – іди, Турухтуне. – Він ворухнув губами, зітхнув. – Усяке в житті трапляється. Не бійся, усе з дідусем буде добре.

Сашко кивнув. Рушив до дверей на задубілих ногах.

– Чекай. – Директор тримав ножик на долоні, дивлячись розгублено, наче не міг збагнути, як той у нього опинився. – Це в тебе звідки?

– Дід подарував.

Євген Маркич поклав ножик на стіл перед собою і, повагавшись, штовхнув до Сашка.

– Щоб я його більше в школі не бачив. Зрозумів?

– Дякую!

– То зрозумів?

– Зрозумів, Євгене Маркичу!

Наступний урок, алгебру, Сашко абияк відсидів, класна його не чіпала. Напевно, директор сказав.

Сашко всі сорок п’ять хвилин думав лише про одне. Наче до хворого зуба, час від часу торкався до чохла з ножиком і переконував себе, що це збіг. Власне, і не збіг, час різний. Тато сказав "півгодини тому" – і майже одразу продзвенів дзвінок. А ножик Курдін кинув, вважай, через дві-три хвилини після початку.

Тож не збігається, не збігається!..

Але на душі було ще огидніше, ніж перед минулим уроком.

Лебедю мати вже телефонувала на мобільний, і Денис до Сашка з питаннями не чіплявся. Після уроків вони швидко зібралися й хотіли одразу йти до Лебедя додому. Звідти можна було передзвонити татові й дізнатися, як там дід (і як там мама).

– Не люблю, коли випендрюються. Ножик-шможик, дід йому подарував, ага. – Курдін стояв, як зазвичай, оточений вдячними слухачами. Вдавав, що розмовляє з кулькою. Ділиться, бач, новинами, розказує, як день минув. – Теж мені, скарб – ножик дикуна! Між іншим, його дід – тричі зрадник і злочинець. Спочатку був просто шкідником, проти президента партизанив, потім – типу, миротворців підтримував, а зрештою всіх зрадив. До нас утік, нібито віршики писати. Ще не факт, до речі, що він не шпигун. Може, ці віршики таке ж прикриття, як у "Світанкові над Чайною бухтою"…

Сашко озирнувся, піймав меншака, що якраз вибігав надвір:

– Потримай-но, – тицьнув йому до рук портфеля.

– І мою, – похмуро додав Лебідь, скидаючи з плеча спортивну сумку. – Про всяк випадок.

– …там, – гнув своє Курдін, – теж, якщо пам’ятаєте, був такий собі правильний і стражденний художник, а наприкінці першої серії…

Він помітив Сашка з Лебедем і осікся.

– Ану повтори, – процідив Сашко. – Повтори, гадюко!..

Зрештою вони вирішили спершу зайти до Сашка додому, щоби той переодягнувся. Та й Лебедю не завадило би привести себе до ладу. Його мати поверталася пізно, батька в них не було, натомість була прабабця, немічна, але уважна, наче кобра.

– Я б йому зацідив, якби Вадько не втрутився.

– Дурний ти, Турухтуне. Якби я не втрутився, вони б утрьох тебе змолотили.

Сашко гмикнув і помацав пальцем синець на вилиці.

– Нічого, нехай тепер пострибає, подістає кульку. Із душолова, ха!.. А Вадько із Бобирком – козли, що полізли.

– Перед Курдіним вислужуються.

– Факт!

Ліфт не працював, піднімалися сходами. Перед дверима Сашко зупинився й довго шукав ключі.

– Як думаєш, – запитав Лебідь, – Курдін предкам поскаржиться?

Ключі знайшлися в портфелі, аж на дні. Сашко знизав плечима, відчинив замок.

– Поскаржиться – то й поскаржиться. Перший почав. Знатиме на майбутнє.

Говорив він тепер насилу: з кожним рухом губа в тому місці, куди зацідив гад Курдін, боліла чимраз відчутніше.

– Давай до ванни. А я поки прихоплю мобілку й одяг.

Лебідь кинув у куток сумку і мовчки пішов промивати бойові садна. Чути було, як він стиха сичить і бурмоче на адресу "козлів" щось загрозливе.

Сашко поставив чайник, зазирнув до шафи й витяг сорочку з джинсами, щоб перевдягтися. Мобільного на столі не було. Він перевернув усе в тих місцях, куди міг його покласти, і лише тоді здогадався: якщо батьки телефонували, то мобіла вібрувала й напевне впала на підлогу. Там її і знайшов.

Встаючи, стукнувся головою об стіл і потім з півхвилини стояв перед вікном, потираючи маківку. З вікна видно було дитячий майданчик, нині безлюдний. Тільки на іграшковій лавочці сидів, смішно витягнувши ноги, якийсь чоловік у синьому плащі – легкому й підтоптаному. Хоча на безхатька незнайомець не скидався: побритий, "доглянутий".

Дивився чоловік просто на Сашка.

Кілька секунд хлопець, завмерши, намагався не рухатися й навіть не дихати. Потім зрозумів, що незнайомець дивиться не конкретно на нього, а загалом на їхні вікна.

– Ти чого так довго длубаєшся, Турухтуне? Чайник уже закипів. Іди мерщій… Агов, усе гаразд?

Сашко відірвався від вікна й неуважно кивнув:

– Гаразд…

Вони попили чаю і рушили до Лебедя.

Ножик Сашко вийняв і сховав у найдальшому кутку нижньої шухляди столу. Двері замкнув на всі замки.

Коли проходили повз арку на подвір’я – не стримався, зиркнув.

На-дитячому майданчику нікого не було.

* * *

"…не приходячи до тями, на сімдесят шостому році життя…"

Частина друга

До школи він повернувся в понеділок. Прибіг вчасно, з дзвінком. Сів поряд із Лебедем і обережно прив’язав на гачок обіч парти мідний ланцюжок.

Вивчали сферу і її властивості. Сашко накреслив у конспекті циркулем коло, позначив пунктиром вісь, намалював дуги. На дідову кульку намагався не дивитися й до перешіптувань позаду не прислухатися.

Кулька на сферу в конспекті була геть не схожа. Дещо витягнута, за розміром як футбольний шолом чи солдатська каска; кольору вишневого сиропу, щедро розбавленого водою.

Тато сказав: зате з hi-float-покриттям, від передчасного здування. І підвищена чутливість до магнітного поля, у разі чого – дев’яностоп’ятипроцентна вірогідність, що повз дроти-душелови не

пролетить. Мама на це стомлено усміхнулася й попросила Сашка, щоби розмовляв із дідусем якнайчастіше.

Сашко пообіцяв.

Батькові – потім, коли мама пішла спати, – Сашко пообіцяв учитися краще, ніж колись, краще за всіх у класі.

Дідові операції коштували дуже дорого, а ще дорожче – ті півтора тижні, коли його не відключали від апаратів. Могли б і довше не відключати, але лікар сказав: нема сенсу, сказав, що краще не буде вже ніколи, що останніми днями дідові навіть погіршало.

Мама цілу ніч проплакала, а потім погодилася.

Батько заліз у борги, щоб заплатити за дідову кульку і пристойне місце в душниці. І тепер у Сашка було два виходи: вчитися на самі десятки чи вилетіти зі школи в державний ліцей, значно гірший і на іншому кінці міста.

Кульки він соромився. Відтоді, як батьки забрали кульку з аніматорію, Сашко жодного разу з нею не розмовляв.

Не знав про що. Не знав як.

Замкнувся в кімнаті – вона тепер належала тільки йому одному – і сказав своїм, що готує уроки. Справді: готував. За півтора тижні надто багато пропустив.

Кулька висіла над дідовим столом і ледь помітно гойдалася. Увечері першого ж дня Сашко не втримався, обережно обхопив її руками й притиснувся вухом до пружного боку.

Всередині була тиша. Коли б не підвішений біля основи жетон із нержавійки – ні за що не відрізнив би від звичайної гелієвої кульки.

Але із жетоном, з мідним ланцюжком, з надто помітним візерунком з нанодроту, вживленого у тканину, кулька виглядала саме тим, чим була: втіленням дешевизни, несмаку, жалюгідності.

Сашко говорив собі і Лебедю, що дратується через діда: той був гідний більшого. Поет і тому подібне.

Лебідь мовчки кивав. Співчував.

На перерві Сашко не знав, куди себе подіти. Кулька здавалася тягарем, ходити з нею було незручно, вона відчутно смикала руку догори, розгойдувалася – навіть коли не було протягу. Сашко думав залишити її в класі, але не наважився. Це виглядало б непристойно: дід тільки недавно помер, не можна ж ось так одразу. Курдін обов’язково почав би кпинити з приводу дикунів, котрі не шанують своїх померлих.

Сам Курдін уже ходив без кульки. За Сашчиними підозрами, не без його з Лебедем допомоги; але здається, Курдін навіть зрадів визволенню. Награвся, зло думав Сашко.

Коли вони з Лебедем повертались після великої перерви, Курдін із Вадьком і Бобирком стояли біля сходів і про щось стиха перемовлялися. Сашко на мить завмер, але потім вирівняв крок і рушив просто на них, дивлячись Курдіну в очі. Той, певно, щось таке побачив на Сашчиному обличчі; замовк і дав дорогу.

І жодного слова не кинув услід.

На фізиці Сашко тягнув руку, і на біології, і на історії. Лебідь заздрісно гмикав. Дві вісімки й десятка – трохи ліпше, ніж зазвичай. Але

радості Сашко не відчував… ні радості, ні гордості. Лише втому, гіркоту і пустку.

Повернувшись додому, він дістав із кишені складену учетверо замітку, розвернув й укотре перечитав. Замітку писав Антон-Григорич. Загалом вийшло тепло й душевно.

Сашко уявив, як відреагував би на неї дід. Напевно б сипав чортами, потелефонував би Антон-Григоричу і, не маніжачись, повідомив усе, що думає стосовно "людини з непростою долею", "борця за гуманізм без кордонів, посвідки й національності", щодо "складних внутрішніх протиріч, які відобразились у його поезії останніх років".

Він подивився на кульку, прив’язану над дідовим столом. Та гойдалася, наче квітка на воді, якась дивовижна актинія у плавному, невидимому плині.

Підвівшись, Сашко став перед кулькою і почав стиха читати замітку. Голос лунав по-дурному. Це й була дурня: читати в порожній кімнаті статтю, наче кулька могла почути й відповісти.

Навіть коли б дід був там, у ній, – він не відповів би, не в його це характері.

Сів робити уроки. Намагався. А натомість розмірковував про всілякі дурниці. От фізика – ідеальний газ, ретбоунівський рух частинок… Сашко уявив собі, що душа в кульці схожа на газ: вона мусить рівномірно тиснути на стінки. І бути набагато легша за повітря, щоб кульку тягло догори.

Потім газ-душа з роками просочується назовні, тиск на стінки кульки зменшується, і відбувається те, до чого всі давно звикли. Кульки поступово здуваються, видихаються, "концентрація душі" падає, і розчути її з кожним роком стає дедалі складніше.

То чи означає це, що душа "подільна"? Чи вона схожа на пальто, яке затирається до дірок, втрачає вагу, колір, щільність?..

Він хотів запитати про це тата, але передумав. Батьки повернулися втомлені, у тата на роботі трагедія: у сусідньому районі маршрутка втратила керування і влетіла в шкільний автобус.

Сашко сам приготував вечерю і сидів за столом мовчки. Мама поцікавилася, як успіхи, – похвалився оцінками.

Жевріла надія, що більше ні про що не питатиме, але вона, звісна річ, запитала:

– Як дідусь? Ти з ним сьогодні розмовляв? Він тобі щось відповідав?

Сашко зітхнув і похитав головою.

Він наперед знав, що мама засмутиться, але брехати було б безглуздо й нечесно.

Вона сиділа, потупивши погляд і міцно стуливши губи.

– Нічого, – сказав батько, – це нормально. Ти, головне, не припиняй із ним говорити. Пам’ятаєш, що я розповідав?

Сашко кивнув:

– Душам потрібен час, аби звикнути.

– Саме так. Уяви, вони ж втрачають тіло, позбавляються всього. Світ лишається, а вони в ньому існують вже за зовсім іншими законами.

Уночі Сашко лежав без сну і думав про це. Намагався собі уявити. Ти досі існуєш, але це "існуєш" – уже геть не те, що колись. Тіла немає, немає нічого, що відокремлювало би тебе від світу. Ти змішуєшся з ним. Танеш, розчиняєшся. Як кристалик цукру в окропі.

Продовжуєш існувати, але в такому "розбавленому" стані, що опиняєшся одночасно скрізь і всюди.

Хочеш доторкнутися до рідних – а рук немає, хочеш закричати – а немає вуст.

А якщо перед смертю потрапив до аніматорію і тебе помістили в кульку, тоді все, що є поміж тобою і рештою світу, – тонкі пружні стінки. Тільки вони втримують тебе від остаточного розчинення.

Сашко уявив собі, що зараз поряд із ним, навколо нього перебувають душі всіх, хто колись жив на Землі. Стало моторошно.

Він усе куйовдився у ліжку і зрештою зрозумів, чому не може заснути. Заважало мовчання… мовчання присутності. Його випромінювала кулька над дідовим столом. Уперше Сашко відчув, що кулька – не просто річ. Неначе дід зараз був там, мовчав і чогось чекав – великий, похмурий, вічно собі на умі.

Такий, котрого Сашко побоювався, а в дитинстві – лякався більше за бабая та сірих вовків.

Він встав, намацав капці і, відв’язавши кульку, переніс її до вітальні. Світло не вмикав, вистачало того, що просочувалося до кімнати з вулиці, від ліхтаря.

Намагаючись не шуміти, прив’язав кульку біля бабусиної – в кутку, під іконою.

Ліг спати. Уві сні чув, як дідусева кулька, погойдуючись, час від часу стукає пружним боком у бабусин. Наче кров пульсує.

* * *

Про новеньку знали мало. Вона ні з ким не товаришувала.

Майже.

– А тобі навіщо? – запитала Сидорова. У дитинстві Сашко ходив із нею до одного садочка, вона вже тоді була вреднюча. – Закохався, еге ж?

– А от треба, – сказав Сашко. – Невже ревнуєш?

– Я-а-а?! До неї?!!! Пф! Дурний ти, Турухтуне.

– А ти, – не втерпів Лебідь, – ти, Сидорова – коза! Її по-людськи запитують, а вона!..

Словом, поговорили.

– Ну, – зауважив Лебідь, коли йшли після уроків на зупинку, – вона ж не перевелася в іншу школу, це точно, а то б у класі знали. Може, – втішив, – захворіла?

Сашко вже серйозно розмірковував, як йому поцупити класний журнал, щоб виписати звідти домашню адресу й телефон новенької. У принципі, це було реально, хоч і ризиковано. Інша справа, що коли Сашка впіймають, згадають і про ножик, і про відкладену до певного часу платню за навчання… Тут уже жодні оцінки не врятують.

Він вирішив перечекати до кінця тижня, а потім поговорити з Лебедем. Той давно й без жодної надії зітхав щоразу, коли бачив Сашкових спецназівців часів Південно-Західної кампанії. Навряд чи встоїть. А удвох, може, і вдасться крутонути авантюру.

У п’ятницю Сашко вийшов із дому вчасно, але на перший урок через корок ледве встигав. Влетів у школу перед самісіньким дзвінком, кинув черговому в гардеробі куртку, гайнув на сходи і… мало не збив із ніг новеньку.

– Привіт…

– Привіт, – відповіла вона. І повернулася, щоби бігти, але кульки від удару переплелися ланцюжками, довелося розплутувати.

– Це… хто в тебе? – спитав Сашко, дивлячись куди завгодно, тільки не на неї. Пальці стали неслухняні, ланцюжки увесь час вислизали. Дзвінок злорадно гримів над головами.

– Брат. – Мовила так тихо, що він навіть засумнівався: вона справді відповіла чи почулося.

Сидорова, яка пробігала повз них, загальмувала й гмикнула:

– О! Знайшов пропажу? Настю, він тебе шукав. Удвох із Лебединським випитували, але ж я – могила, ти ж знаєш… – Вона раптом зніяковіла, закашлялась і почервоніла. – Пробач, це я даремно про могилу.

Новенька силувано усміхнулася. Потім відвернулася, закусивши губу: одна рука безсило повисла, у другій гойдається невеличка барвиста кулька, уся в ромашках, паровозиках, якихось мультяшних персонажах.

– Ну, я побігла! У нас лабораторка, давай хутчіш! – Сидорова посміхнулась єхидно Сашкові й рвонула вгору.

– Думав, ти захворіла, – не до ладу бовкнув Сашко новенькій. Він нарешті розплутав ланцюжки, дідова кулька вислизнула з пальців і, злетівши, застрягла поміж перилами.

– Ліпше б захворіла. – Вона говорила так само: одними лише губами, ледве чутно. Потім кивнула на прощання й пішла, обхопивши кульку руками. Наче, подумав Сашко, немовля колихала.

Ця картинка ніяк не йшла в нього з голови. Тож зрештою на історії Сашко піймав вісімку, а на географії Лебедю довелося добряче стусанути його під партою, щоб вийшов нарешті до дошки й почав відповідати.

Після уроків Сашко збирався перехопити Настю на виході зі школи. Поки навіть сам до ладу не розумів нащо. Бо ж не скажеш дівчинці, в якої днями помер брат: "Ходімо в кіно". Безглуздо.

Насилу позбувся Лебедя, побіг у гардероб за курткою… і виявив, що на класному вішаку її нема. На підвіконні поряд – теж.

Чергували вже інші – на другій зміні сиділи старшокласники. Поцікавитися, куди ґава-третьокласник повісив Сашкову куртку, не було в кого.

Він повільно брів уздовж рядів. Майже безнадійне заняття, навіть якби одяг висів акуратно й ніхто не чіпляв свої куртки поверх інших. Втішало тільки те, що поцупити не могли: вхід один, черговий уважно стежить, аби брали тільки своє, ніяких "я для товариша", та й охоронець на вході чатує…

Знайшов аж у кінці: висіла скраєчку, на вішакові "12-Б". До кишені якесь падло напхало фантиків від смоктунців.

Сашко витрусив увесь непотріб і почвалав до виходу. Від сильного вітру дідова кулька смикалася, шарпала за руку, наче пес, який тягне господаря до найближчого стовпа. От-от мав початися дощ.

Подвір’я спорожніло: перша зміна розбіглася по домівках, друга вже сиділа на уроках. Окрім тих старшачків, котрі зазвичай палили на лаві за воротами.

– Відпустіть!.. – Сашко почув і завмер. – Та пустіть же.

– А чого, ги, пусти, Ромку. Хай летить.

– "Крутіцца-вєртіцца шар гал-лубой! Крутіцца-вєртіцца над гал-лавой!.."

Оце так: Ромка Рукоп’ятов зі своїми "гієнами". Восьмикласники, на тлі яких підлий, але загалом нешкідливий Курдін виглядає немовлям. Коли б не Рукоп’ятівський татусь, Ромку б зі школи давно й із задоволенням виключили. Чимало було таких, хто досі плекав надію, що таки колись виженуть, але Сашко не вірив. Якщо знову залишили на другий рік, не витурили у три шиї, як Поливатенка чи Яблонську…

– Та віддайте ж!

– Поглянь, які на ньому "звіру-ушки", ну просто всратися. Конкретний анреспект до мертвих, я щитаю.

– Точняк. Нє, ти прикинь: тебе оно в таке запакують.

– Тіки стрічечки бракує.

– Я б ожив і зацідив козлам…

Стишена метушня, звук ляпасу.

– Поверніть зараз же! Негайно!

– Ах ти ж коза! Ти шо собі думаєш?!

– Нє, Ромко, це шо за цирк, бля?! Вашчє!

– До школи ходить, а уроків не втямить.

– Будемо вчити по-своєму. Шоб дойшло.

Дідова кулька так і рвалася з рук. Сашко примотав її до портфеля, портфель повісив на гілку старої липи, що росла у дворі. Не найкращий варіант, та не було в нього часу на варіанти.

Вийшов із воріт, повернув праворуч, до лави. Лишень шість із половиною кроків.

Рукоп’ят плюс четверо "гієн". Троє влаштувалися на спинці, ноги в забрьоханих багнюкою черевиках уперли в сидіння; один оперся об паркан, Ромка тримає у витягнутій руці кульку, а лівою відштовхує Настю.

– О, ще дрібнота.

– Греби собі далі, головастику, щезни! Чи ніс засвербів?

І Настин погляд: зляканий, з краплинкою сльози на щоці.

– Віддайте їй кульку, – звелів Сашко й засунув руки до кишень. – Хутко!

Вони зареготали, один мало з лави не навернувся.

– Ти вашч-чє хто такий, шмаркля? – процідив Рукоп’ят. – Кавалер, певно? Лицар круглого очка? Тіки цвіріньокни – посвятимо. Вали звідси. І в темпі.

– Поки ми добрі, – підтримав веснянкуватий Гарик Антипов.

Сашко похитав головою.

– Зараз фізрук прийде. Покликали вже.

– І хто встиг? Ти? Роздвоївся?

– Чергові, я їм сказав.

Рукоп’ят передав кульку Антипову й ступив крок до Сашка.

– Оце ти тупак, лицарю, геть чисто мізків нема. Фізрук другий день як грипує. Чи ти чергового до нього додому покликав?

– Годинки через дві буде, – зареготав здоровило Ковпаков. Почухав худющу свою шию, зіскочив із лавочки. – Якраз шоб твої запчастини зібрати.

– Тримай його, Дімоне, – наказав Рукоп’ят. – А ти, Ковпаку, – шмарклю.

Сашко закусив губу й подумав, що зі школою можна попрощатися. Коли випишуть із лікарні, забагато пропустить, до "відмінно" не дотягне, хоч лусни.

А ще йому стало цікаво, невже всім у такі моменти спадає на думку всіляка неважлива дурня.

Дімон Циркуль відклеївся від паркану й нехотя рушив до нього. Сашко чекав. Усе, як учив дід: нехай візьме його за руку, хай лишень доторкнеться – вдарити поміж ніг і відразу в носа.

Ну, хоча б межи ніг, якщо встигне.

– Агов, хлоп’ята, перепрошую, що втручаюся… – Ніхто не помітив, звідки взявся цей статний чолов’яга в синьому плащі. Говорив він глибоким упевненим голосом із ледве помітним акцентом. – Допомога потрібна?

– Так! Так!!!

– Ходи, дядьку, куди йшов. Я із сеструхою якось сам розберуся. – Рукоп’ят сплюнув йому під ноги цівку жовтавої слини. – Справа, типу, сімейна. Кепсько доглядає молодшого братика, – він лінькувато кивнув на кульку в руці Антипова.

Незнайомець посміхнувся і провів долонею по сивому волоссю. Посмішка в нього була невпевнена й чужа. Так, наче посмішка сама собою, а він – сам собою.

– А… – Незнайомець вказав на Сашка.

– Кавалер її. Переживає!

Циркуль із Ковпаком зареготали.

– Тоді піду, щоб вам не заважати.

Незнайомець уже ступив крок убік, аж раптом обернувся й уважно подивився на Сашка. Важкий погляд. Наче на тебе падає гранітна плита.

– А може, вам допомогти? Схоже, кавалер готовий на все…

– Та що…

– Давай поки потримаю кульку.

Незнайомець несподівано опинився поряд з Антиповим, поклав свою долоню поверх його руки. Стиснув. Антипов відсахнувся від нього, спершу розгублений, потім наляканий і злий.

– Гей, пердун старий, ти шо це твориш?! Ромку, він мені ледве руку не зламав!

Незнайомець недбало намотав кінець ланцюжка на палець. З кулькою він виглядав безглуздо й беззахисно.

– Значить, типу, супермістер Зед? Типу, бля, херр Бескид?! – Рукоп’ят ще раз сплюнув – і раптом опинився обличчям у вологому, підгнилому листі. Незнайомець ледь торкнувся до нього, просто пригостив легким запотиличником.

Те, що сталося згодом, Сашко усвідомив через півхвилини, не раніше.

"Гієни", певно, також. Ось просто зараз стояли хто-де, вирішуючи, чи то напасти на "герра Бескида", чи ще зачекати, – а за мить уже лежали, уся трійця. Незнайомець не бив їх – заледве зачепив кожного: ляпнув по плечу, потяг за носа, штрикнув пальцем.

Антипов споглядав це з роззявленим ротом. Потім видобув із горла такий звук, наче проковтнув м’ячик для пінг-понгу, розвернувся й дав драпака – тільки бризки з-під черевиків!..

Рукоп’ят завовтузився в багнюці, устав навкарачки, лівицею втрапив у власний плювок, послизнувся, знову впав і, буркаючи щось собі під ніс, спершу поповз, а потім побіг. Переляканий і жалюгідний, він перетворився на того, ким завжди й був. Звичайний хлопчисько, просто звичайний хлопчисько.

Трійко "гієн" чкурнули слідом. Точнісінько такі самі, як він: хлопчаки, діти. Іноді злючі, іноді нахабні, а зараз принижені й до біса нажахані, – але ж лише діти.

Чомусь Сашко був твердо переконаний, що надалі саме так до них і ставитиметься.

Незнайомець простягнув кульку Насті й хотів був щось сказати, але задзвонив мобільний. Зашуміла хвиля – так, наче в кишені синього плаща ховалося ціле море.

– Так?.. Коли?.. Добре, буду. Нічого, зачекають. Ми нікуди не поспішаємо, сам знаєш, ми вже всюди запізнилися.

Він клацнув кришкою і повернувся до них – вже інший. Справжній.

Кивнув на кульку:

– Бережи свого брата… Якщо по-іншому не склалося, що іще залишається, правда ж? Адже він не винний, звичай є звичай. – Незнайомець ледь помітно скривився – наче випадково розчавив блошицю. Лише тепер Сашко помітив тонкий шрам, що сповзав від скроні до вуха й губився десь у сивому волоссі. – Не хотів би я померти на вашій землі.

Він промовив це, дивлячись просто в Настині очі. Сашко, утім, не сумнівався, що звертається незнайомець до нього.

Кивнувши на прощання, чоловік у синьому плащі розвернувся і пішов геть. Вони дивилися йому вслід, аж поки він не щез за рогом.

Так було простіше, ніж – одне на одного.

– Ну, – сказав Сашко зрештою, – от… Ходімо, проведу тебе. Не заперечуєш?

Настя похитала головою:

– Не заперечую.

– Тільки мені ще треба портфель забрати. І дідову кульку.

Вони нікуди не поділися, так і висіли на гілці, де він їх залишив. Дотягнувся не одразу, навіть здивувався, що зумів підвісити їх так високо.

– Тобі куди? На триста двадцяту? Тоді, напевне, ліпше через дірку, вийде швидше. – Вони рушили доріжкою до заднього двору. Тут на розі у шкільному паркані був лаз, старий як світ. Двічі-тричі на рік діру забивали дошками… максимум на тиждень. Потім дошки кудись зникали, і лад у всесвіті відновлювався.

Окрім того, що звідси справді було ближче до Настиної маршрутки, у Сашка була принаймні ще одна причина обрати цей шлях.

Його навряд чи знав незнайомець у синьому плащі.

Ішли неспішно, збоку, певно, виглядали кумедно: обоє з портфелями і з кульками. "Суджені-ряжені…", – подумав він і зашарівся.

Почав накрапати дощик.

– А що… твій дід тобі щось говорить?

Сашко похитав головою:

– Мовчить. Але я, направду, і сам із ним не часто розмовляю. А твій брат?..

– Він теж мовчить. Лише плаче. Йому страшно, адже він ще такий маленький. Не розуміє, що сталося.

– Ти з ним часто розмовляєш?

– Постійно.

– Допомагає?

Настя м’яко торкнулася пальцями кульки. Наче погладила по щоці.

– Іноді стає не так сумно. На ніч читаю йому казки. Прошу, аби наснився…

– І що? Справді сниться?

– Трапляється. Тоді ми з ним граємося, як колись гралися. Але частіше я не пам’ятаю, снився він мені чи ні. А він потім нічого не розповідає, тільки плаче й плаче. – Помовчала. – Я злюсь на нього за це й на себе за те, що злюсь. Мені геть бракує терпіння. Іноді хочу, щоби його скоріше віддали до душниці. Потім лаю себе. Як думаєш, це правильно? Усе-таки він… ну, усе-таки наче живий, це нечесно – віддавати його до душниці.

– А раптом йому там буде ліпше?

– Думаєш?

Він повів плечима:

– Типу, серед таких же.

– А ти би свого діда віддав?

Сашко знову повів плечима, хоч відповідь знав точно.

Тієї ночі йому наснився дід. Мовчки постояв на порозі їхньої кімнати, посопів. Відступив на крок і зник у пітьмі, але Сашко знав, що дід досі десь там, у пітьмі. Сопе й чекає.

* * *

У День усіх святих пішли провідати батькових предків. На вулицях було людно, багато хто йшов із кульками. У метро їхали, тісно притиснувшись одне до одного; від парфумів тітки у вицвілій перуці чхало піввагона. Сашко намагався подовше не дихати, видихав на зупинках. Щоби відволіктися, дивився, як гойдаються аж під стелею кульки на ланцюжках, як стукаються одна об одну й розлітаються в різні боки. Стиха радів, що дідову кулю залишили вдома.

У котре він намагався уявити себе ось таким: безтілесним, беззахисним. Уявити себе предметом.

Увесь час здавалося: ще трішки – і зрозуміє.

Уже декілька днів Сашко сушив голову над тим, як допомогти Насті розвеселити брата. Добре, не розвеселити – хоча б заспокоїти. Оце питання: що може тішити того, хто позбавлений тіла?..

Часто перед сном він заплющував очі й подумки підіймався вгору, начебто вже був кулькою. Розглядав усе ніби з того кінця уявного ланцюжка. Бачив не обличчя – маківки, бачив мережку тріщин на підмерзлих калюжах, летів дедалі вище, бачив уже вкриті брудом спини маршруток, бачив ворон на голому гіллі, скатертини мостів, шпилі храмів (як фігурки в настільній грі).

Неба не бачив.

Мама запитувала, чому він постійно позіхає. Батько змушував відпочивати перед тим, як сідати за домашку – щонайменше півгодини. "Навчання навчанням, але здоров’я важливіше".

Сашко не сперечався й нічого не пояснював. Так було простіше.

Від метро йшли пішки. Усі тролейбуси й маршрутки вовтузилися в потоці машин, наче риби на нересті; двері насилу відчинялися й лунко гупали, зачиняючись.

Вершечок душниці побачили звіддалік: вона розпинала небо навпіл, височіла над павутинням чорного гілля і дротів-душоловів. Вростала в побляклу твердінь, як ікло, наче гігантський сталагміт.

У Парку пам’яті годі було протовпитися. Підмерзлий гравій порипував під сотнями ніг, у динаміках за живоплотом співали піднесені голоси. Слів Сашко розібрати не міг; щось релігійне.

Вони піднялися на вершечок пригірка, до підмурівка душниці. Найближчий вхід був перекритий, затягнутий риштуванням. Сашко знав, що це нормально: душницю постійно ремонтували, додавали нові поверхи, розширювали старі. Він пам’ятав картинку з підручника, на якій башта була заввишки зі звичний храм. Тепер її закручена свічка височіла над цілою столицею – найвища точка міста, його символ, його гордість. Його пам’ять.

У широкому вестибюлі всі звуки згасали й губилися поміж колон. На мить відвернувшись, Сашко ледь не загубився. Безліч облич і силуетів, утомлені чи байдужі погляди, хтось крадькома поглядає на годинник, хтось, умостившись на лаві біля стіни, гризе яблуко. Черга до гардероба скрутилася в нескінченний клубок: ти крокував за чиєюсь спиною і не знав, коли натрапиш на нову секцію огорожі, не знав, як далеко знаходишся наразі від початку споруди і від кінця. Світильники, що приліпилися до низької кам’яної стелі, скидалися на слимаків у покинутій печері.

– Раптом що – зустрічаємося біля входу, – сказав тато, коли сіли до ліфта. – Там, де колона з лицарем, пам’ятаєш?

Сашко кивнув. У першому класі їх водили сюди на екскурсію: у Риб’ячі погреби, на декілька перших поверхів і на оглядовий майданчик сотого. Про колону теж розповідали: що унікальна; що збереглася з тринадцятого століття; що на ній, імовірно, зображений той самий герр Ешбах, основоположник ордену душевників. На Сашкову думку, ця напівзатерта фігурка в шоломі могла зображати кого завгодно; такі малюють на останніх сторінках зошитів меншаки: опецькуваті лати, шолом із піднятим заборолом, плюмаж, сталеві чоботи з гострими носаками… у шоломовому "віконці" – очі-крапки, ніс у вигляді

перевернутого догори знака запитання й розкішні вуса. Навіть підпису немає.

Ліфт зупинився на двадцять п’ятому поверсі. Разом з усіма вийшли, проминули коридор-дугу і втиснулися до наступного ліфта. І так – кілька разів, доки не потрапили на потрібний рівень. Це схоже було на кіношну мандрівку крізь віки: від мармурових величних залів до приміщень, що більше скидалися на кімнати бібліотеки. Змінювалося все: запах, колір, освітлення, самі люди (внизу – ґави й туристи, нагорі – ті, хто прийшов провідати своїх предків).

Найбільше змінювався звук. Але це Сашко зрозумів уже згодом…

У дитинстві йому було цікаво ходити сюди з батьками. Душниця вабила – велична, сповнена таємниць. Він не розумів, чому дід щороку відмовлявся скласти їм компанію. Тут було стільки всього цікавого!..

На нижніх поверхах під скляними ковпаками зберігалися древні міхи – шкіряні, оброблені особливим лаком, секрет якого був давно втрачений. Таблички обіч ковпаків повідомляли ім’я, роки життя й докладно переповідали долю власника уміщеної до міха душі. Міхи висіли на мотузках, звитих із жил, з конячого чи людського волосся, – усі неприродно пружні й нерухомі. Напевно, час від часу їх надували заново.

У таких залах тремтливу тишу порушували тільки човгання по мармуровій підлозі та перешіптування туристів.

Інша справа – поверх із татовими предками. Кульки тут були схожі на сучасні, висіли тісно, на нескінченних металевих стелажах. Кожну було запхано до вузької комірки. У лотках під комірками зберігалися брошури-"паспорти" – тисячі життів, і кожне підсумоване на двох-трьох десятках сторінок.

Тут ходили зі стриманою діловитістю. Відмічалися в чергового хранителя, брали кульки предків і знаходили вільний меморій. Зачинившись, уголос чи про себе читали curriculum vitae. Мовчали, поглядаючи на благенькі чохли чиїхось життів.

Усе це – під шурхотіння невидимих вентиляторів і дзенькання ланцюжків.

Але було іще дещо.

Батьки вранці добряче посперечалися й тепер майже не розмовляли. Так, іноді перекидалися кількома фразами. Сашкові теж не надто кортіло плескати язиком. Він мовчки крокував слідом за ними й досі намагався щось вигадати стосовно Настиного брата. Усе навкруг сприяло: тут крутилася сила-силенна людей, але Сашко бачив лише батьків, решта ховалися за ярусами стелажів. Інколи він чув чиїсь кроки зовсім поруч, порипування лотків, коли їх витягали, – то й усе.

Кинув погляд униз і побачив, що ліва холоша запилюжена. Затримався, щоб витрусити, – на мить, не довше, – а коли випрямився, у вузькому проході поміж стелажами було порожньо.

Сашко сторопів. Кинувся вперед, до найближчого перехрестя, роззирнувся… Батьків ніде не було. Тільки нескінченна вервечка комірок, і майже в кожній – пожухлі виноградини з чиїмось душами. Деякі, втім, були порожні, як і десь на верхніх поверхах бабусина.

Надто пізно до нього дійшло, що міг і погукати: батьки б іще почули. Зупиняло завчене з раннього дитинства: "в душниці шуміти не можна, це не зоопарк, навіть не музей!"

А потім уже стало пізно, гукай, не гукай – байдуже.

Пройшовся трохи вздовж одного з рядів. Навмання, просто аби не стовбичити, як бевзь. Уперше зауважив, які збляклі тут кульки. Запхані до комірок, вони досі рвалися вгору, втискалися у стіни; зрештою з овальних ставали сплюснутими. Інші – старіші – втрачали пружність і скидалися на здуті, підгнилі томати.

Здалося: праворуч за стелажем батьків голос. Чимшвидше пішов до перехрестя, повернув, стримуючи себе, аби не бігти – йти.

Нікого. Узагалі нікого, навіть чужих людей немає.

Так, сказав собі. Так… Головне – не панікувати. Вказівники на перехресті. Повинні бути.

Повернувся. Не було.

Заспокоїв себе: трапляється. Витер спітнілого лоба.

Знайшов наступне перехрестя. Вказівник. До виходу – он туди, тож…

Не біг. Майже. Просто дуже швидко йшов. Не гупав підборами, ні.

Упав лише тому, що, повертаючи, невдало поставив ногу. І зовсім не через паніку, ні.

Уже коли вставав, здогадався. Наче після важкої напівдрімоти в рейсовому автобусі: ривком приходиш до тями й раптом із тиші вивалюєшся в місиво чужих звуків. От щойно не чув – і раптом чуєш.

Це було нескінченне й безтямне шепотіння звідусіль. Ніби в крамничці годинникаря – цокання дзиґарів. Наче бурмотіння кількох десятків радіоприймачів у майстерні.

"Воно, – зрозумів, – було тут завжди. Просто я звик і не вслухався. А воно було тут завжди".

Слів годі було розібрати. Подумав: на щастя. Збагнув, чому традиційно тутешніх хранителів вважають трохи божевільними. Дивно, як вони взагалі витримують.

Дитячі голоси. Жіночі. Чоловічі. Байдужі. Розгублені. Сповнені відчаю. Злі. Вимагають, благають. Хриплять і стогнуть. Співають. Заїкаються.

І жодного радісного.

Усі говорили разом. Не чуючи один одного, може, подумав він, навіть не підозрюючи про існування поряд когось іще.

"І так – до самого кінця". Його знудило, наче з'їв несвіжу рибу.

Запах старої гуми, цвілої води, пилу. Тьмяне світло. Металевий присмак у роті.

Голоси заповнювали весь довколишній простір. Витісняли живих людей, думки, почуття, сам час. Залишились тільки стелажі й голоси.

"І я, – подумав Сашко, – і я колись… оце точно так само".

Він зіштовхнувся з батьками біля ліфта. Тато насварився на Сашка ("ми тебе вже годину шукаємо, місця собі не знаходимо! хіба так можна!.. ти де стільки часу ходив?"), мама просто мовчала. Повернулися за кульками предків і відбули все необхідне.

Сашко вже майже не зважав на голоси, звик до них, як звикають до цокання годинника чи бурмотіння радіоприймача.

Предків він так і не зумів почути, але не здивувався: чимало кульок мовчали. Одні – як мовчить задумлива людина. Інші – як німий жебрак. Дехто – як порожній корпус телевізора.

Предки мовчали так, як мовчить на протилежному кінці слухавки смертельно втомлений хворий.

* * *

– Ти розмовляв сьогодні з дідусем?

– Так, мам! Дякую, мам! – Він відніс тарілки до раковини, помив і втік із кухні, доки не посипалися нові запитання.

Батько у великій кімнаті дивився вечірні новини. Мама сіла з ним поряд.

– Таки підписали! – Батько кивнув на екран, де представник півострова тиснув руки очільникам урядів. – Думають, це вдала оборудка. Придурки. Відтяли ласий шмат, еге ж!

– Тат, – почав Сашко, – а що поганого? Он у школі розповідали, що колись давно весь півострів був наш. Тож просто відновлюється історична справедливість.

Мама сумно всміхнулась, а батько похитав головою:

– Нам власних проблем бракує? Був, не був – зараз, після всього, що там сталося, ділити й розтягувати його на шматки… У країні десятиліттями точилася громадянська війна. Там усе треба відновлювати, з нуля, розумієш. За чий кошт? Та воно б і хай, якби… Відбудувати все можна. А що вони робитимуть із людьми? У мізки до кожного не залізеш, свідомість не переформатуєш. Вони інші, а наші не хочуть це розуміти. Дві руки, дві ноги, одна голова – еге ж. А в голові, –

батько постукав пальцем по скроні, – усе по-іншому. Понад сім століть минуло, а вони досі не визнають душниць, вважають усе це – єрессю і відступництвом.

– Дід також не визнавав, – нащось раптом заперечив Сашко. – Але… це ж нічого не означало. Він же не був поганим.

– А я й не кажу, що вони там усі "погані". Вони інші. Їх насамперед зрозуміти варто, а не заплющувати на це очі. І вони мають захотіти нас зрозуміти, інакше вийде розмова кота із собакою. Один метеляє хвостом, коли лютиться, а інший – коли радіє. Так і в нас із ними…

У себе в кімнаті Сашко витяг записник, довго сидів над чистою сторінкою і крутив у пальцях олівець. Потім намалював собаку і кота, мультяшних і загалом дуже схематичних. Коли б хтось вирізьбив таких у душниці, на колоні поряд із лицарем, – виглядали б цілком природно.

Дідова кулька висіла над його столом у протилежному куті кімнати. Гойдалася попри те, що протягу не було.

– Я знаю, що ти там, – сказав Сашко самими вустами.

Куля мовчала. Дід мовчав.

Сашко встав і завмер просто перед нею. Як робив це щовечора.

Потім узяв із полиці книжку, яку дід не встиг дочитати, і відкрив там, де вчора зупинився. Сів, увімкнув настільну лампу.

– "Полум’я свічок тремтіло від вітру. За вікном періщила злива, по-осінньому байдужа і, як видавалося, нескінченна. І полум’я, і дощ заколисували. Навівали спокій.

Даргін раптом зрозумів, що отетеріло дивиться на Пандору Еммануїлівну, не насмілюючись повірити почутому.

– Але ж як?..

– Еге ж, голубе, – усміхнулася графиня, – це ж так лишень видається, що пам’ять у всіх однакова! І йдеться мені не про Божий дар запам’ятовування – але ж про здатність згадувати. От, скажімо, сучасні вчені вважають, що саме цим людина відрізняється від звірів.

– Але ж тварини здатні научатися, не потрапляти двічі в одні й ті самі пастки. Випадки відомі, й чимало…

– Відомі. Але що дозволяє нам стверджувати, що звірина пам’ять влаштована так само, як наша? А якщо вони не пригадують? Якщо всі ці "випадки" фіксуються як нові інстинкти? Так, дійсно: пес, що дивом врятувався від шкуродерів, наступного разу, заледве побачивши їх, біжить геть. Але чи розуміє він, нащо це робить? Бо ж тваринам не властиве самоусвідомлення – тільки набір біологічних механізмів і здатність ці механізми впродовж усього свого життя примножувати. Ґрунтуючись на досвіді, певна річ. А пам’ять людини – складніша, тож має бути різноманітнішою у своїх проявах. Ми вдосконалили подаровані нам природою можливості. Ми формуємо (чи в нас формуються) спогади, які ми здатні аналізувати і тлумачити на власний розсуд. Ще й видозмінювати, мабуть. До того ж ми давно вже почали формувати певну спільну пам’ять, пам’ять, що лежить поза межами досвіду окремого індивідуума. Але при цьому підсумовує головне в кожному з нас.

– Маєте на увазі душниці? Тамтешні "життєписи"?

– Саме так, – кивнула графиня. Полум’я свічок віддзеркалилось у її погляді. Даргіну стало моторошно. – Саме так! Ми постійно творимо людство, єдиний організм вищого щабля, і формуємо для нього

особливий вид пам’яті. Ним воно й керуватиметься, може, спочатку мимоволі, наче той собака, який не здатен проаналізувати накази, що виринають із його звіриної пам’яті. Ми відступимо на крок назад, щоби взяти розгін і злетіти у височінь. Перейти до нової якості буття, наблизитися до всезнаючого і всемогутнього Бога. Породити свідомість, яка буде вічною, адже тлінні тіла змінюватимуть одне одне, а спільний розум людства опиниться в безпеці від одномоментності матеріального буття. Але для цього нам потрібно здійснити перший крок. Привести до ладу механізми нашої пам’яті. Або ж змиритися, що нове буття доступне не всім.

– Заледве уявляю собі те, про що йдеться. У вашому описі майбутнє людство скидається більше на бджолиний рій. Та навіть коли й так – за допомогою чого ви маєте намір звести механізми нашої пам’яті до певного спільного знаменника, про який говорите?

– Хіба ж це не очевидно? Спогади завжди оманливі. Ніхто не може стверджувати, наче все, що він пам’ятає, відбувалося насправді. Але ми, люди, віримо в те, що пам’ятаємо, а не в те, що було. Людство ж віритиме в те, що зберігається в його матеріальній пам’яті, у душницях. Зрештою, хіба душа – це не наші спогади?

– Ну от, – ховаючи усмішку, уточнив Даргін, – ви прагнете сотворити з людства таку собі багаточленну звірину, яка…"

Дідова кулька раптом гойднулася й розгнівано стукнулася об книжкову полицю.

Лише за кілька секунд Сашко здогадався, що це через протяг.

– Читаєш? – поцікавилася мама. Вона так і стояла, привідчинивши двері, не наважуючись зайти. – То читай, читай, не відволікатиму вас. Тільки не засиджуйся довго, гаразд? Завтра до школи.

Сашко пообіцяв, що не засиджуватиметься.

– Як він?

Сашко повів плечима:

– Як зазвичай, мамо. Чесно.

– Ну, добраніч. – Вона почекала, наче хотіла ще щось додати, кинула погляд на дідову кульку й пішла.

Сашко якийсь час просто сидів, утупившись у зачинені двері. Інколи йому здавалося, що найгірше з того, що сталося, – не смерть діда, а те, як сприйняла її мама.

Тепер щовечора він читав уголос по три-п’ять сторінок. Настільки виразно, наскільки йому вдавалося. Дід не вельми полюбляв фантастику, тим паче стару, але ж нащось узявся за цю книжку.

Сашкові було байдуже – нащо. Він не вірив, що для діда зараз це має якесь значення. Це мало значення для мами. І для Сашка. Простіше читати щовечора по п’ять сторінок нудотини, ніж розмовляти з дідовою кулею.

Він ліг спати раніше й уві сні знову опинився в душниці, знову загубився в лабіринті стелажів, а потім знову переплутав ліфти й замість того, аби їхати вниз, до колони з лицарем, рушив угору.

Уві сні він дістався самісінької маківки башти, тут не було ані риштувань, ані табличок: "Обережно! Ремонтні роботи". Світ внизу здавався тривимірною картою: мережа дротів-душоловів розділяла його на квадрати, ромби, трапеції.

Сашко задер голову до небес, білих і пласких, наче кришка аптечки. Башта упиралася в них. Там, де шпиль торкався небес, було видно тонку чорну подряпину.

Колись, подумав Сашко, їм таки доведеться будувати не вгору, а вшир.

Він помітив металеві скоби, що тяглися від майданчика, де він стояв, цементним боком башти нагору, до кінчика шпиля. Вітер прослизав під куртку, розпливався спиною, наче підталий сніг, що потрапив за комір. Щоби не змерзнути, Сашко почав дертися вгору.

Невідь звідки з’явився кудлатий мультяшний собака. Він біг собі похилою поверхнею, наче звичайною прогулянковою доріжкою. У руці тримав роздутого так, що скидався на кульку, снігура, до лапок якого кріпився ланцюжок. Снігур виблискував намистинами очей і час від часу зітхав. Потім почав ледве чутно наспівувати знайомий мотив. От тільки Сашко ніяк не міг пригадати, який саме.

– Не згадаєш, – повідомив кіт. Теж із повітряною кулькою, але та була схожа на голову манекена в перуці. І коли встиг наздогнати?.. – Не згадаєш, навіть не намагайся. Зрештою, хіба пам’ять – не зліпок нашої душі?

Зненацька рвучкий порив вітру гойднув кульку з перукою. Почав розвертати. Сашко побачив вухо, щоку й високе чоло.

Не манекен, зрозумів він упевнено й чітко. Не манекен. Жива.

Вітер дув, голова, погойдуючись, поверталася і ніяк не могла повернутися, Сашко невідривно дивився на неї, аж раптом зіслизнув униз, скоби виявилися поруччям ліфта, замиготіли поверхи, поряд було дзеркало, у дзеркалі – голова, яка й далі поверталася, і Сашко здогадався, що вона належить йому, йому – і більш нікому!..

Підскочив у ліжку, хапаючи ротом повітря.

Було тихо. Але в темряві наче вібрувала луна знайомої, невпізнаної мелодії.

Так іноді трапляється; особливо коли несподівано прокинешся.

* * *

– Слухай, – промовила Настя, – приходь завтра після уроків на день народження, у "Теремок", це через дорогу.

Сашко повів плечима й чомусь зашарівся.

– Звичайно, прийду. Віш-лист є чи самому вигадувати?..

Вони мерзли на зупинці вже хвилин п’ятнадцять. Патякали про всілякі дурниці, проте час від часу надовго замовкали. Так, наче кожен на щось чекав і ніяк не міг наважитися сказати про те, що давно збирався.

Періщив дощ, але під дашком нікого не було. Кульки в їхніх руках гойдалися, мляво смикали за ланцюжки, наче сподівалися злетіти. За останні кілька днів Сашко вже звик і не зважав.

– Ну який віш-лист… – сказала Настя. – Тільки щоби не їстівне – навіщо? Іграшку якусь. Можна, мабуть, квітку гарну в горщику, але недорогу, добре? Ще він аудіокниги з казками любить. Часом плакати перестає.

– А. – Сашко потер пальцем задублий ніс. – А. Це брату, точно.

Приїхала маршрутка, народу – битком набито.

– Ну, я побігла.

– Ага.

Він спостерігав, як Настя, склавши парасольку, пробивається до салону, потім рушив додому. Направду, не надто й поспішав. Батьки цими днями досі сперечалися через дідів спадок. Батько хотів, щоб вони зателефонували редактору Антон-Григоричу, аби розібрати рукописи, навести в них лад і, може, видати. Мама була проти. Гроші грішми, але спершу варто самим розібратися. Хтозна, що там є.

Тільки аби розбиратися, у тата й мами бракувало часу: щоб утриматися на плаву, працювали з ранку до ночі.

Він подумав про день народження Настиного брата. Дурна ідея: влаштовувати свято тому, хто не зможе повеселитися. Заспокоїть це брата чи тільки ще більше засмутить? Та й чи зрозуміє він узагалі, що відбувається?

І який подарунок для нього вибрати?..

Увечері зателефонував Лебединський.

– Ти що, – запитав, – з Курдіним помирився?

– Га?

– Ну от я й подумав, що фігня.

– Чому ти взагалі про це завів мову?

– Та… – спробував ухилитися від відповіді Лебідь. – Ходять чутки… – Він прокашлявся й ніби між іншим поцікавився: – Слухай, а ти зараз сам?

Сашко озирнувся на кухню, де поралася коло вечері мама. Батько, насупившись, читав у вітальні якісь роздруківки.

– Ну, сам. А що? – спитав Сашко, причиняючи двері своєї кімнати. Сів за стіл, тримав мобільний лівою рукою, а сам почав малювати на аркуші записника безглузді візерунки.

– Ти давай обережніше завтра-післязавтра. Ну, коли до школи йтимеш. А назад узагалі пропоную разом і лише залюдненими вулицями.

– Очманів?

– Ти, Турухтуне, слухай, що тобі мудрі люди кажуть. Рукоп’ят відтоді на тебе дуже лютий. Кажуть, збирається зі своїми тебе заловити.

– Хай спробує.

– Бовдур ти, Турухтуне. Вони ж психи: якщо почнуть…

Сашко згадав, як Рукоп’ят борсався в багні.

– Не почнуть.

Лебідь пирхнув.

– Гаразд, – мовив, – не почнуть то не почнуть. Можеш просто старому друзяці зробити послугу і прислухатися до поради?

Сашко намалював ще одну закарлючку. З’єднав із сусідньою. Трішки повагався, вирішуючи, яка буде усмішкою, а які – очі.

– Лебедю, давай від післязавтра, га? Завтра не можу.

– А, ну звісно. Знову Настя, еге ж? Нарешті запросив у кіно? Диви, Альфредо. Якщо передумаєш, пропозиція все ще актуальна.

– Дякую, Лебедю. Я ціную це, правда. Але завтра ніяк.

Він натиснув "відбій" і ще деякий час просто сидів, розглядаючи намальованого собаку. Пелехатого й життєрадісного, з повітряною кулькою в кулаці.

Що б не зображав, рано чи пізно завершував таким собакою. Наче це могло допомогти зрозуміти діда чи Настиного брата.

За вечерею батько повідомив, що прийшов лист із душниці.

– Чекають до кінця березня чи курикулум, чи кульку. Інакше угоду буде анульовано. "За нинішніх непростих умов те, що комірки залишаються абсолютно незайнятими, для нас є неприпустимим марнотратством" – і далі в такому ж дусі. Я перечитав угоду. Мають право. – Він зітхнув так, наче збирався сказати щось неприємне, але неминуче. – Може, усе-таки?..

Мати, не дивлячись на нього, похитала головою. І далі собі наливала чай, ніби нічого не сталося. Так само спокійно відповіла:

– Ти знову за своє? Те, що написав Бурдига, нікуди не годиться, сам знаєш. "Борець за гуманізм", "складні внутрішні протиріччя"… Якщо він ще хоч раз сюди заявиться, я скину його зі сходів, цього покидька. Не допоможеш – сама впораюся.

– Прошу, не починай!.. Гаразд, гаразд, я згідний, Бурдига забабахкав ще одну агітку. Ну, він завжди таке писав, раніше це тебе не дратувало, але, – батько здійняв руки, щоб випередити звинувачення, – маєш цілковите право, я не сперечаюся.

– Він шпигував за татом. Якщо віддамо йому рукописи, ми їх більше ніколи не побачимо. А надрукують вони лише те, що вважатимуть за потрібне.

– Зараз ідеться не про рукописи. Олено, нам треба щось вирішити. Не Бурдига – тоді хто? Давай візьмемося й напишемо самі. Чи когось наймемо. – Батько спохмурнів і похитав головою. – От тільки грошей катма…

– Тато, – втрутився Сашко, – а хто взагалі їх пише, ці курикулуми?

– Та по-різному. Найчастіше підряджають хроніста й розповідають йому все, що пам’ятають про людину. Ну, іще дають подивитися фото, документи… Потім він пише, це затверджують люди, котрі юридично вважаються найближчими, пам’ятетворчими. Коли щось не так – звісно, виправляють. І фінальну версію віддають до душниці.

– А про бабусю хто писав?

– Про бабусю, – сказала мама, – дідусь писав. Узагалі-то, про обох твоїх бабусь і про другого діда теж.

– Тільки він, – додав батько, – був поетом. А ми з мамою аж ніяк не письменники.

– Слухайте, – сказав Сашко. – Слухайте, а давайте так. – Він і сам тільки зараз збагнув, що збирається запропонувати. Йому не дуже подобалася ця ідея. Геть не подобалася. Але мама… – А давайте я візьму і до грудня зроблю щось на кшталт чернетки курикулуму? А ви потім підправите. Га?

Батько зиркнув на нього так, наче на Сашчиному місці раптом опинився балакучий єнот.

– А вчитимешся коли?

– Та що вчитися! – з удаваною байдужістю махнув рукою Сашко. – Пусте, до кінця року нічого серйозного вже не буде. Ну, там геометрію трохи підтягну, а так усе гаразд. Чесно!

– І на якому матеріалі ти збираєшся писати свою чернетку?

– Ну-у-у… Ви мені розкажете про діда, еге ж? Мамо? І плюс ще його нотатки… якщо можна, певна річ, аби я їх прочитав.

– Я подумаю, – пообіцяв батько, – щодо нотаток. Нумо, любий друже, підготуй мені до вихідних план робіт. Намітиш – тоді й поговоримо. – Він перезирнувся з мамою і підморгнув їй. Та усміхнулась у відповідь – не звичною своєю втомленою усмішкою, а справжньою, щирою. Такою, що в Сашка зайшлося від щастя серце.

Про те, чого це йому вартуватиме, Сашко намагався не думати. У принципі, вирішив, це навіть на краще. Адже до кінця навчального року треба зробити проект: типу, провести маленьке дослідження. Сашко скаже, що займеться вивченням життєвого і творчого шляху свого знаменитого діда. Навряд чи ідею забракують. І вже ніякий Курдін надалі не посміє плескати язиком про "дикунів, котрі не поважають своїх предків".

Ідея подобалася Сашкові дедалі більше. Він швидко впорався з уроками й витяг із полиці одну з дідових збірок. Здмухнув пил, влаштувався за столом перед кулькою.

Це, зрештою, позбавляло ще однієї проблеми: старомодну книжку, що її не встиг дочитати дід, Сашко подужав. Але дотепер навіть не уявляв, що далі. Зараз усе вирішилося саме собою.

Він прочитав уголос декілька віршів. Як на нього, непоганих, але якихось… наче рваних. Неприємних на слух. Не Святослав Долинський, це точно.

Прочитав ще декілька. Сам час від часу тихцем поглядав на кульку.

Нічого. Сашко відчув дивну суміш розчарування і полегшення. За кілька останніх тижнів кулька, здається, змінилася. Зовні все залишалося по-старому, але вже не так сильно гойдалася під порухами неіснуючого вітру, не так сильно смикала за ланцюжок. Напевно, скоро доведеться віднести її в майстерню, щоб перевірили на герметичність. Але й це допоможе ненадовго.

Кулька видихалася.

Сашко навіть думати не хотів, як відреагує на таку новину мама.

* * *

Виявилося, що в Настиного брата було безліч друзів серед меншаків. Після уроків Сашко прибіг у вестибюль, де Настя збирала всіх запрошених. Галас стояв до небес. Двійко малюків уже щодуху гамселили одне одного, щокатий опецьок задумливо смоктав пальця, а дівчина з куцими кісками вмостилася на підвіконні й читала книжку. Ще п’ятеро чи шестеро займалися хто чим.

Нічогенька компанія. Лебідь побачить – глузуватиме роками.

– Агов, бійці, – гукнув Сашко, – ви точно нічого не наплутали? Тут, типу, день народження намічається, не конкурс "У кого більше фінгалів".

Розбишаки витріщилися на нього, шморгаючи носами.

– А ти взагалі хто? – запитав той, що із зачіскою їжачком.

– Він – мій друг, – сказала Настя. Вона підійшла непомітно: вбрана святковіше, ніж зазвичай, із братовою кулькою в руці. – Ну що, ходімо?

Дітлахи закивали й рушили за нею до виходу. На подвір’ї було людно: перша зміна розходилася по домівках, друга підтягувалася до початку занять. День сьогодні видався не по-осінньому теплим і сонячним, тому ні на уроки, ані додому ніхто не поспішав.

Біля паркана, лінькувато перемовляючись і презирливо оглядаючи малечу, сиділо Рукоп’ятове кодло. Сам Рукоп’ятов теж був тут, зухвало курив, час від часу зиркаючи у бік директорських вікон. Помітив там рух, поквапом загасив цигарку й щось сказав своїм. Ті зареготали.

Потім Дімон Циркуль штовхнув у бік Антипова й мовчки вказав на Сашка з Настею, оточених дітлахами. Кодло замовкло, просто дивилося їм услід. Сашко аж потилицею відчував їхні погляди.

Позаду почулося тупання чиїхось ніг.

– Коли що, – сказав Сашко Насті, – не втручайся, добре?

Він обернувся, готовий до всього.

Ну, чи майже до всього.

– Привіт, – сказав Курдін, підкреслено його ігноруючи і звертаючись до Насті. – Пробач, що спізнився – Літератич, гад!.. – Він не договорив, махнув рукою, переводячи подих. Потім пішов поряд, але так і не застібнув куртку, з показовою недбалістю дозволив обом кінцям шалика майоріти на вітру. Франт.

"Теремок" був за два кроки від школи, на тому боці вулиці. Сюди часто втікали з уроків; як і в усіх схожих на цю дешевих їдальнях, ціни тут були доступні, страви – без витребеньок ("Шкідливі", – вважала мама; "Смачні", – не поступався Сашко). Оформлення нагадувало ігрову кімнату пересічного дитсадка, але нікого це не бентежило.

Настині батьки викупили на кілька годин банкетну залу й уже чекали біля входу в "Теремок". Височенна Настина мама увесь час то усміхалася, то стуляла губи в тонку ниточку – ще мить і розридається. Батько тримався з похмурою гречністю, але, здається, не схвалював усієї цієї авантюри з днем народження. Вони розрахувалися з адміністрацією й одразу поїхали.

Виникла пауза. Усі розсідалися за круглим столом з отвором по центру. Настя із Сашчиною допомогою повісила туди кульку брата, і та ледь помітно погойдувалася, хоча вікна були зачинені, а двері замкнені.

Принесли торт зі свічками, чай, гарячий шоколад, молочні коктейлі.

– Ну що, – промовив Курдін, підводячись, – можна я почну?

Він помовчав, аби переконатися, що всі його слухають.

– Денис був… – Курдін запнувся, густо почервонів і знову почав, повернувшись до кульки. – Денисе, ти хороша людина. Мені пощастило, що в мене такий двоюрідний брат. Хоч і двоюрідний, а наче рідний. Ти завжди бу… кхм… умієш бути добрим і веселим, це чудово. Бо зазвичай люди супляться більше, ніж усміхаються, і… – він почервонів ще дужче, хоча, здавалося, це було просто неможливо, – …і частіше образять, ніж пробачать. Ображати простіше, тоді здаєшся сильним і сміливим. Пробачити чи вибачитися важче. А ти умі… умієш це. З тобою стає трішки ліпше. Це здорово. Це важливо.

Він сів, витер спітнілий лоб. Знову підвівся.

– Подарунок, мало не забув! Ось, вітаю! – Курдін виклав на стіл перед кулькою новенький плеєр в упаковці й декілька дисків з аудіокнигами. – Слухай на здоров’я, сподіваюся, тобі сподобається.

Малюки заплескали, Сашкові нічого не лишалося, як приєднатися до них. "Двоюрідний брат, он як!.."

Далі підвівся щокатий опецькуватий хлопчак, витяг нарешті з рота свій палець і розродився довгою, з паузами, промовою. Він згадав кілька кумедних випадків, привітав Дениса з "днюхою" і поклав поряд із плеєром розмальовану картонку. Саморобний curriculum vitae.

– Наше життя, – зосереджено повідомив хлопчак, – це те, якими нас пам’ятають інші. От, я пам’ятаю і пам’ятатиму тебе таким.

Невдовзі виявилося, що всі однокласники Настиного брата принесли такі самі картонки. Кожен написав про те, яким йому запам’ятався Денис, кожен сам оформив свій варіант курикулуму. Виглядало це все – наче роботи переможців дитсадівського конкурсу з малювання: кривуваті літери, квіточки-листочки на берегах, метелики, пташки та інші кролики внизу. Але Сашкові й на думку не спало б над ними сміятися.

Нарешті дійшла черга і до нього. Сашко обмежився коротким привітанням і вручив, точніше, поклав перед кулькою Дениса подарунок. Аудіокнигу з дідовими віршами, начитану самим автором років п’ять тому. Один вірш Сашко прочитав уголос. Не збирався й навіть не знав, що досі пам’ятає його, доки не почав. Просто раптом захотілося прочитати. "Ми злетимо у небеса, та не в землі коріння наше – в серцях залишиться навіки".

Потім узялися за торт. З цим виникла невеличка затримка. Свічки; треба ж було їх комусь задути.

Сашко навіть не знав, чи розуміє Настин брат, що його вітають. Після того випадку в душниці він дуже рідко чув голоси, бо навчився свідомо глушити їх, гнати геть із голови. Але тут, у цій кімнаті з квіточками на стінах, звичайними повітряними кульками під стелею, з розмальованими дерев’яними стільцями, Сашко час від часу чув стишені дитячі схлипування. Так, наче з іншого кінця слухавки.

– А тепер, – сказала Настя, – допоможімо Денисові задути свічки.

Вона заспівала "З днем народження тебе!", решта підхопили, встали й заплескали в долоні. Сашко також встав, але його раптом вразило відчуття абсурдності того, що відбувалося. Пародія на день народження. Якби вітали когось, хто потрапив у катастрофу й лежав, закутий у гіпс, – і то було б не так жорстоко.

Це застілля потрібне Денисовій мамі, потрібне Насті. А тому, хто зараз перебуває в кульці… Ні. Точно не потрібно.

Дивно, що цього ніхто не розумів.

На рахунок "один, два, три!" всі вони нахилилися, щоби задути свічки, але раптом кулька в центрі столу різко гойднулася до торта – і свічки згасли самі.

Запанувала розгублена тиша. Порушив її чийсь голос:

– Пробачте, я, здається, помилився кімнатою.

Чоловік у зім’ятому пальто й спортивній шапочці стояв у дверях і зніяковіло кліпав очима. Здається, він хотів іще щось спитати, але передумав і вийшов. Сіпнулася ручка, клацнув замок.

І, подумав Сашко, жодних чудес. А ти як хотів?

Жваво перемовляючись, узялися розкладати торт по тарілках. Урочистість моменту розтанула, за столом знову були просто діти, які обожнюють солодке й люблять пустувати.

Дивне свято. Вони всі веселилися, навіть Настя, – і Сашко раптом перейнявся цим настроєм. Він немов би забув усе, що з ним сталося за останні декілька місяців. Ласував досхочу тортом, перезнайомився з дітворою, реготав, підколював дівчинку з кісками, сперечався із задумливим опецьком про книжки, обговорював старі фільми з Настею – і лише на Курдіна не звертав уваги, ніби того взагалі тут не було. На ці дві години не стало домашніх завдань. Маминої туги й татової втоми. І Рукоп’ятового кодла. І думок, що чимраз частіше діймали перед сном…

Потім прийшов менеджер, відкликав Настю й повідомив, що їхній час вичерпано.

Почали збиратися, Сашко гукнув, щоб і його зачекали, і побіг до туалету. Вистояв довжелезну чергу, а коли повернувся, виявилося, що в кімнаті повно чужих. На чільному місці за столом сиділа щербата дівчинка років п’яти і, нап’явши корону з фольги, отримувала подарунки.

Сашчиної куртки на вішакові не було. Кульки теж.

Він спробував запитати, куди… На нього цитьнули, огрядна матуся, головний розпорядник цього дійства, ухопила за руку й вивела в коридор:

– Чого тобі, хлопчику?

Сашко пояснив. Хоча й знав відповідь заздалегідь.

– Тобі треба звернутися до менеджера чи до когось із прибиральників. Коли ми прийшли, у кімнаті нікого не було. І жодних речей. Ходімо, я відведу тебе.

Вони почали проштовхуватися крізь натовп; тітки передпенсійного віку, які набігли на обід із сусідніх офісів, бурчали, але знехотя розступалися. Сашко йшов, розуміючи, що все даремно. Хто й чим тут зарадить, це ж безглуздя.

Аж раптом прибіг Курдін. Дивлячись кудись у бік, він повідомив, що їх попросили звільнити зал, ну, вони і… а Сашчині куртка й кулька, звичайно ж, цілісінькі, от… тримай… пробач, коли що… гаразд?..

Чекаючи, доки Сашко одягнеться, Курдін перетоптувався з ноги на ногу й акуратно, на відстані, тримав дідову кульку. Сашко неквапом застібнувся, перехопив ланцюжок.

– І ще… – сказав Курдін, з полегшенням сховавши руки до кишень, – дякую тобі за Настю. Ну, що втрутився тоді.

– Завжди прошу, – відповів Сашко. – Без проблем. Звертайся, раптом що.

За тиждень Настя повідомила, що братову кульку батьки вирішили віддати в душницю. Сашко мовчки кивнув. Не знав, якої відповіді вона очікує. Може, для неї це горе. А може, вона тільки думає, що горе.

Він надто добре пам’ятав, як тоді, у кімнаті, побачивши, що дідова куля зникла, на мить відчув полегшення. Ганебне. Недостойне. Але полегшення.

* * *

Дідові вірші не вирізнялися витонченістю, мали рваний ритм і складну риму; інколи вони нагадували Сашкові стуготіння серця, подеколи – гуркіт автоматних черг. Він із дитинства звик до інших; дідові не цінував, та й чув рідко. Сам дід не любив їх декламувати, іншим забороняв.

Дідові вірші вимагали від вас роботи. Спочатку Сашко насилу продирався крізь рядки. Вирішив іти за хронологією, почав із ранніх. Коли читав кульці вголос, здавалося, наче чує нотки несхвалення в її мовчанні. Безглуздя – але ж от…

Після поеми "Гірська луна" щось змінилося. Наче посунули важіль перемикача й затемнену досі кімнату затопило світлом. Постав зовсім інший дід: яким, певно, він був завжди, але про існування якого Сашко не підозрював. Молодий, зухвалий, відчайдушний. Надто дорослий і надто чужий, щоб його можна було до кінця зрозуміти.

Минуло днів вісім відтоді, як святкували день народження Настиного брата, але Сашко вже встиг прочитати все видане й пішов по другому колу. Це скидалося на кошмарний сон: що більше розумієш, то більше лишається незрозумілого.

Сашко знав про діда все, що знали всі. Але – не самого Діда.

– …перетворюєшся на ботана, – прошепотів Лебідь. – Ти, Турухтуне, скоро взагалі зачахнеш і всохнеш. Будеш отакенький, – він показав зігнутий палець і скосив очі до носа.

– Тихіше, дай послухати.

– От я ж про що.

Було релігієзнавство. Людмила Гнатівна Федчик предмет знала, і знала бездоганно. Досконало, до найдрібніших деталей і нюансів; бли-

ску-че! Тому, якщо ви не були ну хоча б доктором наук, уроки Попаді перетворювалися для вас на тортури. Найвитриваліші чесно намагалися перші хвилин п’ять стежити за перебігом її думок. Більшість здавалася одразу.

Ніхто не знав, навіщо Попадя влаштувалася працювати у школі. За Сашчиними підозрами, Федчик просто вигнали з університету, аби іншим не доводилося комплексувати на тлі її ерудованості. Сам він на релігієзнавстві зазвичай щось тихцем читав чи розбирався з домашкою на завтра. Чи, вдаючи, що слухає, розмірковував про всяке.

Сьогодні він подумки відточував один дуже простий вислів. Але не мав наміру пояснювати це цинічному Лебедю.

– Питання про те, що саме відбувається з душею після смерті, без сумніву, – оповідала Попадя, – завжди турбувало людей. Християнство, як і інші релігії, шукало на нього відповідь. Однак уже тексти Євангелій містили суперечність, яка потім розрослася до масштабів надзвичайно серйозної проблеми й викликала чимало дискусій. Як ви пам’ятаєте, Спокутник, пророкуючи своє друге пришестя, говорить помираючому Лазарю, що той нині ж опиниться біля престолу Господнього, а от багатій, який відмовив у милосерді, потрапить до геєни вогняної…

Федчик на мить замокла і пробігла поглядом по класу: чи пам’ятають? Тимофеєва відчайдушно закивала їй із першої парти: звісно-звісно! пам’ятаємо!

Коли Попаді раптом здавалося, що вона втратила "зв’язок із класом", – починала опитування з теми.

– Для ранніх християн у цьому не було нічого парадоксального: вони жили, чекаючи, що от-от відбудеться друге пришестя. Суперечність окреслилася й стала критичною вже в середні віки. Виходило так, що наприкінці часів відбудеться Страшний суд, на якому розглядатимуть і

оцінюватимуть злі та добрі вчинки кожної людини. Ці уявлення – так звана велика есхатологія, – суперечили, однак, есхатології малій.

Вона поправила окуляри на широкому, завжди масному носі, переконалася, що всі встигають занотовувати. Сашко давно вже навчився нецікаві предмети конспектувати бездумно, як оце тепер.

"Головне, – розмірковував він, – з чого почати… І чи спершу запитувати… чи… А раптом вона вже дивилася?., чи хтось уже встиг запросити?.."

– Мала есхатологія стверджувала, що кожного індивідуума одразу після смерті судять і, відповідно, ухвалюють рішення, відправляти душу в пекло, до раю чи в чистилище, концепція якого, до речі, виникла значно пізніше, орієнтовно наприкінці дванадцятого століття. Свідомість середньовічної людини з легкістю сприймала цей парадокс, згідно з яким Страшний суд проходив одночасно: і наприкінці часів, і наприкінці життя кожного індивідуума. Проте суперечність таки вимагала розв’язання. Для складніших культур… гм-гм… для складніших культур характерна більша цілісність картини світобудови. Парадокс було розв’язано завдяки феномену уловлення душ, відомому ще з ранньоантичних джерел. Ставлення до уловлення душ не завжди сприймалося так однозначно, як тепер. У ранньому середньовіччі отці церкви серйозно обговорювали, чи не впливає на долю душі те, що її, душу, на певний час поміщають до міха й ховають у душницю. На Сімнадцятому Феррaро-Флорентійському всесвітньому соборі було прийнято constitutio apostolica, згідно з якою душу не просто треба – її необхідно поміщати до міха. Завдяки цьому душа позбавляється ймовірних страждань у пеклі: вона отримує шанс розкаятися і, можливо, спокутувати гріхи… По суті, йшлося про створення аналога індивідуального Чистилища…

– Слухай, – прошепотів Лебідь, – от я ніяк не можу зрозуміти: тобі насправді це все цікаво? Чи просто розмовляти не хочеш? То сказав би, я ж нічого, я ж тямущий…

Сашко відмахнувся:

– Пізніше.

Лебідь покосував на дідову кульку, прив’язану до гачка обіч парти.

– А, – сказав, – ясно. В цьому сенсі…

– Реформа, початок якої ініціював герр Вольфред Ешбах, сприяла виникненню громадських душниць. Наклавшись на культурну експансію, яку цілеспрямовано здійснював орден душевників, вона викликала цілий комплекс надзвичайно важливих світоглядних, ціннісних, економічних, соціальних змін. По суті, реформа знаменувала собою кінець середніх віків. Нова парадигма Христової віри, принесена братами душевниками на схід, до язичницьких країн, дала поштовх до становлення нової спільноти: як соціально-економічної, так і релігійної. Новонавернені народи стали найзатятішими прибічниками християнства. Цілісність набутих ними уявлень про світ, відсутність у них внутрішніх суперечностей стали причиною торжества Христової віри і в нашій країні. Вони позначили перехід цивілізації на якісно інший рівень. Це особливо помітно, коли порівнювати християнство з реліктовими, по суті, віруваннями, що досі панують на переважній частині півострова… гм-гм… дикунськими, відверто кажучи, звичаями й уявленнями.

Розуміючи, до чого це призведе, Сашко не стримався – підняв руку.

– Так, Турухтуне? Вийти хочеш?

– Людмило Гнатівно, а як так сталося, що дикунські, відверто кажучи, звичаї та уявлення зуміли так довго проіснувати?

Федчик роздратовано поправила окуляри, що вкотре з’їхали на ніс.

– Коли б ти слухав уважніше, знав би, що примітивні вірування найдовше побутують у народів, ізольованих від більш розвинутих.

– Але ж півострів – це не пустеля, не гори. Ну, Стіна на перешийкові, то й що. Вони ж завжди торгували, мореплавство там у них розвинуте і взагалі.

– От бовдур, – сумно прошепотів Лебідь. – Взірцевий.

Попадя миттю вкрилася багряними плямами.

– Турухтуне, якщо тобі дозволили готувати проект по твоєму дідові та якщо… гм-гм… словом, це аж ніяк не означає, що можна хамити. Навіть твій дід, між іншим, зрештою усвідомив, що помилявся, і переїхав до нашої країни. – Вона повернулася до класу й підвищила голос: – Дикунські звичаї на півострові завжди приголомшували цивілізованих людей. Відкидання душниць, старовірські обряди, єресь… Декілька разів Церква організовувала хрестові походи, і якби не Стіна…

– Людмило Гнатівно, – сказав Сашко, – а хіба в Євангеліях десь сказано про міхи для душ? – Він так і стояв, попри те, що Попадя вдавала, наче й не помічає його. Дідова кулька гойдалася збоку – звично байдужа до всього. – Може, вони там на півострові не єретики й не дикуни, а просто… інші? Не погані і не хороші – інші й усе?

Вона нарешті повернулася до нього: розчервоніла й спітніла. Штрикнула пальцем у дужку перекошених окулярів, схибила й тепер стояла з масною плямою на лівому скельці.

– "Просто інші"? – перепитала враз захриплим голосом. – Ти, Турухтуне, не знаєш, про що говориш. "Інші"! Поглянь, що там у них коїться, в інших. До чого вони за ці свої сім століть докотилися! Це соромно! Соромно!.. Ти ще не розумієш. Але почитай, що писав твій дід.

– Я читав…

– Певно, погано читав. У "Гірській луні" про це ж прямим текстом сказано: "Й відлуння перших пострілів гримить, і множиться, і зачина лавину…" Про що це? Про те, що ці люди не вміють зупинятися, їхня нескінченна помста одне одному, їхня ворожнеча – вони тільки посилюються. Вони пам’ятають лише про такі примітивні речі й не здатні піднятися над ними. Подивися, скільки років вони воюють… дикуни! Схожі на нас? Так. Все-таки, і це ти правильно зауважив, вони не були ізольованими: торгували, відбувався культурний обмін… Але ж у їхніх головах… у головах!..

Клас принишк. Вони вперше бачили Попадю такою. Сашко пригадав, що якийсь час пліткували, нібито в неї був син. Контрактник, миротворець…

– А я зрозумів по-іншому: що це не про півострів, а про нас усіх: що якась давня дрібна гризня переросла… ну, у "лавину". Один постріл – і він посилюється через луну, а потім сходить лавина; якось так… Пробачте мені, Людмило Гнатівно, – додав він тихо.

Вона побагровіла ще дужче, зняла окуляри і взялася довго й ретельно їх протирати. Потім мертвим голосом повідомила, що урок завершено.

– Ти точно псих, Турухтуне, – сказав Лебідь дорогою до хімлабораторії. – Стовідсотковий.

Сашко повів плечима.

– А на твою думку, – запитав, – а от Спокутника теж отак… по-різному розуміли?

Лебідь пхикнув і покрутив пальцем біля скроні.

Після хімії, на великій перерві, Сашко дочекався Настю у вестибюлі й вони разом пішли до столовки. Це в них уже стало ритуалом, хоча віднедавна – Сашко відчував – щось змінилося. Щось було не так у їхніх стосунках.

Загалом він знав, що саме. І дратувався на себе, проте нічого не міг вдіяти. Постійно щось перешкоджало. Спершу не запрошував її у кіно через недавно померлого брата, потім кульку віддали в душницю і Сашко не був упевнений, засмутилася через це Настя чи ні; тоді зібрався запросити, але батьки повезли її на вихідні до бабусі з дідусем…

Хоча, відверто, усе це були відмазки. Сашко просто боявся відмови.

Іншим хлопчакам усе вдавалося легко і просто, а він – от такий довбень. Просив поради в Лебедя – той віджартувався, мовляв, ти повинен до всього дотумкати сам. Сашко навіть запідозрив, що нескінчені байки Лебедя про дівчат – суцільні побрехеньки. Хоча навряд чи; не може такого бути, щоби побрехеньки; тільки не в Лебедя!..

– Як проект? – запитала Настя.

– Та так… – Він мимохідь розпрямив кутик скатертини і змів неіснуючі крихти. – Збираю матеріал.

– Якийсь ти блідий. Ти взагалі відпочиваєш, хоч інколи? Чи на вихідних теж вчишся?

Він потупився. Подумав: зараз або ніколи. Набрав побільше повітря…

Заговорили одночасно.

– Думав от у кіно сходити…

– А ти чув, "Легенду про Душепивцю" з четверга показують…

Замовчали.

– Підемо? – поцікавився він, усміхнувшись. – У суботу?

– У суботу я не зможу. Давай післязавтра?

– На вечірній? Чи перед школою?

– Перед школою не встигну, у мене ж танці.

– Тоді – увечері?

– Увечері. – І вона раптом додала, ще раз його здивувавши: – Я вже думала, ти ніколи мене не запросиш.

Вони заходилися обговорювати подробиці: де й о котрій зустрічаються після уроків, який кінотеатр і, звичайно ж, які місця вибирати, і що за квитками варто з’їздити сьогодні, бо прем’єра у 3-D, народу напхається, це завжди так…

Сашко почувався дивно: із неймовірно живим і яскравим сприйняттям кожної миті – слова, жесту, погляду, – поєдналася певна відстороненість, так, наче спостерігав за собою збоку.

Він ще не встиг отямитися, як до їхнього столу проштовхався Грищук і, задихаючись та активно жестикулюючи, заходився щось пояснювати. Погляд у Грищука був дикий і кумедний, окуляри збилися набік, а вузол краватки майже роз’їхався.

– Що? – перепитав Сашко. – По-людськи можеш пояснити?

Грищук узяв зі столу компот і залпом видудлив. Витер змокріле підборіддя, чітко, по-людськи сказав:

– Антип приходив. Я в класі сам сидів, ну, ще Жирнова, але який з неї толк. А більш нікого. Ну і от. Антипов такий зайшов, посміхнувся й одразу до твоєї парти. Я йому кажу: "Не чіпай", – а він… – Грищук безнадійно махнув рукою і зиркнув на Настану склянку компоту. – А Жирновій він пригрозив, якщо хоч кому бовкне, вони з Рукоп’ятом її з-під землі дістануть.

Сашко сполотнів. Його портфель був уже не новий, але міцний, ще кілька років можна носити. А на новий зараз грошей точно немає. Та головне не це; коли Антип щось зробив із конспектами – кінець. Ну добре, хімію у Грищука можна списати, і біологію… а фізику Грищук конспектує паскудно, він, гадюка, її і так розуміє. І це ж не один вечір доведеться згаяти, щоб усе перекатати.

І ще в портфелі був зошит із нотатками з дідового проекту. А таке в жодного Грищука не спишеш.

– Куди він пішов?

– Сказав, тебе на подвір’ї чекатимуть. Сказав: "Хоче забрати – нехай приходить". – Грищук знову зітхнув. – Ти б не ходив, Турухтуне, га? Покличемо директора чи класну, хай із ними розбираються. Там усі: і Рукоп’ят, і Ковпак, і той… ну, худющий такий.

Загалом, мабуть, іншим разом Сашко так би й учинив. Але ж не при Насті.

– Розберемося, – сказав він, підводячись із-за столу. Сподіваючись, що схожий зараз на Діка Андреоллі; здогадуючись, що напевно ні.

– Я з тобою, – заявила Настя. – Пішли.

На подвір’ї було тихо й порожньо, як у фінальній сцені "Срібних сідел" – у тій, де дуель. Меншаки збилися у зграйки на лавочках уздовж вікон, попритискалися носами до скла і спостерігали.

Рукоп’ят і кодло чекали під парканом, біля старої липи. Циркуль усівся верхи на нижню гілку і гойдався вгору-вниз, вона глухо й покірно рипіла під ним. Поряд, єхидно усміхаючись, щось обговорювали Ковпак і Антипов. Рукоп’ят уперся лопатками в паркан і, склавши руки на грудях, напружено стежив, як Сашко з Настею прямують до нього. Портфель стояв біля його ніг на купі підгнилого листя, уздовж паркана таких куп було чимало, на вихідних їх спалювали.

Сашко став перед Рукоп’ятовим і змусив себе пригадати той день, коли все це кодло дало драпака – аж закуріло. "Хлопчиська, – твердо сказав він собі, – просто хлопчиська".

Але тепер це були жорстокі, озлоблені хлопчиська, котрі прагнули відігратися за свою ганьбу.

– О, і коза тут, – вищірився Рукоп’ят. – Душевненько, ага. – Він повернувся до Сашка. – Ну що, головастику, хоча б дала?

– Поверни портфель, – промовив Сашко.

Він тільки зараз збагнув, що вийшов на вулицю без куртки. Було дуже холодно, і йому насилу вдавалося стримуватися, щоб не затремтіти. Щоб не здригнувся голос. Це найголовніше. Помітять слабину – розчавлять, знищать.

Жевріла надія, що втрутиться хтось із учителів, хоча навряд чи. Рукоп’ят спеціально розіграв усе у віддаленому куточку двору, на перерві. Зараз задзвенить дзвоник – і нікого ти, Турухтуне, не дочекаєшся. Натомість Рукоп’ят влаштує перед усією школою "відкритий урок" – щоб інші не насмілювалися.

– Який портфель, тюхтію? Цей? – Він тицьнув його носаком чобота. Портфель повільно завалився набік і впав, привідкривши "рота", втупившись тьмяними застібками в сіре небо. – До чого тут я? Мені він не треба. Тобі треба? – повернувся Рукоп’ят до Антипова. Той похитав головою і вишкірився, аж вуха стали сторчма. – А тобі? Тобі?

Циркуль і Ковпак дружно підтвердили, що і їм – ні до чого.

– Бачиш, – сказав Рукоп’ят, – ми не претендуємо. Забирай. Ми по середах такі ельфи – сказитися можна.

Це, звичайно ж, була пастка. Але вибору вони не лишали.

Сашко зробив крок уперед і, намагаючись не повертатися спиною до кодла, взявся за ручку портфеля. Підняв.

На вагу портфель був як зазвичай. Невже викинули конспекти й натовкли туди багна?..

Сашко закинув портфель за праве плече й став боком до Рукоп’ята. Настя була поруч, уважно стежила за всією четвіркою. "П’ятий, – подумав Сашко, – минулого разу їх же було п’ятеро". Потім пригадав, що подейкували, начебто Лобзика піймали в парку, коли той вимагав у якоїсь парочки гроші, і закрили на декілька діб.

Добре, Лобзика немає – але якийсь підступ є, повинен бути. Невже таки споганили портфель?..

Він відійшов від кодли, Настя з ним. Уже на півдороги до ґанку Сашко не втримався: зняв портфель і відкрив. Ні, все на місці. Точніше, все перемішалося, але це дурниці, видно неозброєним оком, що нічого не вкрали й не підкинули. І в боковій кишені нема ані цеглини, ані дохлої жаби.

– Гей, – гукнув Рукоп’ят, – шпондряку, ти нічого не забув?

Сашко мовчки повернувся.

– Оце народ пішов, офігіти, який забудькуватий. – Рукоп’ят подав знак Циркулю, той потягнувся і дістав з-за стовбура щось брудне, схоже на каменюку. Задоволено вишкіривши зуби, Циркуль зістрибнув із гілляки й передав це Рукоп’яту.

Раптом подув вітер. Сильний, зустрічний; Сашко одразу відчув себе так, наче стоїть без одягу. Він чув, як тихенько зойкнула за спиною Настя, бачив краєм ока рух за склом – там, де дивилися, але мало скло з вікон не повичавлювали, дітлахи.

Вітер дув, і брудний предмет, погойдуючись на кінці ланцюжка, затиснутого в Рукоп’ятовому кулаці, почав розвертатися. Сашко побачив вухо, щоку, вишкірений у посмішці рот.

Це схоже було на лункий кошмарний сон, коли падаєш, падаєш, падаєш і не можеш прокинутися.

Вітер дув, кулька, плавно гойдаючись, оберталася – і все ніяк не могла обернутися.

– Оп-па, – байдуже кинув Рукоп’ят. – Сурприз.

Він ухопив правицею кульку і покивав нею, як кивають лялькарі маріонеткою:

– От вам здрастє!

Бруду не було – були сліди від фломастера, спроба зобразити рум’янець на щоках, волосся, може, ластовиння. Посмішка до вух, ніс – перевернутий догори знак питання, очі з кружальцями зіниць.

Чорне на вишневому мало моторошний вигляд. Як рвані рани. Як…

– А я сумуваф, онучегу, – сказав, мавпуючи, Рукоп’ят. – Шо ж ти довго…

Сашко врізався в нього, збив із ніг і зацідив кулаком у пику, потім ще раз. Найменше він думав про те, чи схожий тепер на Діка Андреоллі. І абсолютно не замислювався, як швидко після цієї бійки його турнуть зі школи.

Він замахнувся й утретє, але отримав у вухо, в очах потемніло, світ гойднувся, завертівся, наче калейдоскоп, боляче врізався в живіт. Перехопило подих, від болю і люті. Він скочив на ноги – його вдарили знову, так, що полетів спиною просто на купу липкого смердючого листя. У голові задзвеніло; ні, зрозумів він, це дзвінок, дзвінок із великої перерви, оце зараз усі розбіжаться, залишусь тільки я і вони.

Тільки б Настю не чіпали, гади!..

Він підвівся знову, змусив себе встати. Треба було відволікти їхню увагу. Треба було…

Йому підставили ногу і з реготом штовхнули обличчям назад у листя, холодне і мокре.

Сашко перекотився на спину. Почув тупотіння.

– О, – процідив Рукоп’ят, сплюнувши цівку слини, – ти глянь. Ще одне. Підмога, типу.

Курдін налетів на нього з розгону й замолотив кулаками. Рукоп’ят зло й різко вдарив. Курдін осів, тихо засичав.

Краєм ока Сашко бачив дідову кульку – та застрягла в гіллі, але під вітром грізно розгойдувалася і, здавалось, намагалася вирватися з крони.

Рукоп’ят стояв, широко розставивши ноги, рухав щелепою і пробував язиком зуби.

– Ахрініли, – сказав.

Поряд Циркуль щосили втримував Настю. Кривився: та спромоглася-таки підбити-йому око, і тепер синець наливався густим фіолетом.

– Ковпаку, підбери там його портфель, – звелів Рукоп’ят. – Почитаємо.

Антипов потер долонею спітнілу шию:

– А по-моєму, час валить. Мало шо…

– Не сци.

– Та я не в тому смислі. Просто…

– Закінчимо – звалимо. Сам бачиш: шпондряки оборзіли. Треба провчить.

– Гей, Ромку.

– Зажди, Ковпаку.

Рукоп’ят знову сплюнув і ступив крок до Сашка. Примружився, зневажливо буцнув носаком:

– Розлігся, шмаркля. Встав-вай! І тіки спробуй комусь бовкнути… Ти затямив, каліч?

– Пішов ти!

– Шо ти сказав?!..

– Гей, – втрутився Ковпак, – Ромку, тут…

Сашко спершу подумав, що це в нього гупає у скронях кров. Потім побачив чиїсь ноги, багато ніг, взутих у чоботи, теплі черевики, кросівки.

– Це шо за… – Рукоп’ят, схоже, відверто потішався від того, що коїлося. – Дрібнота, ви для чого виперлися? Ану валіть, нах…

– Самі валіть! – перебила його Жирнова. Тихо і спокійно, хоча Сашко бачив, як тремтять у неї руки. – Негайно.

– Ш-шо?!

– Ромку, – покликав Антипов, – ми їх потім…

І тут над його головою щось зашурхотіло, подув вітер, струсив нарешті дідову кульку, що заплуталася в гіллі липи, і розвернув "обличчям" до Сашчиних однокласників.

Жирнова ойкнула, і ще хтось із дівчат, а похмурий Грищук із перекошеними окулярами прошепотів:

– От сволота!

Кулька танцювала в повітрі, дражнила. Грищук ухопив її за ланцюжок, щоб не знесло вітром.

І ступив крок до Рукоп’ята, стискаючи кулаки; решта пішли за ним, мовчки і сміливо.

– Війна з ліліпутами, – гигикнув Циркуль. – Ус-сацця.

Це було безнадійно і, за великим рахунком, безглуздо.

Що вони могли зробити кодлу? Навіть усі разом – що?

Сашко скривився від болю, але повільно підвівся, сплюнув рожеву від крові, спінену слину.

– Біжи, Рукоп’яте, – сказав тихо, але той почув і витріщився на нього, ще не розуміючи. – Біжи, – повторив Сашко, уже гучніше. – Пам’ятаєш, як чесав тоді? Ти і твої… – Він знову сплюнув червоним, у роті стояв солонуватий металевий присмак. Повернувся до Антипова і кодла: – Ну, чого стали? Бийте або втікайте, ну! Ну ж бо! Давайте!!!

Грищук уже підійшов до Рукоп’ята впритул, і той розгублено відштовхнув його, як відштовхують набридливе кошеня. Грищук перечепився й упав поряд із Курдіним. Скочив; одна дужка зламалася й висіла, наче перебита лапка у комахи.

Рукоп’ят бездумно позадкував. Його очі бігали, погляд метався з одного обличчя на інше, ніздрі роздулися, вуста зблідли.

Грищук налетів на нього раніше, ніж хтось із школярів устиг втрутитися. Він гамселив Рукоп’ята кулькою по обличчю, кулька

розкотисто дзвеніла, Рукоп’ят прикрив голову руками, відсахнувся і з усього маху сів у розкремсану купу листя.

Несподівано пішов сніг.

Великі пелехаті сніжинки повільно кружляли в повітрі. Вкривали волосся, плечі, асфальт, гілля. Миттю танули – але зверху вже лягали нові.

Рукоп’ят заплакав. Беззвучно, так само закриваючи обличчя руками.

Від несподіванки Грищук перестав його дубасити і тепер просто стояв, з надривом, голосно видихав і дрижав усім тілом.

– Досить!.. – прохрипів Рукоп’ят. – Досить!.. прошу!

Він завовтузився, намагаючись відсунутися подалі від Грищука. Від кульки, що скалилася в нікуди чорною порожньою посмішкою.

Краєм ока Сашко уже бачив, як біжить до них воєнрук, а попереду – скуйовджений і похмурий Лебідь. Антипов і Ковпак перезирнулися, рвонули до паркана. Циркуль відпустив нарешті Настю і стрибками помчав до дірки на розі.

Потім довкола стало гамірно й людно, наче Сашко пропустив хвилини дві-три, нібито їх просто вирізали з його життя. Учителі, охоронець, який зазвичай дрімав у своїй кімнатці, прибиральниці, школярі… Від їхнього крику боліла голова й плуталися думки.

Хтось уже викликав швидку, блідого, але живого Курдіна вмощували на ноші. Класна зняла свій жакетик і накинула Насті на плечі. Хтось із надміру вразливих меншаків ридав, його заспокоювали. Привели кодло, усіх трьох. Рукоп’ята спільними зусиллями змусили встати; медсестра пошепки повідомила директору, що це істерика, сильний стрес. Лебідь

тряс Сашка за плечі й розпитував, як він почувається, і торохтів, базікало, просто не змовкав: і про молодчагу Грищука, який здогадався розказати Жирновій, і про саму Жирнову, що вона теж розумниця, хоча, звісно, зависокої про себе думки, але ж, диви, зуміла таки… і що Курдін, теж мені містер Зед, одразу рвонув на допомогу, а Лебедя от… ну, Жирнова, коротше, сказала, біжи за воєнруком, тільки тобі й повірять, і ще ти, Лебедю, бігаєш найхутчіше, давай, лети! – ну Лебідь полетів, насилу знайшов його, а потім доки пояснив!.. думав, не встигне взагалі! Але ти, Турухтуне, крутий, нереально крутий – от так, один супроти цілого кодла…

Сашко розумів, що Лебідь перелякався, тому й торохтить; а ще просто не хоче, щоби Сашко вирішив, начебто він, Лебідь, бігав за воєнруком, бо здрейфив. Сашко так не думав, звичайно ж.

Сашкові взагалі, щиро кажучи, плювати зараз було на все це. Він хотів дізнатися лише одне – саме те, про що дізнатися ніяк не міг.

А сніг сипав і сипав, і з якоюсь буденною простотою Сашко раптом збагнув, що все змінилося. Світ для нього вже ніколи не буде таким, як дотепер.

Класна взяла Сашка за руку й повела до школи, відпоювати чаєм. Потім був якийсь огрядний чоловік, він запитував і записував, і дав Сашкові папірець, аби перечитав і засвідчив: "з моїх слів… усе точно", – і класна поставила свій підпис поряд із Сашчиним, мовляв, слухала й підтверджує: все точно. Приїхали батьки, директор про щось розмовляв із ними за зачиненими дверима, а класна в цей час допомагала Сашкові із дідовою кулькою.

Саме тому мама побачила кульку вже майже такою, якою та була завжди. Без пики, намальованої Рукоп’ятом.

Все інше, якщо замислитися, було абсолютно не важливо.

* * *

У кіно вони пішли тільки через тиждень – коли загоїлася Сашчина розбита губа й майже щез синець під оком.

Пішли увечері, одразу після уроків. Квитки Сашко купив заздалегідь, задля такого випадку розпатравши скарбничку, подаровану дідом на десятиріччя.

Насправді він збирав на набір десантників, але вирішив, що купить їх якось іншим разом. Якщо взагалі купить.

Грошей вистачило і на квитки, і на поп-корн, а фільм виявився потрясний. Особливо сподобалася та частина, де герр Ешбах бився з чаклуном Душепивцею у коридорах королівського палацу. І все це у 3-D! Стару версію, яку зняли років шістдесят тому, – хто тепер пам’ятає? Її лишень меншакам дивитися. А тут – реальний драйв, і спецефекти – закачаєшся. Чого варта хоча би сцена з Душепивцею, коли той поглинає нову жертву, відкидає порожній міх – і раптом змінюється: на обличчі проступають риси щойно загубленої душі. Жахливе видовище, направду. А сцена з облогою фортеці!.. А підземелля!.. А епізод на балу!..

Щоправда, окуляри заважали. Натирали ніс, очі з незвички сльозилися. І щоби поглянути на Настю, треба було повертати голову.

Під час перерви вони зняли окуляри й говорили про все на світі, а коли в залі знову згасло світло, Настя не поспішала їх надягати… Сашко подумав, що от тепер; тепер дуже слушна мить.

Дідько, якщо дівчина погодилася піти з тобою в кіно і ви взяли квитки на останній ряд, що іще думати?! Він наче почув ці слова; внутрішній голос, котрий їх виголошував, підозріло скидався на голос Лебедя.

Головне, нагадав собі Сашко, зробити це щиро й легко, ніби ти цілувався вже тисячу разів, а не лише три, і всі три – в щічку, у класі другому, коли просперечався; це, напевне, якщо по-чесному, – і не рахується; він повернувся до Насті, Настя дивилася на нього й чогось чекала ("Ну ясно – чого!" – фиркнув "внутрішній Лебідь"), і Сашко набрав побільше повітря, розвернувся зручніше…

– Перепрошую. Дозвольте пройти, – прошепотіли з темряви.

Сашко встав – може, надто поспішно. Але, здається, Настя цього не помітила – як і полегшення, з яким він дав пройти припізнілій парочці.

На екрані герр Ешбах втрапив у нову халепу, тож логічно було надягти окуляри й дивитися далі. Логічно, розумно і природно.

От запитувати, чи не чує Настя чогось такого, було би, навпаки, дурницею.

Він пошкодував, що не зайшов додому. Не вистачило часу. Хоча міг би наперед здогадатися і хоч на один день не брати дідову кульку до школи. Зараз вона висіла, прив’язана до крісла праворуч від Сашка. І от щойно почала наспівувати ту саму начебто знайому мелодію, яку Сашкові ніяк не вдавалося упізнати. Досі дід дозволяв собі це тільки ночами. Спершу Сашко думав, наче мелодія йому сниться; вона, як це часто трапляється, впліталася в сни, ставала їхньою частиною, а коли він прокидався, дід замовкав.

Жодного разу дід не співав на людях. Навіть при ввімкненому світлі – не співав.

("Ну, – сказав той-таки "внутрішній Лебідь", – світло ж зараз вимкнене".)

На прямі звертання кулька так і не відповідала. Зрозуміти, чи усвідомлює дід самого себе, чи усвідомлює те, що відбувається довкола, було неможливо.

Віднедавна Сашко намагався про це не замислюватися.

Герр Ешбах гнався за викрадачами міха з душею своєї коханої дружини. Осінній ліс був сповнений тінями й шурхотінням. Сповнений небезпек.

Сашко сидів, виструнчившись, завмерши від напруги. Напевне, з боку здавалося, наче переживає за Ешбаха.

Він від душі сподівався, що Настя подумає саме так.

Потім він проводжав її додому, і дідова кулька звично смикала за руку, наче нетерплячий пес, якого щойно вивели на прогулянку. Гірше за няню чи – як там їх називали в середні віки? дуеньї?..

Вечір було невиправно зіпсовано. Сашко баляндрасив, розповідав кумедні історії з життя, і вони з Настею обговорювали фільм – і, напевне, усе це виглядало природно… От лиш чи захоче Настя ще раз піти з ним у кіно, якщо він… якщо йому забракло сміливості навіть поцілувати її.

А спробуєш пояснити про кульку – виглядатимеш в її очах цілковитим, безнадійним, несусвітнім при-дур-ком!

Знову сипав сніг, усе місто вкрили кучугури, і якось само собою вийшло, що Сашко підтримував Настю за руку, щоб не посковзнулася. Дійшли до під’їзду.

Побалакали ще з півгодинки.

Кулька погойдувалася поряд, буквально зазирала до рота.

– Ну… – зітхнув нарешті Сашко. Покосував на кульку, зітхнув ще раз. – Я, напевне…

– Мені мама наказала, аби я тебе в гості привела. Хоче по-людськи познайомитися. І чаєм пригостити – диви, як ти змерз. – Настя легенько доторкнулася долонькою до його носа. – Ходімо.

Вона жила на третьому.

Вони піднялися на п’ятий. Сашко хотів був щось запитати, але Настя хитнула головою, м’яко відібрала ланцюжок і, дістався до замкнених дверей на горище, примотала кульку до ручки.

– Потім заберешш. – Вона раптом засоромилась і злегка потупилася. – Ну, чи, якщо поспішаєш…

Її губи виявилися гарячими і пахли ваніллю. Подих лоскотав шкіру.

Він подумав, яким же дурнем був увесь цей час. Ну просто несусвітнім.

Кулька десь там, нагорі, погойдувалася у сутінках і мовчала.

Частина третя

Одразу після Нового року призначили день передзахисту проектів, часу залишалося трохи понад місяць. Сашко не знав, радіти чи панікувати.

– Чому панікувати? – не зрозумів Лебідь.

У собі він був упевнений на всі сто. Писав про історію столичної душниці, зробив навіть декілька малюнків: який вона мала вигляд у п’ятнадцятому, сімнадцятому й середині дев’ятнадцятого століття. Саме креслив черговий.

– Ну правда, – сказав Лебідь, – Турухтуне, ти ж винятково своїм дідом і Настею займаєшся, друзів геть занедбав. У кіно – з нею, на прогулянку – з нею, а ночами чернетки переглядаєш. Ти, Турухтуне, людина, втрачена для суспільства. От де серйозний привід для паніки.

– Хто б казав.

– А що я?! Я – так… – Лебідь підтягнув до себе стругачку і вставив олівець. – Мені цікаво – це раз. Я ж не з ранку до ночі – це два. А головне: на відміну від декого, я не панікую. – Він провів для проби декілька ліній, задоволено кивнув і запитав: – То чаєм пригостиш?

Поки Сашко ніс заварник, Лебідь дістав із сумки гостинці: мамине печиво, торбинку шоколадних цукерок, мандарини. У квартирі одразу запахло святом.

Сашко відсунув набік дідові папери, перевісив кульку на полицю вище.

– І чого це вона в тебе така занедбана? – поцікавився Лебідь, здуваючи на підлогу пил, що посипався з кульки. – Не витираєш взагалі? Кажу ж: втрачена людина. Ну, то чому панікуємо?

Сашко повів плечима. Це було складно пояснити і, напевно, ще складніше збагнути.

– Тільки не кажи, що бракує матеріалу.

Матеріалу не бракувало.

Після власне віршів Сашко взявся за дідові чернетки. Їх виявилося неочікувано багато, деякі ще з тих, давніх часів. Сашко боязко, невпевнено гортав пожовклі й зібгані сторінки.

Протерті до дірок згини. Запах насіння. Чіткий – навіть у помітках на берегах сторінки – почерк. Дідові думки були настільки потужні й концентровані, що кожне слово мало вагу, вони буквально продавлювали папір.

Сашко начебто позад нього стояв. Ніби чув і бачив діда, коли той писав усі ці вірші: і "Гірську луну", і "Каверни", і "Коли в правах нас всіх зрівняє смерть…".

Розумів, що хотів сказати дід.

Не розумів – чому.

Жоден критик, жоден літературознавець не міг цього пояснити. Багато з них думали, що пояснюють: писали про "загальногуманістичні тенденції", про "активну громадянську позицію", про "щирий біль за долю власного народу". І все наче правильно було. Тільки надто примітивно, так, якби хтось узявся пояснювати Сашчине ставлення до Насті й сказав, що Настя вродлива і тому Сашко її кохає.

Жоден критик не відповів на головне запитання: як одна й та сама людина може одночасно писати вірші і стріляти в людей?

Матеріалів було аж надто багато: на три або чотири проекти про трьох чи чотирьох різних людей, що за якимось безглуздим збігом мали одне й те саме ім’я, одне й те саме тіло. Як вони співіснували разом? Котрий із них був справжнім, головним?

Про кого Сашкові писати?

– Знайшов на кого орієнтуватися, – скривився Лебідь. – Що взагалі ці критики розуміють? Вони ж паразити: самі нічого не можуть, от і брешуть про чуже. Забий. Тобі у школі бракує всієї цієї фігні? "У пізній творчості Олдсміта переважають занепадницькі тенденції..." – Він гмикнув і потягся за новим печивом. Процитував: – "Якби нікчемну думку, наче гріш, могли би позичати, вже б напевно багатіїв у світі розвелося. І гріш тоді б знецінився, як дурість, а мудрість би нарешті цінували".

– Коротше, – буркнув Сашко. Лебедєва тирада викликала якісь примарні, але наче важливі ідеї. Надто примарні, щоб їх сформулювати. – Що порадиш?

– Порозпитуй у тих, хто знав його особисто.

– Ну я знав... а користі?

– Ти – це ти. Особа упереджена, і взагалі... А інші – то ж інша справа. – Лебідь захрумкотів печивом, сьорбнув чаю. – Слухай-но, Турухтуне, ти ж зараз солдатиків геть чисто закинув? Позич на тиждень, га? Хочу залудити епічне бойовище. А може, і приєднаєшся?

Сашко похитав головою.

– Пробач.

– Ну, тоді просто позич...

– Деню, я їх продав.

– Що-о-о?! Ти здурів, Турухтуне?

Сашко стенув плечима і долив чаю.

– Усіх?! Правда?!!

– Не всіх. Фронтирників, спецназ і гвардійців.

– На кіно, – здогадавшись, похмуро сказав Лебідь. – Альфредо, блін, Щиродушний.

Сашко не став його виправляти: не на кіно, на концерт "Химерного дона". На кіно йому поки вистачало кишенькових.

– Оце відколов!.. – Лебідь глянув так, ніби одночасно шкодував і заздрив. – А мені мати відмовила: без нових обійдешся, і так складати нема куди. – Він ухопив верхній, найбільший мандарин, і почав чистити. – Слухай-но, а може, не варто тобі заморочуватися? Ну, з дідом. Для школи накатай без закидонів. Як усі пишуть. А вже потім для себе...

– Теж ідея, – сказав Сашко, щоб закрити тему.

Батьки повернулися пізно, святкували річницю весілля. Лебідь на той час уже пішов, а Сашко гортав дідові записи й робив нотатки в записнику.

У передпокої спалахнуло світло, чутно було, як тато щось прошепотів мамі, і вони засміялися, тихо і весело. Роззувшись, зайшли до вітальні. Пахло від них рестораном, мама несла в руках розкішний букет. Сашко ясно й чітко побачив раптом, якими вони були років двадцять тому.

– Не спиш іще?

– Та ні. Читаю...

– Відпочив би, телевізор подивився. Свята ж.

Сашко неуважно кивнув.

– Тату, можна тебе про щось запитати?

– А ти спробуй. – Батько дістав із серванта вазу й тепер лишився із квітами в руках, доки мама у ванній сполоскувала їх й набирала води. Виглядав кумедно.

– Татку, я тут намагаюся розібратися… ну, з дідом. Ти ж стільки років його знав – розкажеш, яким він був?

Батько переклав квіти в ліву руку, а правицею несподівано міцно стиснув Сашчине плече.

– Не зараз. – Він кинув погляд на двері, повторив: – Не зараз, добре? Вона ж тільки почала забувати. І… знаєш, синку, для курикулуму, як на мене, це не обов’язково: що та як я пам’ятаю. Я обіцяв, це правда, але…

Мама з кухні перепитала, чи всі питимуть чай. Батько бадьоро підтвердив: ще б пак!

– Словом, захочеш поговорити – поговоримо, – підсумував батько тихо й серйозно. – Але без неї. Домовилися?

Після чаювання Сашко повернувся до записника. Перечитав складений за вечір список із десяти імен: дідові друзі, колеги, конкуренти, вороги. Насправді їх було значно більше, особливо ворогів, але ж якщо всіх виписувати, жодного записника не вистачить. Знову таки, половину з них спробуй знайти: хтось на півострові, хтось уже й у ті часи, коли дід вів нотатки, був похилого віку і зараз, певно, помер. А доступ до кульок мають лише близькі родичі.

Сашко подумав, дописав ще одне ім’я і пішов спати.

* * *

Будинок був елітний: різьблені лавочки біля під’їздів, сніг розчищено, доріжки посипані піском, ялинка на подвір’ї щедро прикрашена фольгою і саморобними кульками. Поряд хижо вищірилася снігова баба, ніс із мочалки.

У кожному під’їзді по консьєржці.

Сашка пустили одразу, він навіть здивувався. Піднявся на чотирнадцятий поверх чистим, просякнутим ароматом суниці ліфтом і пішов коридором, приглядаючись до номерів квартир. Сто шоста була в самому кінці, він подзвонив і слабодухо розмріявся: а раптом нікого? Хоча якби не було нікого – хіба консьєржка пустила б?

Двері відчинив лисуватий похмурий чолов’яга, крикнув, повернувшись: "Мишаню, до тебе!" – і жестом звелів Сашкові заходити. Показав, де роззутися, дав капці і зник раніше, ніж той здогадався запитати, а куди далі?

– Вам, юначе, чаю чи кави? – До вітальні зайшла висока, дуже вродлива жінка. Таких знімають у кіно, у ролі королев та неоднозначних героїнь.

– Та я на хвилинку…

– Навіть не думайте. Лікарі не дозволяють йому поки вставати, – вона махнула витонченою рукою, – самі розумієте, він уже божеволіє. До свят хлопці провідували, а потім… Перепрошую, як вас звуть?

– Олександр, – нащось сказав Сашко.

– А я Олександра Григорівна. То ми з вами майже тезки. – Вона простягнула йому правицю, Сашко, засоромившись, потиснув. Певно,

треба було поцілувати, подумав він і розсердився: от дурниці! Це ж не середні віки!

– Ходімо, я вас до нього проведу. То вам чай чи каву? Зелений, чорний, червоний, білий, жовтий? З медом, з варенням? Михайло в нас віддає перевагу виключно червоному.

Пройшли коридором, завішеним старими вицвілими афішами. На деяких із них Сашко помітив дідове ім’я.

Олександра Григорівна постукала у двері праворуч і, не чекаючи на відповідь, зайшла.

– Мамо, а я б от, знаєш, не відмовився… – Схудлий, блідий Курдін помітив Сашка і здивовано кліпнув. – О, привіт!

– Олександр зайшов тебе провідати. Чай я зараз заварю, а ви поки можете спілкуватися. – Бона вийшла, акуратно зачинивши двері.

– "Олександр"? – перепитав у Сашка Курдін, вигнувши брову. – От просто "Олександр"?

– Привіт, Михайло, – промовив Сашко, викладаючи на столик біля ліжка коробку з печивом. – Ти як загалом?

Курдін скривився.

– Живий. А ти?..

– Та я подякувати хотів. Ну… Взагалі-то раніше треба було зайти, але…

Курдін відмахнувся, підтягнув до себе коробку, і зиркнувши на двері, видобув печиво.

– Без проблем. Звертайся, раптом що. Чим там усе завершилося? Мати мені до ладу не сказала, вони тут усі… – він зробив непевний жест. – Типу, бережуть мене.

– Усе кодло зі школи витурили. Якийсь час говорили, що буде суд…

– Не буде, – перебив Курдін. – Мої вирішили не роздмухувати історію. Це я знаю, про суд і про школу. А загалом? Рукоп’ят більше не ліз? Щоб помститися там… відвендетити.

– Рукоп’ят на лікуванні.

– О! Грищук – силачуга. А на вигляд і не скажеш. Настя як?

Сашко повів плечима.

– Та нормально. Вона тобі не телефонувала?

– З якого дива? Ми з нею не надто й спілкуємося. Дівчиська, про що з ними говорити?.. – Курдін із награною недбалістю знизав плечима. – А я, блін, уяви, на "Легенду…" не потрапив. Рік чекав – і на тобі. Крута?

– Дивитися можна. До речі, її ще довго крутитимуть, може, встигнеш.

Курдін махнув рукою.

– Ці козли…

– Михайло! – обурилася Олександра Григорівна, заходячи з тацею в руках. – Що за лексика?!

– Пробач, мамо. – Курдін почав звільняти столик, при цьому печиво засунув якнайдалі, щоб не було видно надірвану коробку.

– Постарайся стежити за своєю мовою. А ви, Олександре, не потурайте Михайлові, прошу вас.

Сашко твердо запевнив, що, звичайно ж, у жодному разі не потуратиме.

Тепер він здогадувався, чому хлопці перестали навідувати Курдіна.

– Узагалі-то вона добра, – запевнив Курдін, коли мати пішла. – Але роль… оце якраз вживається. Ти пригощайся…

Чай Сашкові дуже сподобався, і мед. До того ж видалася пауза, аби все обдумати і сформулювати.

– Ти, до речі, в курсі, що скоро передзахист проектів?

Курдін закотив очі:

– Хотів би забути. Щодня разів зо три нагадують. Типу, як на "Легенду…" сходити – то я контужений, шви, блін, розійдуться, а як проект готувати – нічого, живий-живісінький. Тішить одне: про діда пишу, не треба до бібліотеки пертися. – Він кивнув на стоси книжок і однакових багряних зошитів, що лежали на підвіконні. – Архіви, сиди та вивчай. Така нудота! Спектаклі його дивитися прикольно, до речі. А от листи, спогади там всілякі…

– Ну то не заморочуйся. Напиши по-простому, без закидонів. Як усі пишуть.

Курдін повернувся до Сашка:

– Ти теж – "як усі"? – І раптом додав зло, дивлячись, як Сашко хитає головою: – На фіга тоді радиш?

– Та я якраз сам порадитися хотів.

– Зі мною?! Ну, спробуй.

Легко сказати. Сашко два тижні витратив на список. Телефонував за номерами із дідового записника, ходив на зустрічі, пояснював, просив, одного навіть вистежував. Різні люди, різне ставлення до діда. Четверо взагалі не захотіли розмовляти, категорично відмовилися. Один Сашка заледве зі сходів стусанами не погнав.

Ті шестеро, які все-таки погодилися… Користі від них було мало.

– Розумієш, немає цілісності. Наче кожен говорить про когось свого… про іншу людину.

Курдін слухав і кивав, задоволено усміхаючись. Навіть про чай свій забув.

– Ну а що ти, власне, хотів? У мене з моїм та сама фігня. Навіть опитувати нікого не треба, архівів вистачає з головою. Вони всі такі… – І скривившись, виправив себе: – Ми всі такі.

– У якому сенсі?

– У буквальному. Я навіть порівняння вигадав, додам до роботи. Ну, тобто, як вигадав… узагалі-то, у діда прочитав. Кожна людина під час розмови стає дзеркалом. Вона – якщо зможе, звісно – змінює свою мову: трохи підлаштовується під того, до кого звертається. Ну, типу, з батьками – по-одному, з училкою – по-іншому, з друзями –…

– Але ж це… лицемірство, хіба ні?

– А чому одразу "лицемірство"? – образився Курдін. І замислився. – Ні, – сказав, – тут інше, як на мене. Це от якби я знав безліч мов і для зручності, щоб ти мене розумів, переходив на ту, яку ти ліпше знаєш.

Сашко похитав головою.

– А як тоді дізнатися, який ти справжній? Якщо із кожним розмовляєш по-своєму, то коли ж ти справді говориш… по-своєму? Тільки із самим собою?

– Самі із собою лишень психи розмовляють, – заявив Курдін. – "Справжній"… А от подивишся на інших – і збагнеш, яким є ти сам. Ану, – він зіперся на лікоть, – дай мені надолонник, он, на поличці… дякую.

– Нащо?

– Зараз… запишу, щоб не забути. У роботу… – Він невизначено махнув стилусом. – Раптом десь придасться. – Занотувавши, Курдін відклав надолонник, знову захрумтів печивом. – Слухай, Турухтуне, а з тобою цікаво. Без образ, еге ж? Я про те, що… ну, ти завжди поводився так, наче всі довкола… – Він замовк, підшуковуючи потрібне слово.

– Проїхали, – швидко сказав Сашко. Йому чомусь розхотілося знати, яким бачить його Курдін. Навіть якщо "бачив" – однаково.

– От, – кивнув той. – А я про що! Ти поводишся так, наче ти – справжній, чесний, правильний, а всі довкола… так, погуляти вийшли. Принц поміж звичайних людей.

Сашко встав і обтрусив штани.

– Піду. – Він не збирався, але раптом додав: – Ти, можна подумати, інший!

Курдін зареготав.

– У тім’ячко! убив! – Він упав на подушку, розкинув руки і скривився – певно, у передсмертній гримасі. – Гаразд, – сказав, усміхаючись, – один-один. Хоча б чай допрій, якщо я сам весь вихлепчу – мені потім аж до ночі шкутильгати туди-сюди коридором, а знаєш, як боляче…

– Добряче він тебе?

– Фігня, загоїться, доки весілля скоїться, – відмахнувся Курдін. – Ну, то нащо приходив?

– Хотів поговорити з твоїм дідусем.

Курдін уже не усміхався.

– Про свого діда, – пояснив Сашко. – Якщо, звісно, це реально. Він у мене останній у списку. Раптом… хоча б він допоможе чимось.

– Он архіви, – Курдін кивнув на зошити, – читай собі досхочу. Про твого там теж є… чимало подробиць. Це я раніше думав, що вони один з одним – як собака з котом. Доки не прочитав. Там… усе складніше там, якщо хочеш знати.

– Я прочитаю. Але… мені би порозпитувати його. Хоча б кілька хвилин.

Курдін скривився. Зітхнув, пошкріб лікоть.

– Мати мене вб’є. Реально.

– Я…

– Ти до туалету не хочеш?

– Ні, я…

– Ага, хочеш. То слухай: вийдеш із кімнати, праворуч коридором, потім знову праворуч, проминеш двері, такі… навпроти афіші "Гірської луни", ну, побачиш, їх легко знайти… О-о-от… то ти туди не заходь, не заходь, чуєш – особливо коли там хтось буде, ти одразу тоді йди далі, повернеш ліворуч – там туалет. Второпав?

Сашко кивнув, намагаючись зрозуміти, кого ж йому так нагадує Курдін.

– Ну то йди вже, чого стоїш.

У коридорі було порожньо й темно. Наче, подумав Сашко, в середньовічному храмі. Він рушив повільно, роздивляючись стіни. Афіші були найрізноманітніші, деякі – на півстіни, і на всіх – знайоме прізвище.

А на багатьох – два знайомі прізвища.

Біля "Гірської луни" Сашко зупинився, ніби для того, щоб роздивитися краще. Навпроти були двері, цілком звичні, якщо не брати

до уваги маленького картатого хідника перед ними. Хто у власній квартирі перед однією з кімнат кладе хідник?

За дверима було тихо, він штовхнув їх, нащось витер ноги і зайшов.

Пахло тонкими дорогими парфумами. У сутінках він побачив чийсь невисокий силует, сахнувся назад, і тільки коли вперся спиною у двері, збагнув: це його власне віддзеркалення. Дзеркало висіло над столиком, обабіч – круглі лампочки, наче бутони тропічних квітів. На стінах – фотознімки, картини; уздовж стін, у скляних вітринах, – якісь безглузді речі: засохлий букет, комірець, тьмяна ручка з обламаним пером, розколений кухлик, щербатий гребінець…

Перед дзеркалом погойдувався на світлій стеблині ще один бутон. Сріблястий, з тонкими чорними прожилками. Знизу, схожа на зів’ялий листочок, висіла стрічечка з іменем і датами.

Сашко рушив до кульки, подумки перебираючи всі свої запитання.

Кулька заговорила першою. Це були цілком виразні, хоча дещо притишені слова, і Сашко спочатку від несподіванки проковтнув язика. Стояв ні живий, ні мертвий, а величезний смугастий бутон усе говорив, говорив, говорив…

– …поза жодним сумнівом! Хотілося ще раз підняти тему… на мою скромну думку… я – профі, я знаю… глядач, звісно, не завжди готовий… свідоме рішення… відмовилися від дослівної передачі тексту… Є поразки, дорожчі за успіхи… Автор часто й сам не розуміє, що і навіщо пише, його рукою водить… Я – комерційний режисер, це правда, але я ніколи не слідував забаганкам публіки…

Голос то зникав, то гучнішав – здавалося, хтось бездумно повертає верньєр радіоприймача.

Сашко одразу зрозумів, що триває це вже не одну годину. Може, і не один день. Нескінченне вглядування у власний образ по той бік дзеркала. Множення особистості на безодню.

Цікаво, подумав він, відступаючи до дверей, цікаво, яка частина мого "я" зараз усе це саме так сприймає?..

Він протиснувся в коридор, навіть не роззирнувся, чи є хто поряд, і вирішив навідатися до туалету. Іти до Курдіна був поки не готовий.

Дорогою назад Сашко знову затримався біля "Гірської луни". На тлі ламаного, схожого на кардіограму гірського пасма, – людина з автоматом. Писав відомий художник, Сашко часто зустрічав його роботи на постерах та в журналах, проте прізвища не пам’ятав.

Стрілець зло шкірився на Сашка, так само люто шкірилася його тінь: схожа на варвара, із закудланим волоссям, із зазубреним клинком у руці. Позаду, в ущелині, сходило багряне сонце, і постать автоматника було вписано в цей вогнистий овал. Упершись дулом в край овала, вона немов намагалася вирватися за його межі.

– …навчи, підкажи, ти ж у мене такий мудрий, такий досвідчений. – Сашко здригнувся, коли почув цей голос з-за дверей із хідником. Живий голос. – Знаєш, я боюся.

Боюся, тату, боюся, боюся. Доренчук – він же деспот, він усю душу вийме. А я не бачу ролі. Слова – назубок, а ролі не бачу. Ігоря дістаю, але він терпить, і Михайло терпить, я ненавиджу себе за це, але по-іншому не можу, не вдається. Та й так – теж не вдається. Тату, ріднесенький, зараз мені дуже потрібна твоя порада, будь ласка! Будь ласка, будь ласка!..

У відповідь – ледве чутне бурмотання, таке ж монотонне, як і кілька хвилин тому.

– Ти ж чуєш мене, тату, ти ж точно мене чуєш! То чому ти мовчиш?! Тату!..

Сашко був би радий не чути всього цього, але не міг одразу піти, мусив рухатися обережно, аби не видати себе. Вуха палали. І щоки.

Він на хвилину уявив, що і його мама ось так розмовлятиме з дідом…

– Ну? – запитав Курдін, коли Сашко повернувся до кімнати. – Вдалося?.. – Він побачив вираз Сашчиного обличчя, замовк і спохмурнів. – Пробач. Варто було попередити.

Сашко почервонів ще більше:

– Та до чого тут… Якби я знав, я б… Пробач. Не варто було мені…

– Вона каже: так краще. Ну, йому, тобто. Звична обстановка й усе таке. Заслужив. – Курдін помовчав. – Ходить до нього щодня. Радиться. Батько його не чує, і я – ледве-ледве. А мама – гарно, вона… тонше налаштована, певно. Актори і люди мистецтва загалом нібито можуть… – Курдін повів плечем. – Я сподівався, раптом він із тобою заговорить…

Сашко повільно похитав головою.

– Ну, – сказав Курдін, – от. Дати тобі його щоденники?

– Не варто. Я якось… якось уже так.

– У гості хоч іще зайдеш?

– Зайду, – збрехав Сашко.

* * *

Третю чверть Сашко склав на "відмінно": і контрольні, і самостійні. Шанси, що з наступного року його переведуть на бюджет, тепер здавалися цілком реальними. Остання чверть – вона завжди найлегша. Сашко гортав підручники й загалом знав, на що очікувати.

Після контрольних залишався тільки захист проектів. Передзахист Сашко промчав на крейсерській швидкості. Вирішив не заморочуватися. Вирішив: все одно ніхто не оцінить. От кому цікаві ці нюанси й подробиці?

Йому навіть плескали, а класна запевнила, що це, ймовірно, буде один із найкращих проектів року і що дід би ним пишався.

І попросила принести на захист кульку.

– Принесеш? – запитала Настя, коли вони поверталися зі школи.

Сашко знизав плечима:

– Принесу, певно…

Вони не бачилися два тижні: Настю батьки одразу після передзахисту відвезли до далеких родичів, от лише перед самими контрольними повернулася.

Сонце нарешті визирнуло з-поза хмар, день випав сльотавий, але пахнув близькою весною. Хотілося закинути все, гайнути кудись у парк… чи кататися на фунікулері, пити гарячий шоколад, вимріювати плани на літо й цілуватися.

– А як у тебе? Добряче на захисті "топили"? – поцікавився Сашко.

– Та так… Сказали: немає власної думки про тему. Усе списую зі статей. А якщо я згідна з ними? Може таке бути?!

– І що тепер?

– Переписую. Тільки спрощую, щоби повірили, що сама робила.

Тему Настя обрала складну, про перспективи півострова. В економічному, політичному й культурному аспектах. Навіть для цього трішки підучила тамтешню говірку.

Сашко не уявляв, як вона взагалі таке подужала; а якщо тепер ще й переписувати… Про вихідні точно можна забути. Часу ж майже не лишилося.

– Ти чого похнюпився, Турухтуне? Я розберуся, там роботи… дріб’язок. Поїхали на Дзвінничну, качок годувати?..

Вони побачили свою маршрутку й помчали до неї, так і не рознімаючи рук, і Сашко, здається, уперше в цьому році щиро розсміявся, сміх спалахнув у грудях і рвався назовні, легкий і світлий. Здавалося – усе тобі до снаги, з усім обов’язково впораєшся.

Принести дідову кульку на захист – ну хіба це проблема?

Мама увечері тільки кивнула, звісно, мовляв, бери. Вони з батьком, обійнявшись, дивилися тєлік, і теж були такими умиротвореними, аж Сашко мимоволі заусміхався.

Уранці напередодні захисту прокинувся рано. Ще раз погортав доповідь, випив чай із бутербродами. Мама вже втекла, вона сьогодні працювала за Кисельову, щоб до п’ятої звільнитися.

Батько допоміг Сашкові зняти дідову кульку з гачка, вбитого під іконою, поряд із бабусиною. Навіть приніс ганчірку з ванної, щоби стерти пилюгу.

– Слухай, – сказав, – ти пробач, що так сталося. То, може, ми таки здамо квитки?

– Та ну, тату, нащо? Ви ж іще коли хотіли в Оперний сходити.

– Якби знали, що випаде такий збіг… принаймні на інші дні домовились би про заміни.

– Все одно вам від нас туди через півміста їхати, ніяк би не встигли. Дурниці, тату, чесно! Я, може, так менше хвилюватимуся.

Кулька незвично тягла руку догори – хоча й зовсім легенько. Звичайні гелієві – і то дужче тягнуть.

Бабусина висіла на старому місці. Ані гойднулася.

– Тату, – запитав раптом Сашко, – а ти пам’ятаєш, якою була бабуся?

– Дуже доброю і світлою. Вона з дідусем познайомилася на прем’єрі спектаклю за його "Гірською луною". Він їй тоді страшенно не сподобався, вона була журналісткою, їй дали завдання взяти інтерв’ю…

Тато розповідав, а сам ходив кімнатою, кидав у теку якісь папери, шукав чистий халат, поклав усе це в заплічник, потім пішов у передпокій і продовжив розповідати вже звідти, поліруючи кремом черевики.

– Тату, це я знаю, усе це є в курикулумі, – обережно перебив Сашко.

– Тоді про що ти? – Батько відклав один черевик і взявся за інший.

Сашко знітився, спробував сформулювати точніше.

– От у житті – якою вона була? Скажи своїми словами, а не з курикулуму.

– Та вона, синку, саме такою і була. Курикулум не бреше, я ж його завіряв, і мама завіряла, там чистісінька правда написана.

– А окрім цього?

Тато поклав щітку в ящичок, потягся за курткою.

– Що ти маєш на увазі?

– Хоча б щось, що ти пам’ятаєш із життя, – тихо і вперто повторив Сашко. – Хоча б щось, будь ласка.

Батько перевірив, чи прихопив ключі, гаманець, поплескав Сашка по плечу:

– Обов’язково. Повернуся – обов’язково розповім. Усе, я побіг. І ти не зволікай, у тебе сьогодні важливий день. Завершиться – скинь нам смс-ку, як усе минуло. Ми триматимем за тебе кулаки.

Згідно із жеребкуванням Сашкові випало виступати одному з останніх, одразу після Курдіна.

На передзахист Курдін прийти не зміг, батько заніс до школи текст проекту, учителі схвалили. Та вони б, певно, все одно схвалили, без варіантів. Тому Курдін обов’язково хотів прийти на захист; "аби по-чесному".

Кілька разів Сашко йому телефонував. З Курдіним, у принципі, було цікаво спілкуватися, попри його зарозумілість і самозамилування. Тепер вони Сашка чомусь не дратували.

Лебідь трохи ревнував. Бурчав, що Сашка годі впізнати, що він незрозуміло з ким приятелює. А сам якось спалився на поході в кіно під ручку із Сидоровою – тож вимушено перейшов до глухої оборони. У школі Лебідь дотримувався конспірації, вдавав, що із Сидоровою не знайомий. От і зараз влаштувався поруч із Сашком, проте мимохідь поглядав таки праворуч і трохи вниз. Сашко теж поглядав: Сидорова сиділа в компанії з Настею і Гордійко, щось нашіптувала їм обом і хихотіла в жменьку.

Захист, як завжди, відбувався в залі Малої академії. Батьків розсадили в перші ряди, поряд з учителями. Там само був і Курдін: прошкутильгав уздовж сцени, запримітив найближче вільне місце й одразу присів; ціпок прилаштував збоку.

Почали з традиційних промов: ви долаєте межу, не середні, а старші класи, перша серйозна, справжня справа у вашому житті, дорослішання, вчинок, ура-ура…

Лебідь час від часу витирав долоні об штани, бгав у руках теку і зрештою не стримався:

– Слухай, вони що, навмисно? Гірше за катування!

Він виступав першим.

Виступив, до речі, добре, майже одразу заспокоївся, говорив рівно й упевнено. Сашко аж заздрити почав: доки черга дійде до нього, від хвилювання можна буде власне ім’я забути, а не тільки…

Він вкотре нагадував собі: я ж не брехатиму, я розкажу їм правду. Так, не всю, так, ту, яку вони хочуть почути. Всієї я все одно не знаю; усю – тільки дід...

Він покосував на кульку, прив’язану до ручки на сидінні. Та мовчала.

Після Лебедя виступала Жирнова, щебетала і блідла, мало не перекинула трибуну. Потім настала черга Рудого Вадька і ще кількох шалапутів, слухати їх сенсу не було: напевне ж списали, – їм вліплять кожному по неприкрій "шістці", навіть не їм, а їхнім заможним батькам, і переведуть на наступний рік, знову на контрактне.

Лебідь, який уже встиг відстрілятися, тепер осмілів, зухвало всміхався, крутився, хімічка йому навіть зауваження зробила. Мама Лебедя сиділа спереду, тож озирнулася й подивилася осудливо – він почервонів.

Сашко ніяк не міг зосередитися. От уже й Настя виступила – всі плескали, вона геть зашарілася, а коли спускалася зі сцени, її батько подав руку, прошепотів щось на вухо.

У формі, з погонами, він мав вигляд поважніший від усієї комісії в повному складі.

От пішов Грищук, цей нудив, усі позіхали, а Лебідь остаточно вгамувався й навіть задрімав.

Варто все-таки почати з вірша, подумав Сашко, так буде яскравіше. Прочитаю "Баладу", вона коротенька й подобається багатьом.

Грищука нарешті позбавили трибуни: похвалили, але спробі "іще дещо додати" суворо поклали край. Оголосили Курдіна.

Той устав ніби й легко, але йшов, спираючись на ціпок. Повільно; може, і не планував витримувати паузу, а витримав, усі стежили, як він піднімається на трибуну, як підлаштовує мікрофон і кладе перед собою течку.

– Добридень. Ви всі знаєте, яка в мене тема. Я писав про свого діда, про Альберта Аркадійовича Корташа. Це нарис, а не стаття для енциклопедії, навіть не curriculum vitae. Простіше, певна річ, було б статтю. Я й хотів статтю, але ж, знаєте, дід про себе вже сам стільки написав… і дід, і критики, які досліджували його творчість. А я хотів сказати про те, про що не розповість ніхто. Це така справа… непроста. Я чимало зрозумів, доки писав. От є людина, за життя вона різна, і погана, і хороша. Усі ми прагнемо, щоб про нас пам’ятали виключно хороше, ми тоді наче й самі стаємо тільки хорошими. Хорошими, але ж не живими, от у чому річ. Це тоді вже наче й не зовсім ми, лишень часточка від нас, якась одна наша роль, а в житті ми проживаємо їх не одну і не дві. Це, – уточнив Курдін, трішки зашарівшись, – дід писав, про ролі. Я думаю, він заслужив, щоб його пам’ятали живим… справжнім. Тому я розповім те, про що він сам ніколи не розповідав, тільки писав у щоденниках.

Курдін помовчав, закусивши губу. Якихось кілька секунд, але Сашко зрозумів: він досі вагається, чи варто…

– Ну от. Ви все знаєте, дід став відомим не одразу. Актори толкові йти до нього не хотіли, старі п’єси всі вже, як він пише, багато разів ставили. І от він працював у Народному театрі, "це все було тоскно і принизливо, і абсолютно безнадійно". А потім дід прочитав "Гірську луну" Мамлея. Поема тоді якраз була дуже популярна, і дід вирішив, що треба з неї робити спектакль. Він домовився з Мамлеєм. Тобто як домовився… угоду підписали, але дід додав до неї один пункт… Потім через цей пункт вони добряче посварилися.

Сашко сидів, і слухав, і не одразу помітив, що руки в нього трясуться. Він затиснув їх між коліньми.

Курдін далі розповідав, розмірено і спокійно, наче про вчорашній матч чи про якісь нікому не потрібні властивості сфери. Він навіть не відкрив свою течку, усе говорив і говорив. Іноді цитував напам’ять уривки зі щоденників.

Ну, коли ж його нарешті зупинять, зло думав Сашко, повинні ж бо, повинні!.. Ну і хай він зараз, по суті, виправдовує Сашчиного діда. Не його, Курдіна, це справа! Не його!

Моя!

Він раптом почув, як у когось ледь чутно (напевно, в портфелі) заграв мобільний. Мелодія була дуже знайома. Заозирався; всі навкруги сиділи так, наче нічого і не відбувалося.

– …Потім мій дід, певна річ, шкодував. Але він знав, що переможців не судять. І ще він боявся. Він ніколи цього не демонстрував, завжди, скільки тих інтерв’ю не передивишся, тримався упевнено, але насправді він дуже боявся. Цілісіньке життя він жив із цим страхом і боровся з ним. "Завжди знайдуться охочі переконатися у твоїй слабкості. Хтось ненавидить тебе, хтось заздрить, хтось просто такий правдолюб із…" гм… ну, це він так писав… "…із шилом в ж… в попі, і йому обов’язково треба відновити історичну справедливість". Мій дід почав грати роль талановитого, успішного режисера. Перетворився, так би мовити, на людину у футлярі. Ніколи не визнавав помилок. Публічно – не визнавав, а в щоденниках нотував кожну. Його ненавиділи, ним захоплювалися, але, як він писав, головне – з його думкою рахувалися. Він так думав, – уточнив Курдін враз захриплим голосом, – що це – головне. А потім це стало єдине, чого він прагнув. Ви ніхто цього не знаєте, а він усе-таки був хорошим дідом, правда. Удома, коли забував про роль. Тільки робив він це дедалі рідше. Він боявся, зрозумійте. Він дуже боявся бути смішним. Я… от ви, певно, думаєте, що я неправий. Ну, там "сміття з хати" й таке інше. Але ж ви не читали його щоденники, а я читав. Наприкінці… коли він уже нікого до себе не пускав, окрім мами і бабусі, він ще писав. І він… знаєте, він страшенно шкодував, що не зізнався й не

попросив пробачення. "Воно не варте було того. Це жахливо визнавати, а ще жахливіше – розуміти, що усе, що все життя – не те, не так. Намарне, в нікуди; а можна було ліпше, легше, чесніше. А вже ж не вибачишся".

Курдін провів правицею по волоссю і зітхнув.

– Ну от, дід не встиг вибачитися. І загалом… але так сталося, що я прочитав ці всі його щоденники. Ну, я збирався, якщо чесно, підготувати звичайний проект. – Він глянув угору, на Сашка. – "Не заморочуватися". А прочитав і вирішив, що це шанс. Певно, останній його шанс вибачитися, – сказати правду.

Мелодія залунала гучніше й раптом урвалася.

Сашко врешті упізнав її. Упізнав би й раніше, але ж не звик слухати ось так: у залюдненому місці, засвітла.

Довкруж плескали, багато хто підвівся. Сашко теж плескав, засунувши теку між поруччя.

Потім оплески стихли, і в тиші, що запала вмить, хтось із комісії оголосив його прізвище.

– Ні пуху, – прошепотів Лебідь.

Сашко відв’язав від поруччя дідову кульку й почав спускатися, відчуваючи, як мокріють від поту долоні, як німіють кінчики пальців.

Про теку він згадав біля самої трибуни, але повертатися за нею, звісно, не став.

* * *

Їм тиснули руки, плескали по спинах, вітали, хтось із батьків зігнав усіх на сцену і клацав "мильницею", і Сашко насамкінець уже не відчував ані радості, ані гордості, лише байдужість і втому.

Потім усі опинилися в гамірному, освітленому яскраво-жовтими лампами фойє. Разом з усіма Сашко рушив до виходу, але згадав про теку, вона так, певно, і стирчала поміж поруччям – це був привід, він крикнув, аби не чекали, і побіг назад до зали.

Двері вже замкнули. Сашко смикнув кілька разів за ручку, повернувся й рушив до сходів. Кулька пливла поряд, майже невагома. Мелодію вже не наспівувала.

Завмерши на верхній сходинці, Сашко спостерігав, ж розходяться однокласники. Курдін ішов рівно, усміхався у відповідь на прощальні вигуки, інколи махав рукою. Сашко згадав, яким був Курдін ще у вересні… і яким був він сам.

Завтра, подумалося, нам обом, певно, перепаде на горіхи від класної. Переможців не судять, але ж на передзахисті я виступав із геть іншою доповіддю.

Чомусь Сашко був упевнений, що і текст, принесений до школи батьком Курдіна, добряче відрізнявся від проголошеного сьогодні.

Нащо так вчинив Курдін, хоча б зрозуміло. А Сашко – навіщо? Невже тільки через заздрощі до його успіху?

Хотілося б вірити, що – ні. Що, наприклад, – через те, що соромно перед дідовою кулькою. Чи задля поваги до дідової пам’яті.

Так думали інші – ті, хто сьогодні вітав і захоплювався ним.

А Сашко не знав.

Усі нарешті розійшлися, і він спустився, щоб забрати куртку. Тітки-гардеробниці незадоволено зиркнули на нього, вони вже самі були одягнуті, одна, затиснувши підборіддям хустку, поправляла неслухняні пасма, друга длубалася у старій полотняній торбині, чимось там шурхотіла. Сашко дочекався, доки звернуть на нього увагу. Накинув куртку, затягнув блискавку і ступив у ніч.

Добре, подумав, що ніхто не здогадався мене дочекатися.

Але дехто здогадався.

Ліхтарі тут були розбиті, всі, крім одного. Чоловік стояв просто під цим, єдиним уцілілим, у калюжі благенького світла, – і мружачись від диму, курив.

Плащ на ньому був того-таки синього відтінку, як море на полотнах Носинського.

– Привіт. – І ледве помітний акцент теж ніде не подівся. – Я чув твій виступ.

– Як це чули? – здивувався Сашко. – І хто взагалі ви такий?

Незнайомець повів плечима:

– Я був у залі, це не заборонено. – Він погасив недопалок, роззирнувся у пошуках смітника і, не знайшовши жодного, так і лишився з недопалком у руці. – Ти гарно говорив. Мабуть, йому сподобалося.

– Хто ви? Я покличу на допомогу, так і знайте.

– У мене літак о п’ятій ранку. І дуже мало часу. Увесь час саме часу якраз і не вистачає… – додав він, розгублено зминаючи недопалок пальцями. – Завжди…

Сашко відступив на кілька кроків, сховав руку з кулькою за спину, другу засунув до кишені, до мобілки. Він не відчував загрози з боку незнайомця, але ця його манера формулювати думки…

– Я знав твого діда. Давно, в іншому житті. Коли потрапив сюди, хотів із ним поспілкуватися, але, бач, не встиг. А завтра я лечу звідси… Цього слід було чекати, ми від самого початку знали, що цим закінчиться. Неважливо. Послухай, Олександре, я навряд чи повернуся сюди. І навряд чи матиму колись ще одну можливість. Дозволь мені з ним поговорити.

– З ким? – не зрозумів Сашко.

– З твоїм дідом.

– Але ж він… – Сашко почервонів. – Він не розмовляє. Ні з ким, узагалі.

Незнайомець кивнув. Продовжував розминати пальцями недопалок, на асфальт летіли крихти.

– Нічого. То ти дозволиш?

– Я спізнююся… – навіщось сказав Сашко. – Батьки переживатимуть.

Незнайомець струсив долоні й дуже обережно взяв кульку за ланцюжок над Сашчиною головою.

– Я відвезу, – кинув він. – Аж до дому.

Сашко міцніше стиснув пальці.

– Я…

Він не встиг договорити. Ланцюжок раптом смикнувся з пальців, Сашко відступив і тільки потім зрозумів: незнайомець сам здивований.

Кулька шарпнулася ще раз. І знову ледве чутно почала наспівувати-бубоніти вже знайому мелодію.

– П’ять хвилин, – тихо повторив Сашкові незнайомець. – Тільки п’ять хвилин.

Сашко кивнув і відпустив.

Чоловік у синьому плащі взяв кульку в долоні – так беруть кавун на базарі, перевіряючи, чи стиглий. Відійшов на кілька кроків і став до Сашка боком. Шрам його зараз, під ліхтарним світлом, скидався на рану.

– Ти чуєш мене, атар’іне? Сподіваюся, чуєш. Я уявляв собі цю зустріч останні двадцять сім років, щоночі перед сном. Це допомагало мені вижити. Попри твою зраду, атар’іне, багато з наших вцілілі… тоді. Ти пішов – ми залишилися. І я стежив за тим, як ти жив, звістки доходили до нас, навіть там. Я радів: по злочину й кара. Я сподівався приїхати, щоби сказати тобі про це: яким ти був і яким став. Я приїхав. І тепер, дивлячись на тебе, кажу – мені шкода. Тебе вже покарано, і це… це занадто, навіть для тебе, атар’іне. Зрештою, може, ти й мав рацію. Бачиш, що в результаті маємо… усе повторюється, і все, що ми робили, нічого не змінило. Може, хоча б те, що ти… – Він похитав головою, начебто відганяв утому. – Гаразд, несуттєво. Час розсудить. Мушу йти, атар’іне, мушу йти… Ми не побачимося вже ані тут, ані там. Я просто хотів сказати тобі: ту пропейлоч-ар.

Кулька загула гучніше, було видно, як дрижать від вібрації долоні незнайомця.

Той озирнувся на Сашка, начебто вирішував надскладне питання.

– Ні, – сказав він зрештою кульці. – Ні, я не можу. Це – не можу, пробач.

– Гей! – гукнули раптом зі сходів. – Гей, ти що це там робиш?! Ану облиш хлопця! І кульку поверни, чуєш!

Тітки-гардеробниці наступали, розбурхані й розгнівані. Та, котра ліворуч, розмахувала торбиною.

– Краще б вам піти, – сказав Сашко. – Додому я вже якось сам доберуся.

Чоловік у синьому плащі зволікав іще мить. Потім повернув кульку й пішов швидким плавним кроком – як тигр, якого сполохали пси. Просто розчинився в мороці.

Сашко гарячково міркував, що пояснюватиме тіткам, а сам невідривно дивився на дідову кульку, не міг відвести очі. Так, наче побачив уперше.

Затерта, з ледь помітними слідами від маркера, вкрита розводами… Оболонка трохи зморшкувата і прив’яла, схожа на шкіру стариганя.

Спробував пригадати, коли востаннє дідові читав? А коли перевісили його до вітальні?..

Не зумів.

– Синку, з тобою все гаразд?

Тітки стояли пліч-о-пліч і важко дихали. У тієї, що праворуч, хустка розв’язалася і збилася набік.

– Дякую, – сказав їм Сашко. – Зі мною – все гаразд.

* * *

Батьки купили шикарний торт і не лягали спати, чекали на Сашка, аби разом відсвяткувати тріумф. Палали свічки, стіл був накритий новою скатертиною. Розчулені, вони навіть одягнулися по-святковому.

– Пишаюсь! – Батько обійняв за плечі, пильно глянув на Сашка. – А ти ж виріс. Подивись-но, мати, він виріс, правда. Він у нас уже зовсім дорослий.

Глухо гупнув корок, і Сашкові налили на два пальці шампанського, "сьогодні можна, еге ж?".

Він пригубив, щоб їх не образити.

– …і от я гадаю так: не будемо ми затягувати, візьмемо текст цього виступу та й оформимо у курикулум! Га? Ти там про дідуся дуже гарно і правильно сказав. – Батько вирішив, що Сашко здивований, тож пояснив: – Нам Денисова мама вже телефонувала, вітала. Я так зрозумів, це не зовсім те, що ти спочатку писав, але, може, так навіть ліпше?

– Знаєш, тату, це був експромт. У мене… навряд чи я зумію це повторити.

– Нічого, – сказала мама. – Візьмеш за основу свій проект. До того ж, я впевнена, хтось усе записував на відео. – Вона вправно розрізала торт і на кожну з чотирьох тарілочок поклала по шматочку. – Не соромся, я впевнена, дід був би тобою задоволений.

Сашко здригнувся. Він покосував на порожній стілець, перед яким лежав недоторканий шматочок торта. Кульку батьки прив’язали на те саме місце, поряд із бабусиною, а це… ну, просто так годиться. Звичай такий.

– Еге ж, – підхопив батько, – нам Софія Петрівна так і сказала: вперше завдяки Сашкові я зрозуміла, що ваш дідусь був не тільки… як там вона сформулювала?

– "Не тільки поетом, а й просто живою людиною", – відгукнулася мама.

Торт був нудотно-солодкий. Крем – надміру масний, липкий, надто яскравий. Сашко надпив чай, обпікся.

– Наступного тижня й оформимо, – підсумував батько. – Нема чого зволікати, ти згідна?

Мама кивнула.

– Саме встигаємо.

– Одразу й уточнимо, чи можна буде тимчасово віддати…

– Як "віддати"? – не зрозумів Сашко. – Нащо?

Батько винувато усміхнувся мамі:

– Здається, я завчасу спалив нашу таємницю.

Та махнула рукою:

– Говори вже, конспіраторе.

– Хвильку, хвильку!.. – З передпокою батько повернувся з конвертом. – От, почитай сам.

Конверт був із цупкого кольорового паперу. З пальмами і написом "Альбатрос". Усередині лежали якісь документи, Сашко розгорнув перший-ліпший – це виявилося медичне страхування. "На час поїздки… з гарантованим покриттям… у разі…".

– Ти ж давно хотів на море, – сказала мама. – А в цьому році в нас із татом відпустки збіглися. От усі втрьох і полетимо одразу після твоїх іспитів.

– Але… Мам… А як же… звідки?..

– Бачиш, він у нас уже справді дорослий, – кивнув батько. – Гроші, синку, – частина гонорару. Знайшовся видавець для дідусевих рукописів. Буде повне зібрання творів, академічне!

– Ви ж із мамою самі казали, що Антон-Григоричу довіряти не можна.

– А він тут ні до чого. Це політикам треба дякувати. Сам знаєш, тема півострова знову набула актуальності. Відповідно, і дідусеві вірші.

– Думаєш, він би хотів… так?..

Батько поклав руку йому на плече.

– Важко сказати. Маю надію, що колись він сам відповість на це запитання. З іншого боку – хіба повинні були ми відмовлятися від такої пропозиції? Повне, академічне…

– Чому ви мені раніше не розповіли?

– Я до останнього не був упевнений. Тільки сьогодні підписали угоду.

– І всі чернетки ви віддасте їм?

Мама похитала головою:

– Тільки копії, це наша умова. Усе буде добре, синку. Усе – як треба.

Пізніше, у ліжку, дивлячись у стелю, розкреслену на квадрати світлом вуличного ліхтаря, Сашко згадав свій виступ. Як він заявив: "Мого діда завжди намагалися використати. Повстанці, миротворці, влада, критики…"

Раз по раз прокручував ті ж самі слова.

Згадував батькові аргументи, мамині. Згадував незнайомця. "Ти вже покараний, і це… це занадто, навіть для тебе".

Десь зовсім поряд мовчки, як дідова кулька, чекало усвідомлення.

* * *

У школі їх зібрали в актовій залі, і кожен отримав диплом. Сашко з Курдіним – ще й грамоти. Довго плескали, виголошували всілякі дурниці.

Курдін був похмурий, в’їдливий, відлюдькуватий. На перерві нагрубіянив Вадькові, який пожартував про зачіску класної, – і пошкутильгав на подвір’я.

– Геть чисто зазнався, – гмикнув Лебідь. – Перечитав, видно, дідових архівів. "Знай, тріумфаторе, колись, і над тобою здійметься напевно безжальний меч фортуни!.."

Курдін сидів на лавочці, трохи вивернувши ногу, аби не згинати. Сашко недбало примостився поряд.

– Дісталося вдома на кислички?

– Еге ж... – сказав Курдін, помовчав. – Пусте. Переможців не судять. А твої як?

– Пишаються, блін.

– Таланить тобі, Турухтуне...

Сашко невпевнено повів плечима. Посиділи мовчки, поспостерігали за меншаками, котрі буцали м’яч на спортмайданчикові.

– Слухай, – наважився врешті-решт Сашко. – Є справа...

Просто під їхніми ногами шубовсталися в калюжі горобці. Сашко пояснював, а сам не спускав із них очей.

Курдін мовчки вислухав, жодного разу не перебив.

– Нащо? – запитав похмуро. – Нащо тобі?..

– Треба.

Зі спортмайданчика прилетів м’яч, сполохав горобців. Ті пурхнули на гілку і звідти хвацько, по-пташиному сварилися на горе-футболістів. Курдін підвівся і, примірившись, зацідив м’яч меншакам.

– Чому я? – спитав, не озираючись. Сашко не одразу навіть і здогадався, що це він до нього.

– Бо не розбазікаєш – от чому.

– Переконаний?

Сашко не від повів.

Продзвенів дзвінок.

– То як, подумаєш?

– Знаєш, чому я взявся писати про діда? Я ж його спочатку не сприймав. Дід для мене був окремо, а кулька – окремо. Він лежав у себе в кімнаті, приїхали лікарі, потім винесли з кімнати кульку – а він так і залишився на ліжку. Жодного зв’язку. – Курдін повернувся і подивився на Сашка. – А після того випадку – ну, коли ти поліз у бійку, – я раптом його почув. Уперше. І зрозумів, що це справді він. Ну, просто якби раптом дід потрапив у катастрофу чи важко захворів і став… ось таким. Мені було соромно, Турухтуне, – зізнався він, помовчавши. – От чому я занурився у все це: щоденники, архіви. Ну, і мама… ти сам бачив. Вона ж не була такою. Думаю, вона теж не вірила, що кулька – це він. А потім почула його і…

Сашко чекав. Густо почервонів аж до вух.

– Давай, – підсумував Курдін, – принось. Розберемося.

Їм дали завдання на канікули й нарешті розпустили. Сашко чекав на Настю біля школи, прокручував у голові різні варіанти того, як сказати про літо. І потім теж прокручував, навіть у маршрутці.

– Ти сьогодні дивний якийсь.

– Га? Пробач, я просто…

– Що "просто"?

Він мовчав, зачепився поглядом за екран, що висів над водійським місцем. Звична справа, там крутили рекламу й міські новини. Зараз саме зайшла мова про дружній візит одного з представників Тимчасового Комітету. Мовляв, візит завершується, міністр вирушає на півострів, оскільки невідкладні справи вимагають його присутності…

Показали, як міністр у супроводі двох помічників крокує уздовж вишикуваних гвардійців і піднімається трапом. Під музику – ймовірно, під гімн нової автономії.

Сашко, певна річ, впізнав мелодію. За останні місяці він чув її аж надто часто, здебільшого вночі.

На півсекунди крупним планом майнуло обличчя. Навіть шрам, що змійкою сповзав у сивину над скронею.

Настя подивилася на екран запізно, коли показували вже інший сюжет.

– Слухай, – згадав Сашко, – може, ти знаєш. Як перекладається слово "атар’ін"?

– Та по-різному, зважаючи на контекст. А тобі навіщо?

– Зустрічав у дідових нотатках кілька разів.

– Найчастіше так називали прийомного батька чи просто старшу людину, з якої беруть приклад.

– На кшталт учителя?

– Але тільки не шкільного, а такого, знаєш… по життю.

– А "ту пропейлоча"?

– Може, "ту пропейлоч-ар"? Тоді – "ти пробачений". Теж у діда в нотатках знайшов?

– Теж… Настю, – наважився він нарешті, – тут така справа.

– Молоді люди, – втрутилася тітка, що стовбичила в них за спиною і гучно сопіла, перекладаючи сумку з руки в руку, – ви сходите? А то стали, бач… ні пройти, ні проїхати!

Вона так і не дочекалася відповіді, тож почала проштовхуватися поміж ними, допомагаючи собі плечем, як тараном.

Від зупинки ішли весело: сміялись і обговорювали таких от… таранистих і горластих. Але жарти були якісь наче прив’ялі, як розморожені овочі.

– Я їду, – сказав Сашко, коли простували алеєю. – Улітку; батьки придбали путівку.

Настя якийсь час мовчала, просто йшла поряд, міцно стиснувши його долоню у своїй.

Попереду на лавочці, підстеливши газетку, вмостився старезний немічний дідусь. Похмуро зиркнув на них і навіщось поліз до кишені куртки.

– Саш…

– Я знаю, самому образливо, але… це ж не на ціле літо, тільки на місяць. Я не можу відмовитися.

– Саш, я теж їду.

– Маєте путівку? Куди? Може, і ти в…

– Ні, Саш. Я не по путівці і не влітку. За кілька тижнів. Тата переводять на півострів.

– Надовго? – тільки й спромігся запитати він.

– Не знаю. Писатимеш мені?

– Звісно! Може, відпрошуся у своїх і приїду, коли повернемося.

– Це було б чудово. Але… хоча би пиши, добре?

Сашко кивнув.

Старий на лавочці витяг з кишені окраєць чорного хліба й тепер кришив тремтливими пальцями просто собі під ноги. Над ним метушилися горобці, аж цвірінчали від передчуття.

– Урешті-решт, – сказала Настя, – це ж не назавжди, правда?

– Та звісно, не назавжди.

Він подивився на небо, запнуте павутиною дротів-душоловів. Там, високо над ними, плив сріблястий літачок. Певно, до далеких і сонячних країв, туди, де завжди мир і любов, й усі щасливі. У дитинство.

Частина четверта

Цілий вечір Сашко не виходив з кімнати. Проінспектував усі книжкові полиці, численні свої банки з-під кави і чаю, коробки; повитрушував на підлогу вміст усіх шухляд у столі.

Безнадійно.

Він примірявся, як би так запитати в батьків, може, вони десь бачили, – не виказавши при цьому, власне, предмет своїх пошуків. Однак це було би наївно, наївно та підозріло.

– Влаштував прибирання? – поцікавилась мама, зазирнувши, аби запросити його до столу. – Давно слід було.

Сашко кивнув, без надії длубаючись в одній із шухляд.

– Синку, а ти вночі не чув – хтось музику вмикав? Чи то на подвір’ї, чи то сусіди над нами.

– Ні. Гучно?

– Ледве чутно. Але знаєш, така… мелодія увесь час повторюється, дуже бадьора, нав’язлива. Заснути неможливо.

– І часто? – запитав він, намагаючись, аби голос був таким само байдужим.

– Та вже щонайменше з тиждень.

– Я, коли помічу, скажу. Певно, сусіди радіо на ніч не вимикають.

– Напевно… Ти ходи їсти, потім завершиш. У нас для тебе є новина.

Сашко чомусь вирішив, що нічого хорошого очікувати не варто.

Батько сьогодні і готував, і господарював за столом. Суп із грибами і битки вдалися, і тато просто світився від гордощів. Маму до плитки він не пускав, вона сиділа, спостерігала за ним із легкою хитрою усмішкою.

– Ну, всім смачного!

– А новину, тат?

– Ага, новину! – він ляснув себе по лобі, підморгнув. – Твоя правда, ми мало не забули. Новина в нас, синку, така: до середини осені в тебе буде сестричка.

– Супер!.. – повільно й обережно промовив Сашко. – Правда, чудово. Вітаю!

– Здається, ми тебе трохи ошелешили. – Батько поплескав його по плечу. – Ну, звикай до думки. І пропоную обговорити, як назвемо твою сестричку.

У Сашка вистачило сил вдати, що все гаразд. Мовляв, ошелешений, але не засмучений. Він навіть з-за столу встав останнім і пішов до себе не одразу.

Ще годину Сашко розбирав стоси паперів, уже скоріше за інерцією. А коли вирішив іти спати, випадково знайшов пропажу. Ножик лежав під складеними насипом теками, напевно, закотився туди, коли Сашко вигрібав вміст шухляди.

Зараз чомусь він чітко побачив, що ножику вже чимало років. Різьблені накладки зі слонової кістки пожовкли, візерунок місцями стерся. Але лезо виходило так само вправно й досі було гостре.

Сашко нашвидкуруч прибрав у кімнаті, почистив зуби, вимкнув світло і влігся. Чекати, доки всі заснуть.

Чутно було, як ходять у вітальні й тихо перемовляються батьки. Потом світло згасло, клацнули двері спальні.

Він лежав і спершу рахував до ста, потім – подумки читав дідові вірші. На п’ятому вирішив, що часу минуло достатньо.

У вітальні було тихо й темно, як і скрізь у будинку; тільки світло від ліхтаря падало косою нерівною лінією та світилися бурштиновими вогниками кнопки тєліка з плейєром.

Сашко підійшов, скрадаючись. Босі ноги нечутно ковзали по килиму.

Кульки висіли там само, під іконою Спокутника. Він завмер перед ними, простягнув руку з ножем…

Ти ж не заперечуєш, дідусю? Знаю, ти хотів би, щоб усе… по-іншому, але… Чесно, я би і сам хотів. Тільки часу не лишилося. Тато готовий віддати тебе до душниці, мама згідна… поки згідна. Та тільки вона вже здатна тебе чути, я не знаю чому, але здогадуюся: їй сестричка допомагає.

Якщо мама зрозуміє, що це ти співаєш…

Діду, я бачив маму Курдіна. Я не хочу, щоб – ось так.

Пам’ятаєш, ти писав у "Гірській луні": "Мертві до мертвих, живі – до живих"? Ну от… от.

Не питай, чому я це роблю, задля кого. Сам не знаю: для мами, для тебе, для себе, для сестрички… Просто роблю, тому що так треба, так правильно.

По-іншому не можна.

Твій названий син – тож, мій названий дядько?!.. – не міг. Він розумів ліпше, ніж я, але в нього обов’язок, зобов’язання.

Я все зроблю як слід. Постараюся, чесно. Я – незабаром…

Ти, головне, потерпи, не співай. Бачиш, от він. Той самий, котрим ти тоді різав торт після прем’єри спектаклю. Я читав у щоденниках Курдіна… ну, тобто, діда його; точно – той. І про те, як це було – читав.

На сцені, при всіх… Напевно, добряче він тоді твою поему перепаскудив, так? Я б теж, певно, так само вчинив, правда.

Безглуздо як: колись я думав, що ти на мене образився й тому мовчиш, я думав, це якось пов’язано: те, що з тобою сталося, і те, що я поніс його до школи.

Мені буде шкода, правда. Але… По-іншому не вийде, діду.

Я би хотів поговорити з тобою, хоча б разок. Запитати, чи прошепотів ти тоді щось Рукоп’яту. Розказати… та купу різних речей, усе не перелічити. Головне: сказати тобі, що я тебе…

Спалахнуло яскраве світло.

– Сашко! Що це ти?!.. Ти!.. Господи, відійди звідти! Негайно! Чуєш! І прибери ніж!

– Мам, я…

– Відійди, я сказала!

На порозі спальні з’явився заспаний батько:

– Що тут?.. Сашко, здурів, чи що?! А ти чого галасуєш?..

– У нього ніж!

– Закритий, глянь сама.

– Так, мамо, от. – Сашко здогадався, у чому саме на коротку, страшну мить запідозрила його мати. – Мамо, ти справді подумала, що я можу?!.. – заледве не плакав від образи й несправедливості.

– А навіщо ти сюди прийшов?

Сашко зітхнув, заспокоюючись.

– Та безглуздо якось вийшло… – Він стенув плечима, вигадуючи на ходу. – От… пам’ятаєш, я читав дідові, щоб… щоб розговорити.

– І що? – роздратовано запитав батько.

– І нічого не вдавалося. Я вирішив, може, якщо показати йому якусь стару річ – ту, що була з ним багато років, що пов’язана з чимось дуже пам’ятним… А ножик у нього ще з півострова; потім дід ним на прем’єрі шматок відрізав. Ну, той, яким в обличчя дідові Курдіна зацідив. Я, мам, – додав Сашко, – саме тому ввечері в кімнаті й прибирав: ножик шукав.

– До ранку не міг потерпіти? – Батько втомлено провів долонею по обличчю, зітхнув. – Так, усім відбій. Ти як, усе гаразд?

Мама кивнула.

– Ну й добре. Давайте спати. Декому, зрозуміло, до школи не треба – от і дуріють, а декотрим, між іншим, вставати до схід сонця. І загасіть, зрештою, це кляте світло!..

* * *

Весна нарешті увірвалася до міста – не визнаючи меж і кордонів, вимагаючи повної капітуляції. Повітря в парках дзвеніло від пташиного співу. Усі лавочки були зайняті молодими мамами та пришвартованими поряд візочками.

– Краса! – Лебідь підстрибнув, зірвав листок каштана й тепер ішов, вимахуючи ним, наче віялом. – Скажи, Турухтуне, тобі все це не наснилося?

– То допоможеш чи ні? – уточнив Сашко, засунув руки в кишені.

Лебідь замовк, розглядаючи чорне плетиво дротів-душоловов – там, над кронами.

– Загалом уже допомагаю, – сказав майже ображено. – Але коли хочеш знати мою думку – це безглуздо.

За кілька останніх годин цю свою думку він уже озвучував разів п’ятнадцять.

– І до речі, а на фіга Курдіну ніж твого діда? – Це була нова тема в Лебедєвих планах. – Невже Курдін – таємний прихильник його творчості?

– Не все одно? – Сашко із вдаваною байдужістю стенув плечима. – Мені знадобилися гроші, йому – ножик. Головне: Курдін не розпатякає.

– Гей, Турухтуне, що за брудні натяки?! Я ж можу і образитися!

– Жодних натяків. І взагалі – це на кому й шапка не горить?

– А в око?

– Ха, це все, що ти можеш сказати?!..

Про своє питання Лебідь уже забув. Сашко звично підколював його, думаючи про Курдіна. Той не питав, нащо потрібні гроші, просто погодився. Сказав: а раптом?.. раптом, коли принести ножик його, Курдіна, дідові – раптом той… отямиться?

І ще сказав, що в будь-якому разі просить ножик тимчасово. Як будуть у Сашка гроші – поверне, а Курдін йому – ножик. Він же, Курдін, розуміє…

Парк закінчився, Лебідь із Сашком повернули праворуч і вузькою вуличкою спустилися на проспект.

– Ти тільки не кіпєшуй, – нагадав Лебідь. – Ми ж нічого не порушуємо… поки.

Над простою вітриною чорніли готичні літери: "Ритуальні послуги". Сашко штовхнув двері й зайшов – з розпареного тепла вулиці в прохолодні сутінки. Зсередини магазин скидався на передпокій якогось

знатного лорда. Завиті різьбленим плющем стовпи ділили простір кімнати навпіл. У дальній її частині, біля самої стіни, височіла стойка зі "зразками". Праворуч – декілька фотелів, ліворуч – скляні вітрини й ледь примітні двері.

Зі стелі струменіло притлумлене світло. Приємний жіночий голос наспівував щось молитовне. Сашко лише за мить збагнув, що це запис.

– Чим зобов’язаний?.. – з-за дверей вийшов сухорлявий старий. Такі, подумав Сашко, зазвичай працюють сторожами в садках. Таких хлібом не годуй – дай поцілити в порушника.

Старий оглянув їх із Лебедем з ніг до голови і ввічливо поцікавився:

– Ви, шановні, нічого не переплутали? Комп’ютерний клуб знаходиться трохи далі, будинків за три від нас.

– Та ні. – Лебідь так і не викинув каштановий листок. Зараз він крутив його в руках, роззираючись навсібіч. – Скажіть, а тут кульки продають. О! Ось, диви, – він потяг Сашка за рукав і вказав на стойку. – Те, що треба, еге ж?

Модель вони знайшли по Інтернету. Це виявилося непросто, зараз такого кольору вже не виготовляли.

Сашко тихо радів, що модель дешева. На коштовну йому бракувало би і власних грошей, і тих, які отримав від Курдіна.

– Ця не продається, – процідив старий, не рушивши з місця ані на крок. – Демонстраційний екземпляр, з ґанджем. А інших немає: модель знято з виробництва. – Перш ніж Лебідь устиг вставити хоча б слово, старий склав руки на грудях і заявив: – Ну і, власне, головне: неповнолітнім товар не реалізовуємо.

Сашко готовий був убити обох.

– Перепрошую, – сказав він примирливим тоном, – це помилка. Би нас неправильно зрозуміли.

– Вибачення прийнято. На все добре, шановні!

– Будь ласка, нам дуже потрібна ваша допомога.

Старий спохмурнів.

– Ми не плануємо купувати справжню модель… ну, тобто, якщо іншого виходу не буде… але це дорого для нас, а головне – ні до чого. Підійде будь-яка бракована кулька, яка просто буде схожа на справжню.

– Уперше чую про таке. І навіщо це вам?

– Для спектаклю. Ми у школі ставимо. Я граю герра Ешбаха, а от він – чаклуна Душопивцю.

– Вашому приятелеві роль дуже пасує, – зауважив старий. – Але в ті часи використовували не кульки, а міхи. Візьміть полотно чи шкіру, зшийте…

– Та в нас знаєте яка училка… – Лебідь отримав добрячого стусана і стулив пельку.

– Так, – підхопив Сашко, – наша класна хоче, щоби все було в сучасних декораціях. Типу, як у Новому театрі, знаєте?

Старий розплів руки, хруснув пальцями.

– Припустимо, – сказав, наближаючись до стійки. – Припустимо. Але ж гроші ви при собі маєте, юначе? Ми, до вашого відома, не доброчинна контора.

За півгодини вони вийшли на проспект: Сашко – з пакунком у руках, Лебідь – задоволено вишкірившись.

– Ти, бевзю, мало все не зіпсував!

– Я?! – образився Лебідь. – Між іншим, вони справді не мають права продавати кульки неповнолітнім, забув? Ти б одразу почав клянчити в нього модель для спектаклю, він послав би нас – і до побачення. А так розіграли простесеньку схему: "хороший і поганий покупці". І спрацювало! Тільки, – додав Лебідь задумливо, – все одно це ні до чого.

– Тобто?

Лебідь спеціально з півхвилини мовчки собі крокував. Витримував театральну паузу.

– Ну от який, – поцікавився, – з тебе старший брат буде? Це ж повний відстій! Абсолютно не вмієш мислити. По-перше, ти кульку свого діда бачив? А щойно куплену? Різницю помітно неозброєним оком, між іншим. Мало перевісити стрічечку з іменем. Ну, та не парся, – поблажливо додав Лебідь, – це ми вирішимо. Зі старої зробити нову – воно складніше, а з нової стару… Ти, звичайно, дундук і солдатиків усіх розтринькав, але ж пензлики і фарби, сподіваюсь, лишилися? Чи мені власними доведеться жертвувати?

Сашко відчув, як вуста самі розтягуються в усмішку.

– Та залишились; не доведеться. А яке там у тебе "по-друге"?

– А по-друге, – похмуро сказав Лебідь, – ти давно дивився нагору?

* * *

Усе слід було зреалізувати швидко й так, що й голки не підточиш. Лебідь зрання заявився до Сашка зі своїм набором інструментів ("Про всяк випадок, не завадить") – і зажадав звільнити для роботи стіл.

На лихо, батьки сьогодні мали повернутися з роботи раніше, ніж зазвичай.

– Нічого. На крайній випадок завершимо завтра, – відмахнувся Лебідь.

Вони надули кульку-обманку, поряд прив’язали дідову.

– Ні, ну, в принципі, схожі, – скептично підсумував Лебідь. – Але ж, звісно…

У розпал роботи у двері подзвонили. Сашко кинувся ховати пензлики, перевернув банку, брудна вода залила килим. Лебідь гарячково зіжмакав кульку-обманку, роззирнувся, засунув у шухляду.

– Та ж розмажеться!.. – прошипів Сашко, вибігаючи. – Дурило!

Він потягся до вічка – і полегшено видихнув. Не батьки, не охоплений жагою помсти Рукоп’ят, навіть не тітка з ЖЕКу, перевіряти лічильники.

Настя.

– Ми ж збиралися в парк. Забув?

– О, привіт! – визирнув з-за Сашчиного плеча Лебідь. – А ми тут солдатиків розмальовуємо… кхм-кхм… – Він відсунувся, аби ще раз не

отримати ліктем у живіт. – Ти заходь, чого на порозі стовбичити. Турухтун чаєм пригостить.

– Дякую, чомусь не хочеться, – сказала Настя. – Може, іншим разом.

Вона розвернулася і вже почала спускатися сходами, коли Сашко нарешті наважився.

– Зачекай, Настю. Зажди! Це не солдатики, тут інше… Тут…

І він їй усе виклав, від початку до кінця.

Двері на той час уже зачинили, обманку витягли з шухляди. Лебідь намагався її розправити – не без успіху.

– Чому ж ти досі мені не розповів?

Сашко невизначено знизав плечима.

– Він не хотів робити тебе співучасницею, – пояснив Лебідь, розкладаючи пензлики. – До речі, якщо вже так усе склалося, чи не принесеш ганчірку з ванної? Бачиш, понарозливали ми тут… Гей, Турухтуне, та досить мене вже тузати, я ж не боксерська груша!

Вони поприбирали й заварили чай. Сіли відпочити, перш ніж знову взятися до справи.

– Слухайте, я можу чимось допомогти?

– Фарбувати вмієш? – поцікавився Лебідь. – Якщо ні – то хіба мудрою порадою. У нас, до речі, є одна невирішена проблемка…

– Лише одна? Ви взагалі-то навіщо фарбувати почали?

– Ну, а як… – не зрозумів Сашко.

– Сліди від фломастера – це ясно. А решта? Фарба рано чи пізно зітреться. І що ти скажеш батькам?

Лебідь пхикнув, ображений:

– Так, Зіміна, давай більше конструктиву. Критикувати просто, тут багато розуму не треба.

– Від дурня чую. Ви його "намалюєте" пошарпаним – супер, молодці. Але від цього він пошарпаним не стане. То краще вже зробіть його таким.

– Є конкретні пропозиції? А то нам ще розводи змивати, які, між іншим, через тебе…

– Досить! – не стримався Сашко. – Усе, пауза, стоп. Гляньте на годинник, блін. Батьки от-от прийдуть.

– "От-от" – це коли? – уточнила Настя. – Нам треба з півгодини. Я вже подивилася, пралка у нас така сама, я розберуся.

Лебідь із Сашком перезирнулися.

– А й справді, – сказав Лебідь, – може спрацювати. У принципі.

Результат виявився навіть кращий, ніж очікували. Вони повісили обманку поряд із дідовою кулею, і Сашко зачудовано видихнув:

– Точнісінько така сама.

– Варто додати тут і тут сліди від фломастера, – в’їдливо зауважив Лебідь.

Вони ще раз зусібіч оглянули кульку.

– Можна й не додавати, – сказала Настя. – Їх і так майже не видно, ніхто не помітить. Чи вирішать, що самі стерлися.

– Ну, в принципі…

– Залишилося тільки стрічечку перевісити, – підсумував Сашко.

– А тепер розкажіть мені, як ви збираєтеся його… е-е… відпускати. Повсюди ж душолови. Вони притягнуть його до себе – й усе.

– От, – гонорово кивнув Лебідь. – У самісіньке яблучко, Зіміна.

– І?

Вони перезирнулися.

– Ну, ми поки над цим працюємо…

Правда полягала в тому, що нічого путящого їм на думку за увесь цей час так і не спало. Дертися на дах? Без шансів, бо кожен дах сам собою вже душолов. Поїхати за місто – нереально, це потребує грошей, а Сашко останні віддав за обманку. Знайти в парку найвище дерево? Та й над парками ж протягнуто дроти.

Усе влаштовано так, аби жодна душа не постраждала, випадково не полетіла, не загубилася.

Бони з Лебедем робили обманку, дуже умозірно уявляючи, що буде далі. Сподівалися: якось уже пощастить.

– Ясно, – сказала Настя. – Ну, може, це прозвучить безглуздо, але… про душницю ви не думали?

– Про душницю мої батьки думали. І якщо ми не знайдемо вихід, вони його туди віднесуть.

– Ти не зрозумів. Я мала на увазі; нам самим піднятися на якийсь там сотий поверх і випустити кульку звідти. Там точно – жодних душоловів, їх на такій висоті не натягають. Навіть душоловні плоти так високо не літають.

– А чом би й ні! – гмикнув Лебідь. – Ідея суперська! Ти, Зіміна… – Він раптом посмутнів і замовк, закусивши губу. – Ні, – додав, – не суперська. Навіть навпаки. Без дорослих нас туди просто так не пустять. І тим більше з кулькою…

– Це ж душниця, – відмахнувся Сашко. – От коли б ми хотіли винести – інша річ.

– Ага, ти принесеш, а тебе охорона запитає: ви куди це її, юначе? на зберігання? – то ходімо. Подумай, Турухтуне. Та й хто тобі дозволить виходити з кулькою на балкон на сотому поверсі? Навіть не смішно.

– Еге ж, не смішно, – сказала Настя. – Кульку можна сховати, щось вигадаємо.

– А дорослих, щоб нам склали компанію, знайдемо й переконаємо, так?

– А дорослі не потрібні. Нас і так пустять.

* * *

Задля такої справи Лебідь пожертвував своїм старим м’ячем. М’яч розрізали, поклали туди дідову кульку, обмотали скотчем. Настя сховала його собі в заплічник, під кофтину, книжку і пляшечку з водою.

Увесь вечір Сашко очікував на катастрофу. Не міг ані читати, ані дивитися тєлік, за столом мовчав, насилу подужав одну котлету, другу лише роздлубав. Щоразу, коли мама проходила через вітальню, – прислухався, затамувавши подих.

На лихо, вона сьогодні влаштувала прибирання. Протерла пилюгу, зокрема – й із кульок, бабусиної і обманки. Сашко пішов до своєї кімнати, аби не видати себе жестом чи поглядом. Серце гепало в грудях, наче ковальський молот.

Він уявив на хвильку мамину реакцію, якщо вона раптом виявить підміну. Зараз чи через місяць, чи навіть через рік.

Спав кепсько – то дрімав, то прокидався. В один із таких моментів у напівсні-напівуяві Сашкові привиділося, як він, дістався даху, підстрибує, намагається якнайвище закинути дідову кульку – раз, удруге, утретє – аж раптом і сам починає повільно злітати в небеса, повз нього пропливають хмари, зрештою він цілком занурюється в них, довкола біло-білісінько, він пливе крізь щось пухнасте, невагоме – і раптом розуміє, що на багато тисяч, мільйонів кілометрів він – сам-один, і нікого довкруж, небеса – порожні, і от він уже йде крізь густу блискітливу траву, навколо – випромінює сяйво ліс чи сад, але в саду теж порожньо, як у школі влітку чи в зачиненому на ніч супермаркеті, і гасне луна від кроків, однак лишається відчуття незаповненості, мертвоти. Запустіння.

Лежачи в ліжку й розглядаючи сірий прямокутник вікна, Сашко вкотре питав себе, чи правильно він збирається вчинити. Та це були звичні сумніви, вони вже нічого не здатні були змінити.

Настя чекала на зупинці, втомлена, напружена. Теж погано спала.

– Шумів? – запитав Сашко, киваючи на її строкатий заплічних.

– Так…

Лебідь запізнився, притяг навіщось стос аркушів, засунув їх до Сашчиної сумки і відмахнувся від розпитувань: потім, мовляв. Був похмурий і час від часу, забувшись, покусував губу. Наче не врахував щось дуже важливе.

Народу в Парку було ще більше, ніж на День усіх святих. На вході багато хто зупинявся, аби прочитати велетенський постер: "Виставка "Історія Душепивці". Унікальні експонати із зарубіжних колекцій".

– Прикольно, – процідив Лебідь. – Певно, це вони під фільм постаралися. От же ж.

– Ти про що?

– Як гадаєш, Турухтуне, ці найунікальніші експонати охороняють?

Авжеж, охороняли. Одразу за вертушками встановили рамки, усіх пропускали тільки через них, окремо оглядали речі. І на виставку ти зібрався чи просто рідних провідати – байдуже.

Лебедю довелося пояснювати, що ці папери в Сашчиній сумці – його, Лебедя, проект, ну, не весь, окремі фрагменти, що він, Лебідь, вивчає історію душниці, тож вирішив заодно дещо уточнити, поцікавитися на

місці, а ви що подумали, хіба я схожий на шпигуна, а може, цей… підривника якогось там, терориста?.. ні, це лише папери, хочете, я покажу, що де, я можу…

Він говорив так довго і плутано, з таким занудством і суто грищуковським виразом обличчя, що голомозий підстаркуватий охоронець не дослухав до кінця, махнув рукою – іди вже.

Настя одразу ж витягла підписаний батьками дозвіл. Голомозий пробіг очима документ, уважно поглянув на Настю:

– Отже, провідати брата? А це, виходить, ваші друзі?

Настя стримано кивнула.

– Ну, молодці, молодці. Правильно.

Охоронець вказав вузлуватим пальцем на заплічник:

– Відкрий-но.

Він зазирнув усередину, але цим і обмежився.

– Наступний!..

– От нащо ти притягнув ці креслення? – прошипів Сашко, коли вони відійшли подалі. Вестибюль скидався на якийсь незбагненно величезний вокзал: купа народу, всі кудись поспішають, губляться, малеча верещить, плутається під ногами, грається в квача. Одне втішало: нікому навіть на думку не спаде їх тут підслуховувати. – Ти мало все не зіпсував!

Лебідь мовчки кивнув. Це був поганий знак: отже, щось реально йде не так.

– Розумієш, Турухтуне, мені постійно здається… це смішно, я знаю, але я ще вчора увечері…

– Ну!..

– По-моєму, ми щось не врахували.

– Що саме?

– Та в тому й річ: ніяк не второпаю.

– Слухайте, – втрутилася Настя, – може, підемо вже?

Разом з усіма вони проштовхалися до ліфта й поїхали вгору. Було задушливо й тісно, Сашко весь час косував на заплічник, аби його ніхто не притис.

З пересадками дісталися сотого.

– Куди далі?

– Ходімо, я проведу, – Лебідь упевнено рушив попереду, наче тут народився і виріс. Стіни коридору-дуги були щільно завішані плакатами, що рекламували виставку. Зрідка траплялися хранителі в однакових – білих із кривавo-червоним – одностроях. Один ввічливо, але наполегливо поцікавився, чи не загубилися вони, і потім довго дивився їм услід.

Нарешті за наступним поворотом побачили вихід на балкон: високі стулки з подвійного скла. По той бік видно було шматочок неба, весь у будівельному риштуванні.

Поряд із дверима висіла табличка: "Зачинено на ремонт. Перепрошуємо за тимчасові незручності".

– Нічого, – пробурмотів Лебідь. – Це нічого. У них тут таке завжди, не вгадаєш. Зараз піднімемося вище і знайдемо нормальний сектор…

Вони повернулися, щоб іти до ліфта, і ледь не зіштовхнулися з хранителем – отим, надміру уважним.

– Як на мене, ви все-таки заблукали, шановні, – холодно промовив він. Хранитель був сухорлявий і з залисиною, мав квадратне підборіддя та гострий ніс. Говорив він, трохи схиливши голову набік і роздуваючи ніздрі; чи то прислухався до чогось, чи принюхувався. – Поясніть, будь ласка, де ваші батьки?

– Ми тут без батьків, і в нас є дозвіл. – Настя дала йому папірець, хранитель двічі прочитав, склав аркушик і звелів. – Ходіть за мною. Ви помилилися принаймні на сотню поверхів.

Документ так і не повернув.

Сашко з Лебедем потай перезирнулися, Лебідь скорчив гримасу, мовляв, а що робити, нехай веде. Сашко ладен був погодитися: балкони на двохсот-якомусь також є – то чи не все одно.

Хранитель проконвоював їх на потрібний поверх, відвів до свого колеги, що сидів за стойкою, і вручив йому дозвіл Настиних батьків.

– Будь ласка, подбайте про дітей.

Круглолиций за стойкою скупо кивнув:

– Неодмінно.

Було в ньому щось від немовляти: чи гладенька шкіра, чи прискіпливий всепроникний погляд. Хранитель схилився над комп’ютером, тонкі пальці ледь торкалися клавіатури…

Сашко стояв ні живий ні мертвий. Звідусіль лунали голоси, тисячі голосів. Хтось співав, хтось реготав, хтось благав принести йому суниць, запашних, свіжих суниць!.. Кожен чув тільки себе, але разом вони поєднувалися у складну, злагоджену мелодію. На сотому нічого подібного не було: тільки слабке одиничне бурмотіння.

Авжеж, подумав Сашко, ті, хто на сотому, бозна-коли померли!.. А ось ці – нещодавно.

Він бачив, як розгублено здригнулася Настя. Пригадав власні відчуття, коли вперше почув ці голоси, і взяв її за руку, потиснув, заспокоюючи.

Лебідь стояв поряд, увесь напружений, переляканий.

– Що це? – запитав самими губами.

Сашко не встиг відповісти. Хранитель вийшов з-за стійки, акуратно причинив за собою дверцята.

– Зачекайте, зараз принесу.

Він рушив до одного з проходів поміж стелажами.

– Усе гаразд, – прошепотів Сашко. – Це нормально, тут завжди так.

І раптом дід заспівав.

Ні, це була не пісня в буквальному розумінні: жодного чітко вимовленого слова, нічого такого. Просто мотив – потужний, гордовитий, бунтарський.

Смисл був і так зрозумілий: я не здамся! що би не сталося, що б не зробили зі мною – це мене не зламає!

Мелодія, яку Сашко чув ночами, була лише тінню теперішньої пісні, блідим натяком на неї. Він немов наяву побачив діда молодим – коли той був ще на півострові, коли ще вірив в ідеали повстанців. Це був їхній гімн, пісня, з якою вони йшли у бій. Пісня, з якою вмирали.

Чому дід заспівав її зараз? Чи здогадався, де знаходиться? Чи почув голоси інших? А може, це було просто короткочасне просвітління свідомості, уже стільки місяців замкненої в кульці?

Сашко не знав.

На мить у душниці запала тиша – така, що чутно було, як човгають капці хранителя, котрий пішов за кулькою.

Потім тиша вибухнула голосами. Це скидалося на гуркіт прибою. Чи на волання вболівальників у останні хвилини фінального матчу. Тепер вони кричали удвічі, втричі, у десятки разів гучніше, аніж досі. Плакали, сміялися, так само просили принести свіжих суниць. Когось гукали, захлинаючись чи то від щастя, чи з безнадії. Проклинали всіх на світі. Заходились від захвату.

Дід співав.

Замиготіла і яскравіше засяяла лампочка над постом чергового. Десь здалеку коротко і зло ревонув дзвінок – раз, удруге, утретє. Загупали двері, почулося човгання підошв – і з лабіринту стелажів до посту почали вибігати хранителі. Їх виявилося несподівано багато,

Сашко позадкував і надто пізно зрозумів, що от тепер усе, кінець. Зараз вони вирахують, звідки лине голос, зараз усе відкриється.

Він зрозумів раптом, що навіть те, як відреагує мама, для нього не головне.

Треба звільнити діда. Будь-якою ціною – звільнити.

– Геть з дороги! – звелів черговий, буквально відсуваючи їх до стіни. – Хтось, відведіть дітей до вільного меморію, нехай зачекають, доки все не завершиться. – Він упав у крісло і засовав "мишкою" по "килимку". – Ну от що за день сьогодні такий, у бога-душу-м-мать!.. Артеме, перевір, щоб усі входи коректно заблокувалися, опечатуємося, допоки не настане цілковитий штиль. Повідом на поверхи і ліфтмайстрові. Чорти б забрали, та ж недавно була профілактика, ну от що на них найшло!.. – Черговий помітив Сашка з Настею і Лебедем і закричав: – Ганнусю, я хіба до самого себе говорю? Чому вони досі тут?!

Сутула дебела тітка в окулярах ухопила Настю за плече й підкреслено ввічливо попросила всіх трьох іти за нею. І не переживати.

– А що тут узагалі відбувається? – поцікавився Лебідь. – Крадії залізли? Чи терористи?

– Ні, ні, це навчальна тривога. – Тітка говорила так, наче мала повен рот недовареної картоплі. – Усе гаразд. Я відведу вас до меморію, посидите там, доки відмінять тривогу.

– Точно навчальна?

– Звісно, звісно. Яка ж іще?

– Ну, мало там що. А от звідки ви знаєте, навчальна вона чи ні? Жодного ж сенсу попереджувати, що навчальна: тоді ніхто не старатиметься, якщо все не насправді.

Базікай, думав Сашко, давай, торохти, заговорюй їй зуби. Тільки б не почула…

Дід співав.

Їх мало не силою заштовхнули до меморію – порожньої кімнати, де був тільки стіл та декілька стільців. Стіни були вкриті м’якою тканиною, у дальньому кутку висіла ікона Спокутника.

– Це що за фігня, га?! – прошипів Лебідь, коли вони залишилися самі. – Тут з тобою з глузду з’їдеш, не встигнеш навіть заповіт скласти. Ти хоч би попереджав, Турухтуне. Здуріти просто!..

– Вона не пішла, – сказала Настя, присівши біля замкової шпарини.

– Як не пішла?!

– Стала, підперла стінку, розмовляє по рації.

– Блі-і-ін…

– І що говорить?

– Та тихіше ви! Каже "добре, простежу". Це, певно, за нами простежить.

– Зрозуміло, що за нами, за ким же ще.

Настя відійшла від дверей і всілася на стіл.

– Що робитимемо?

Лебідь подумав із півхвилини. Повів плечима:

– А що робимо в школі? Проситися до туалету. Розкривай свій заплічник, готуватимемося до операції "Прорив".

Вони перепакували м’яч із дідовою кулею до Сашчиної сумки, виглядала та тепер підозріло округлою, але що було робити.

– Тітка навпіл не розірветься. Значить, матимемо шанс відволікти її увагу, – заспокоїв Лебідь. – Тепер так… – Він розклав на столі купу своїх паперів, щось розглядав, гмикав. – Ні, – пробурмотів, – ясна річ, це тут не промалювали. Блін. Але якщо прикинути… "Проникне думка крізь усі завади"! Словом, – звів він голову, – ти, Зіміна, ідеш із ним. Тітку відволікати. Скажеш: живіт заболів.

– І довго нам там сидіти?

– Тобі – до останнього. А тобі, Турухтуне, – доки вона не заманить тітку до жіночої вбиральні. Якщо я правильно все собі уявляю, там на вході має бути спільна кімнатка з умивальниками…

– Що там уявляти? – здивувався Сашко. – Я був там раніше. Саме так і є.

– Гм… Ну, супер! А десь там збоку двері у службові приміщення? Га? Ну, словом, на місці розберешся.

– З чим розбиратися?!

– Коридор, бевзю ти, службовий. Себто, не заблокований. Знайдеш сходи, піднімешся на поверх угору, а звідти – до звичайних приміщень і

на балкон. Тільки хутко, доки вони там не второпали, що до чого. А второпають вони, – додав Лебідь, похмуро дивлячись на сумку, звідки линула дідова пісня, – второпають вони швидко.

* * *

– Що? Що кажеш? Дуже болить? О, Господи… – Зачовгали капці. – Хлопчику, ти там як?

– Я в нормі, – запевнив Сашко. – Би за мене не турбуйтесь, я ненадовго. Ви Насті допоможіть. Вона ще зранку скаржилася, що в животі крутить. А ми її попереджали, аби не купувала той пиріжок.

Тітка голосно й безнадійно зітхнула. Вона, подумав Сашко, зараз сама втратить свідомість. От цирк.

– Чекай на мене тут, я миттю, чуєш? Тобі самому тут ходити не можна. Не можна, еге ж.

Сашко пообіцяв, що не ходитиме.

Відкрив сумку, взяв до рук м’яч – і мало не впустив. Відчуття було наче від легкого удару струмом.

Кулька вібрувала. І співала. Співала!

Сашко притиснувся губами до липкого шкіряного боку.

– Дідусю, ти не переживай. Я тебе обов’язково звідси витягну. І звідси, і взагалі, чуєш? От тільки потерпи, добре? Це я не заради мами; просто не можна, щоби таке робили з людиною, я лише зараз це зрозумів. Ще трохи, дідусю. Потерпи.

Чи почув дід? Чи почав співати трохи тихіше? Сашко не знав.

А час збігав.

Він поклав м’яч до сумки, закинув її на плече. Обережно повернув ручку й визирнув у кімнатку: пустий, залитий крижаним світлом простір. Ліворуч два дзеркала, умивальники, сміттєві бачки. Пахне суничним освіжувачем повітря.

– Господи, дитино, просто відчини мені!.. – долинало з дверей навпроти. – Ну як же я тобі допоможу, коли…

Він навшпиньки підійшов до дверей праворуч ("Службове приміщення. Стороннім вхід заборонено!"). Не зачинені. Вузький прохід, якісь стелажі, відра, швабра, пластикові пляшки з мийним засобом.

– Ну от, молодець, що відчинила… Виглядаєш нічогенько…

Гнівно заверещав мобільний.

Сашко півсекунди стояв, наче заєць у світлі фар машини, що мчить просто на нього. Потім метнувся всередину, замкнув двері й – чимдуж уперед. Позаду затарабанила тітка Ганнуся, мовчки й люто, рвонула ручку.

Сашко нарешті здогадався скинути дзвінок, прохід закінчився, тут були ще одні двері, заставлені всіляким мотлохом, він за дві хвилини розметав усі ці віники, картонні ящики, ганчір’я, відкрив, вискочив… Сходи. Знизу – нечіткий шум. Хапаючись рукою за слизький пластик поруччя – рвонув угору.

Кулька, тріумфуючи, співала.

Пропустивши зо три поверхи, Сашко влетів у ще одну підсобку, перечепився й вгамселився, виставивши перед собою руки, просто у стелаж. Щось загриміло, закрапало. Скочив, перестрибнув, дістався до дверей.

Туалет. Нікого.

Мобільний знову задзвонив, він знову натиснув "відбій" і, навіщось пригладивши волосся, вийшов у коридор до меморіїв.

М’яке світло, шурхіт невидимих мертвих голосів. Пауза – і тишу розірвали крики.

Дід продовжував співати.

Балкон, наказав собі Сашко, знайти балкон і не панікувати. Вони тут самі всі будуть зараз літати як божевільні. Я зможу, встигну.

Істерично закувікала сирена. Сашко побіг – коридор вигинався плавною дугою, обабіч темніли проходи, з деяких подивовано визирали люди. Раптом – розвилина, на стіні – вказівники: до ліфта, до меморіїв, до зовнішньої дуги коридору, до сховища.

До зовнішньої дуги. Попереду помітив високі скляні двері. Не замкнені.

Вискочив – і одразу позадкував, захлинаючись від пружного, крижаного вітру. Внизу було видно одразу весь Парк – наче поле, розкреслене на клітинки для якоїсь складної гри. Лінії – нитки душоловів, усі – надто далеко. Безсилі, безпечні.

– Вдалося, – прошепотів Сашко. – Вдалося…

Він упав на одне коліно, поставив на підлогу сумку й нарешті здогадався роззирнутися навсібіч. Нікого. Праворуч балкон ішов донизу, ліворуч – загинався і тягнувся догори. Він охоплював усю башту тугою візерунчастою стрічкою, стискав, наче пружина. По ідеї, кожен, якби захотів, міг піднятися чи спуститися по ньому пішки, але насправді завжди якась секція була в риштуванні. Душницю вічно підправляли, відновлювали, покращували…

Тут риштування не було – і не було сітки, що вберігає від випадкового падіння. За всю історію душниці ніхто жодного разу не намагався вистрибнули з балкона, аби покінчити життя самогубством. Тут не півострів, тут турбуються про душу.

Сашко розстібнув замок і витяг м’яч. Знову затремтів, коли торкнувся його поверхні.

І знову почув голоси з нижнього поверху.

Хрипкий:

– …якесь божевілля.

Підкреслено спокійний, відсторонений:

– Мені щойно дзвонив Григор’єв із двісті п’ятого. І Храпко: у них на сто дев’яностому те саме. Наче епідемія, ланцюгова реакція.

– Божевілля! Боже, суцільне божевілля! Ти зв’язувався з патріархом?

Співбесідник хрипкого затягнувся цигаркою, видихнув.

– Звеліли стравлювати пару. Точніше – випускати.

– Що-о-о?! Вони взагалі розуміють?.. І хто це "звеліли"?

– Заспокойся, рішення узгоджене на найвищому рівні. Часу обмаль, треба все робити оперативно. Я вже наказав підняти списки. Тих, кого не відвідували понад рік, – насамперед. – Ще одна затяжка. – Уже мали оголосити, що маємо дзвінок, ніби хтось із застійних радикалів проніс бомбу. Евакуація, повне блокування. До вечора впораємося.

– А якщо вони не заспокояться? Ти пам’ятаєш, як у сімдесят другому?..

– Випустимо стільки, скільки знадобиться. Усе, крапка.

– Але ми ж… це ж гірше за вбивство, Вадиме! Ти ж віруюча людина, маєш розуміти…

– Що я повинен розуміти? "Позбавляємо їх шансу спокутувати гріхи"? "Ввергаємо у безодню вогняну"? А може, навпаки? Наразі, це немає жодного значення. Диспути згодом, спочатку – справа. "Мертві до мертвих, живі – до живих". Класиків треба читати, Андрію, класиків.

Вони пішли, точно пішли, та Сашко ще якийсь час так і сидів: утнувся коліном у скрижанілу балконну підлогу і стискав у руках пульсуючий м’яч. Дзвінок мобільного вивів його із заціпеніння.

– Так? – Він притиснув мобільний плечем до вуха й почав відривати смужки скотчу. – Слухаю, кажіть.

– Турухтуне?

– Курдін?!

– Ти чому не відповідав? Слухай, я тільки тепер збагнув… Ти зараз загалом де?!

– Яка різниця? І краще давай потім…

– Тільки не кидай слухавку, чуєш! Обіцяєш? Це важливо!

Сашко відірвав останню стрічку, розломив м’яч і вийняв звідти дідову кульку. Та рвонула догори, струною натягнувся ланцюжок.

– Алло! Не мовчи?

– Обіцяю, – сказав Сашко. – Тільки швидше давай, мені ніколи.

Він встав і відійшов якнайдалі від дверей, щоб випадково не помітили. Давно треба було, от же бовдур.

– Мені мати сказала, що Настя їде. Я зателефонував попрощатися – а її немає вдома. Ніби вона з тобою і Лебединським пішла в душницю. Тут я і збагнув. Якби просто з тобою – може бути. Але з Лебединським!..

– Ну і що ти там таке збагнув?

– Навіщо тобі гроші, – тихо відповів Курдін. – І навіщо вона допомогла тобі пройти в душницю.

– Ну і навіщо? – так само тихо запитав Сашко.

– Це ж вітер, так? Ти уже нагорі? Не бійся, Турухтуне, я не викажу. Я тобі заздрю, Турухтуне: я би так не зміг.

– Ти казав – у тебе щось важливе. Якщо ні… у мене обмаль часу, чесно. Краще зідзвонимося…

– Не відпускай його!

– Тобто?

– Я теж про таке думав. Ну, суто теоретично. І як бути з душоловами – теж; і, певна річ, варіант із душницею розглядав. Не вийде, Турухтуне.

– Уяви собі, я вже тут, – зло сказав Сашко. – Стою на балконі й гаю на тебе час. Зрозумів?!

– А далі що? Відпустиш кульку – лети в небо? Типу, душолови далеко внизу, вже нічим на завадять… Аякже, зараз! Вона вся – суцільний душолов, розумієш? Навіщо, гадаєш, в неї цей спіральний балкон? Та тому що в сам балкон душолови й уживлені, у візерунки ці паскудські.

Унизу раптом гупнули двері, хтось запитав:

– Де? Де?

– Має десь тут бути, його бачили…

Сашко завмер.

– …розумієш, Турухтуне, немає сенсу. Його притягне до якогось верхнього витка – от і все. Колись потім знімуть – якщо помітять. Тікай звідси. Разом вигадаємо ліпший варіант. Часу в нас безліч, поспішати нема куди…

– Ти ж міг просто вивезти свого кудись далеко за місто, – прошепотів Сашко. – Якби хотів.

Курдін затнувся.

– Так, але…

– Добре, – сказав Сашко, – дякую за допомогу.

І вимкнув мобілу.

Унизу голосно сперечалися, чи шукати його, чи, може, взятися за важливіші справи.

– Зачекай, – звелів один. – Тихо.

– Що?..

– Просто помовч. – Сашко впізнав голос – того, хто прислухався тоді до чогось у коридорі.

Дідова кулька раптом рвучко потягла Сашка за руку, змусила звестися на ноги. Смикнула вдруге, ніби кликала за собою.

Сашко задер голову й побачив двома поверхами вище переплетення будівельних риштувань. Червоно-біла смугаста плівка відірвалася з одного боку й майоріла під вітром. Будівельний майданчик нависав над балконом. Наче трамплін.

– От, чуєш. Ану, ходімо… Ану!..

Він побіг. Кулька тягла вперед, маячила перед обличчям, співала.

На наступному виткові Сашко з розбігу врізався у кволий сітчастий парканчик із табличкою "Будівельні робо… Просимо проба… сті". Зграйка вгодованих голубів незадоволено пурхнула з риштувань і полетіла вниз, їхні тіні промайнули по стіні, немов чудовиська з дитячих кошмарів.

– Дивись!

– Що це? М’яч?.. і сумка!..

Затиснувши в зубах ланцюжок, Сашко підтягнувся, перекинув ногу через парканчик.

Кулька раптом рвонула нагору.

У роті залишився солонуватий присмак, Сашко приклав долоню до розсіченої губи й закинув голову.

Кулька мчала в небо. Якусь мить вона танцювала в повітряних потоках, наче медуза, що нарешті вирвалася на волю, а потім рвучко метнулася вбік і намертво приклеїлася до візерунка на балконі поверхом вище.

– Гей, юначе! Що ви там забули? Негайно злазьте.

Сашко так і зробив. І побіг до драбини, що вела на риштування.

Уся конструкція видавалася міцною: металеві труби, товстелезні дошки. Але щойно він піднявся трохи вище – відчув, як танцює під ногами настил, почув украдливе скреготіння.

Унизу кричали комусь, аби принесли нарешті кляті ключі й відімкнули замок.

Сашко заліз аж до рівня наступного балкона, обійшов прив’язаний до стойки звичний дерев’яний стілець, увесь у плямах від фарби. На стільці лежав старий дайджест, мляво махав сторінкою. Далі настил підходив до нижнього краю балкона. Частину ліпнини зняли, під нею було видно схожі на жили товсті дроти. Червоні зі сріблястою іскринкою.

В одному місці дроти зливалися в потужний вузол, дідова кулька прилипла просто до нього.

Сашко став на коліна, однією рукою ухопився за стойку, другою за кульку – і потягнув на себе.

Пусте.

Знизу вже гриміли ключами. Хтось, гаркавлячи, повідомив по рації, що порушника знайдено.

Сашко смикнув дужче, відпустив стойку і вхопився обома руками. Хоча вже знав, який буде результат.

Сітчасті дверцята зі скреготінням розчахнулися, постаті в біло-червоній формі кинулися до драбини.

Дід співав – так, що, здавалося, чути було на самісінькому вершечку башти. Чи навіть вище.

– Пробач, – сказав Сашко. – Але по-іншому… Сам бачиш.

Він уперся долонею об край майданчика, правою рукою вхопився за ланцюжок і потягнув. Пальці ковзали, їм не було за що зачепитися. Один ніготь зламався.

Зараз, подумав Сашко, дідусевий ножик ой як придався б; але нічого, впораюся і без нього. Тільки би встигнути.

Вп’явся у вузол зубами і потягнув щосили. Ланки дряпали піднебіння, в роті знову з’явився солонуватий присмак.

Не зважав.

Може, думав, відчуваючи, як піддаються врешті зліплені складки, може, усе не так страшно? Не кристаликом цукру в окропі – а краплею, яка падає в море і стає цілим морем одразу? Може ж бути й таке?! Навіть якщо забудеш, що ти був краплею, навіть якщо забудеш себе… це ж чудово – бути цілим морем? Просто краплині складно уявити, як воно. От і все, от і…

Вузол раптом розійшовся. Назовні вихлюпнула тепла хвиля – наче хтось полегшено видихнув Сашкові просто в обличчя. Від несподіванки він хапонув пересохлими вустами повітря і відсахнувся.

Пісня урвалася. Стало чути, як десь далеко внизу вищить сирена.

– От і все, – сказав він тихо. – Все.

Хтось дерся по драбині, важко відсапуючись. Били крильми обурені голуби.

Він обтрусив коліна й пішов назустріч цьому, із задишкою. Насвистуючи дідів гімн.

Усередині пульсувало, розпускалося тендітне живе розуміння. Як друге серце. Як повітряна кулька.

Як сонце.

Він задер голову: десь високо-високо в небі плив сріблястий літачок – підводив межу.

Київ-Херсон-Сімферополь-Київ, 6 лютого – 32 травня 2010 р.

Голоси читачів

(замість післямови)

Наприкінці цієї книжки замість післямови ми вирішили розмістити відгуки перших її читачів: тих підлітків, які були в журі конкурсу "Книгуру-2013". Цей конкурс цікавий тим, що перемога в ньому залежить від результатів голосування самих читачів, причому юнаки й дівчата не просто оцінюють, але й пишуть до них відгуки на сайті.

Ми обрали лише кілька таких коментарів – на нашу думку, інколи вони не менш глибокі та влучні, ніж рецензії критиків-фахівців.

* * *

mausi:

14.01.2013

На мій погляд, непростий твір, що змушує думку працювати. Герой живе звичайнісіньким життям підлітка: перше кохання, стосунки з однолітками, улюблені захоплення і взаємини з батьками. До Сашкового дідуся оточення ставиться неоднозначно – "борець із режимом", "в’язень совісті", "окультурений", "той, котрий усвідомив" та "втік з постдиктаторської анархії", а для когось узагалі тричі зрадник і злочинець.

Настає час писати курикулум про померлого дідуся і підліток намагається розібратися, яким же насправді був його дід. "Мого діда завжди намагалися використати. Повстанці, миротворці, влада, критики..."

"Люди хочуть, щоби про них пам’ятали тільки хороше і при цьому самі ніби стають тільки хорошими. Хорошими, але не живими. Тоді це виходимо вже не зовсім ми, тільки шматочок нас, якась одна наша роль". Напевно, кожен читач, прочитавши цей твір, сформулює свою

основну думку. Моя думка така: навіть найзапекліший злочинець повинен мати право на Вищий суд, а не на той, про який ідеться в повісті. Загалом, сподобалося, є про що подумати. А ще мені сподобалося, що хлопчик не тільки звільнив дідусеву душу, але й зробив це так, щоб не засмутити батьків. Тільки от мені здається, все таємне стає явним.

Crazy White:

23.01.2013

Якби можна було, я б поставила сотню. А оскільки це неможливо – десятка, хоча це мізерно мало за таке оповідання. Бере за серце, оповідання явно не для підлітків. Плакала, коли читала.

Віллі:

28.01.2013

Я люблю читати фантастику (fantasy), мама каже, що мені треба більше творів про реальне життя читати.

Я, коли читав вашу повість, ось про що подумав: з одного боку – це фантастична повість, автор описує нереальні для реального часу кульки з душами, хтозна, може, у майбутньому й поміщатимуть душі померлих у спеціальні кільки, з іншого боку – все про реальне життя.

Жив поряд з хлопчиком Сашком його дідусь, в одній квартирі й навіть в одній кімнаті жили, а Сашко про нього нічого до ладу й не знав і не цікавився. Після смерті дідуся, якби кулька з "ним" не почала розмовляти, може, Сашкові й на думку б не спало дізнатися про дідуся докладніше. Сашко і дідусь були рідними, але можна сказати, що вони були чужими. Про бабусь Сашко теж нічого не знав, не знав, якими вони були.

Напевне, трапляється й так, що кортить щось дізнатися з життя бабусь чи дідусів, а інколи можна й не встигнути.

Коли я читав про те, що діти повинні завжди ходити з кульками своїх померлих близьких і розмовляти з ними – мені було моторошно. Подружка Сашка повинна була розмовляти з молодшим братом – моторошно.

Але багато людей розмовляють з фотографіями померлих, зберігають якісь їхні речі – це як "кульки", описані в книжці.

Про Сашине кохання, про його життя в школі, конфлікти, дружбу з хлопчаками – це точно реальні описи.

Душниця. Звучить, як назва трави. Виявилось, що від слова "душа", якщо я правильно зрозумів.

"Душниця" – а я спочатку прочитав, як "душиця". Потім, коли читав "душниця", мені так і чулося: "душити", іноді здавалося, що мало місця для душі, коли читав книжку.

На мій погляд, це сумний твір, може, тому що довелося задуматися над значенням слова "смерть", хоча, по-моєму, все добре закінчилося.

margoll2:

07.02.2013

Душниця – це перша книжка, яку я прочитала на Книгуру. Спочатку все заплутано і незрозуміло, але поступово в процесі читання починаєш розуміти. Сашко не розумів дідуся за життя (може, тому він і не розмовляв з ним?), але, прочитавши щоденники, нарешті зумів зрозуміти дідову душу і, пропустивши його життя крізь себе, сам змінився. Дуже сподобалась витонченість розповіді історії про походження кульок і

загалом – для чого вони потрібні, наче Сашко читає все це в давній книзі. Звісно, душниці здалися варварством, а ще більшим варварством виглядає розмова двох служителів про те, що треба випустити деякі душі. Бо ж вони зраджували власні вірування. Закінчення просто розкішне, декілька останніх сторінок я так переживала, що аж дихати важко було. Величезна дяка автору, буду з нетерпінням чекати нових творів.

Michi:

12.02.2013

Твір викликав у душі сильне сум’яття. Спочатку я не помітила, що це фантастична повість, і мені здавалося, що таке, хоч це й дивно, але справді існує десь на іншому континенті, в маловідомій країні зі своїми самобутніми традиціями. І відповідно до цього читання сприймалося, як про другу, незрозумілу культуру. Потом, коли вже дізналася, що все це вигадано, з’явилися нові відчуття. Наш світ у всій його багатогранності – шкільні будні, дружба, кохання, якісь розбірки, низка радощів і гірких миттєвостей. Але все це – на тлі чогось дивного, що проникає у твоє життя, як вода у пісок. І, відверто кажучи, цей твір був для мене навіть трохи заважкими, не зовсім дитячий. Фантастика, захопливо, але головна скрипка не така вже й проста. Спочатку, зізнаюсь, було не надто цікаво, точніше, дуже дивно і хотілося відкласти повість зі словами "та що за дурня незрозуміла, затягнута", але потім, після відкриття, що це все-таки фантастика, і з перебігом подій, стало дуже цікаво. Чесно, за своєю атмосферою повість нагадувала твори Стругацьких. Я їх дуже люблю, але після кожного прочитаного тексту постійно відкладаю книгу з думкою "ні, більше я таке не читатиму", але щоразу заново тягнусь за книгою. Заворожує ця дивна атмосфера, складно дібрати слова для її означення, скажу так: "Равлик на схилі" (рос. "Улитка на склоне") – "прекрасні жриці партеногенезу з Лісу – вони не вбивають, ні, але роблять живе мертвим", такі водночас синоніми і антоніми. От у вашому творі дуже важко було читати про душницю, про душі в міхах. За логікою зрозуміло, звісно, що душниця – від слова

"душа". Місце, де зберігають душі, і суфікс – иц. Приходять асоціації з лікарнею – місце, де лежать хворі, де… біль? і суфікс – иц. Але все одно було більше душниці від слова "душити". Тому що вся атмосфера в книжці, вона якось душила світ… як у "Сталкері". Через це під час читання картини видавалися незвичними, різнокольоровими, як у реальному світі, а притлумленими, чорно-білими, під цією задушливою атмосферою, як під шаром пилюги. Прекрасні жриці партеногенезу – хранителі в білому з червоним уніформі… які незрозуміло нащо створили цю систему, і Сашко, котрий спробував винести душу за її межі, навіть у прямому сенсі. Моторошно, важко читати про ці кульки з душами – "Живі – живим, мертві – мертвим", одна справа приїхати пом’янути померлих, але інша справа жити поряд з ними, з їхньою душею, знати, що от, вона тут, зовсім поряд, що вас від неї відокремлює тільки тонка стінка кульки, сама можливість навіть поговорити з цією душею, почути її голос – цілком усвідомлений, наче розмовляєш із живим. Моторошно, що людині доводиться ходити з такою кулькою, і всі довкола дізнаються, що от, у твоїй сім’ї горе.

Спочатку я думала, що твір заслуговує низької оцінки, але потім, усвідомивши все, дійшла висновку, що схиляюся до 10. Вирішуватиму згодом, прочитавши увесь твір.

Не думаю, що можна тут знайти відповідь на запитання "що буде з душею після смерті", зате можна задуматися про те, що ми мало цікавимося близькими людьми; людьми, доки вони поряд; складно дати людині – живій істоті – оцінку тільки з позитивного чи негативного боку. Загалом я тут побачила ще й протест проти системи. Коли кидаєшся в прірву сторчма головою, коли готовий на будь-які жертви, аби не продовжувати бути гвинтиком системи, врятувати того, кого вважаєш достойним цього, божевільна імпровізація (круто було ж, коли "Чомусь Сашко був упевненим, що й текст, який заносив у школу батько Курдіна, добряче відрізнявся від виголошеного сьогодні". І про текст, що явно теж був не той, самого Сашка), ця втеча на дах душниці, коли вже неважливо, що тебе очікує потім, головне зробити задумане. Коли на початку сюжет ще такий тягучий, то в кінці відчувається, наче щось

зривається з гачка, динаміка, серце стугонить. Ви зуміли створити цей світ, цю атмосферу (хай неприємну, але ж саме так було потрібно!) близькою, зрозумілою мовою, описами, несподіваним поворотом сюжету, ви вигадали дуже цікаву алегорію з цими кульками, хоча я й не можу з цілковитою упевненістю сказати, що саме ви вклали в це, взяли за основну ідею. Але це не поверхова думка, не просто різнобічне життя підлітка. Може, це щось на кшталт "Робінзона Крузо" чи "Пригод Гулівера"? Котрі й наче як фантастика для дітей (своїми пригодами – тобто зовнішнім боком), а насправді – твори для дорослих (за своєю головною темою). Зараз я схиляюсь до того, що і з технічного погляду, і з погляду почуттів – це чудова робота.

І ще хочеться додати, правильно підмічено, люди часто звертаються до близьких для них померлих через їхні фотографії, пам’ятні речі. Усе це природно і навіть не сумно. Речі, фотокартки, їх зберігають на пам’ять і зрідка дістають. Хоча мене лякають фото, знаєте, в старих будинках висять на стінах чорно-білі, без рамочок, просто на кнопках. Фотографії померлих батьків тощо, а вони часто так строго і тужливо дивляться, що стає якось не по собі. У мене є іграшка – великий ведмедик, подарований прадідусем. Він не такий, як сучасні плюшеві ведмедики – мрія багатьох дівчаток. М’який, але з іншого матеріалу, набитий твердою ватою, яка лізе зі рваних лап, одне вухо практично відірване. Я попросила маму його не зашивати, тому що він для мене геть як живий, пам’ять, можливість бути поряд з тим, хто помер, але так само дорогий. Лежить собі біля полички та й лежить, але коли треба… Це все, скажімо, власне бажання взаємодіяти – пам’ять, душа; це все може викликати печаль, звісно, але може бути й просто бальзамом для серця, а не жахливе нав’язане змішування живих і мертвих. Кожну пам’ять варто поважати, навіть нині живих.

* * *

Nastasbka:

13.02.2013

Ні, це не книжка для легкого прочитання. Це направду достойний твір.

Спочатку я була дуже збентежена появою якоїсь там кульки. Для книжок нерідко характерні введення героєм читача у свій світ – наприклад, "Голодні ігри", "Обрана", там книжки починаються з пояснення облаштування світу героя.

Загалом, я трохи не розумію мети створення душниць. Є люди, котрі хочуть тримати при собі душі близьких і розмовляють із ними – для таких і створюються душниці. Але навіщо всіх змушувати обов’язково їх використовувати? Нащо ставлять такі огорожі, чому не дають людям спокійно відпустити душі померлих? Можливо, я з часом знайду відповідь на ці запитання.

Повернусь безпосередньо до самого твору.

Дуже гарна думка – ідея зближення людей. Неможливо пізнати людину, не пізнавши її душі. Сашко зрозумів, прочитав дідову душу, тому й почав його чути. І, думаю, дідові було радісно бачити людину – і не просто людину, онука, який його розуміє.

Що б очікувало Сашка за скоєне, не хочеться навіть уявляти. Але вчинок – благородний. Це ж яку сміливість треба мати, щоб піти проти системи! Тим паче підлітку.

Щиро вдячна авторові за книжку. Вона змусила мене змінити деякі погляди. Я, наприклад, стала більше часу проводити з близькими, особливо з бабусею. У нас, звісно, немає душниць (Слава Богу!). А ще приємніше знати, що є людина, яка тебе завжди підтримає, заспокоїть і з непідробними цікавістю і співчуттям вислухає твою історію.

Ще раз величезне дякую. Книжка чудова.

250300:

25.02.2013

Мені сподобалася ця книжка тим, що неприємності одна за одною накривають хлопчика-підлітка з головою.

Але він уміє з них виплутуватися. Його впевненість і наполегливість допомагають у цьому. Мені подобаються ці риси. Автор висловив головну думку про те, що в житті.можуть траплятися різні ситуації – і хороші, і погані. Хорошим варто радіти, а з поганих вибиратися. Головний герой оповідання володіє цим умінням. Ще мені сподобалася ідея автора про кульки, у яких живуть душі померлих людей. Моя оцінка – 10/10.

P.S. Скажіть, а ці кульки направду існують, чи це лишень фантазія автора?

Nellka:

01.03.2013

Я би хотіла таку книжку у своє дитинство. Проте мені й зараз не пізно.

Після прочитання залишилося сумне і світле відчуття.

Не застаріли ще такі книжки, їх треба, треба якнайбільше, тому що писати так чисто і чесно, і при цьому сучасно і зрозуміло для недорослих, можуть небагато хто.

Позиція юнаків і дівчат (не знаючи до пуття, що там, у небі, для душ по-справжньому відбувається, відпустити того, хто вірить у небо, бо

нехай воздається кожному відповідно до його релігії) мене саму дуже заспокоїла. Це не проти системи, це саме "кожному відповідно до віри його", нехай і не лише в біблійному значенні.

Я до цього читала "Коли замовкне тиша" про війну, читала "Скляну кульку" про важке життя, і тут раз – і бальзам на душу. І, здається, далеко не все в повісті радісно і спокійно, а все одно.

У нас немає душниць, нам простіше. А смерті можна взагалі не боятися – навіщо? Головне – не закликати.

Загалом вразило, що мертве, загробне, тісно переплітається із живим, насущним. День народження померлого брата; не можна поцілувати дівчинку – кулька дивиться; складно розмовляти з мертвим, тому йому читають книжки. Напевно, ще й од того спокійно, бо не страшно.

Надто багато людей, здалося спочатку, ходять з кульками, надто багато в тій-таки школі. А потім подумала – у нас же нема кульок, ми не знаємо, хто в кого помер. Може, приблизно, так і є, цілком може збігатися.

Потішило, що герої (чи враження про них) якщо й змінюються, то здебільшого на краще (Курдін, дід).

Окреме дякую від книгоманки за чудове занурення читача у світ. Я, відверто кажучи, інколи вже боюсь вивалювання обстановки на читача в ліричному відступі і решти "штучностей", тому мене приємно вразили.

InnaYukhim:

12.03.2013

Так, справді, читати не так просто. Твір дуже сильний, важкий, знадобився час, щоб заглибитися. Оповідання дуже зворушливе, серйозне, попри те, що фантастичне. Воно змусило мене плакати. Я б навіть сказала, що воно психологічне.

Ситуації досить реальні, хоча це й фантастика. Я, звісно, не маю на увазі всю цю історію про померлих. Ми насправді інколи не розуміємо людей, котрі поряд із нами, ми з ними майже не спілкуємося, іноді не цінуємо, Сашко тільки після смерті дідуся зрозумів по-справжньому, якою людиною був його дід, відчув, як і чим він жив. Твір справив на мене велике і сильне враження. Він змусив мене багато про що задуматися. Проте через деякий час мені слід його перечитати, є дрібні моменти, які я до кінця не зрозуміла.

10/10, дякую. Це оповідання дуже пасує підліткам. Та й дорослим теж.